

ROOMALAISTA OIKEUTTA KREIKAKSI 500-LUVUN PALESTIINASSA

ERÄITÄ LAKITERMEJÄ POPYRUKSESSA P. PETRA INV. 83

Pro gradu –tutkielma

Helsingin yliopisto

Humanistinen tiedekunta

Kreikan kieli ja kirjallisuus

Matias Buchholz

5.4.2004

SISÄLLYS

1	JOHDANTO	1
1.1	Työn aihe ja tavoitteet	1
1.2	Materiaalin rajaus ja tutkimusmenetelmät	2
1.3	Tutkimushistoria	5
2	PERUSTEET	6
2.1	Petran papyrukset ja P. Petra inv. 83.....	6
2.1.1	Petran papyrukset.....	6
2.1.2	P. Petra inv. 83	8
2.2	Oikeus- ja kulttuurihistoriallinen aspekti	10
2.2.1	Käytännön oikeuselämä 500-luvun Lähi-idässä.....	10
2.2.2	Virallinen oikeus: roomalaisesta bysanttilaiseksi, latinasta kreikkaan	18
2.3	Kielitieteellinen aspekti.....	23
2.3.1	Leksikologiasta ja teknisistä termeistä.....	24
2.3.2	Roomalaisen oikeuden termit kreikan kielessä	28
3	YKSITTÄISET TERMIT	32
3.1	Δηφηνσίῳν (<i>defensio</i>) eli (δι)εκδίκησις	32
3.1.1	Johdanto	32
3.1.2	Termi yleisesti.....	35
3.1.3	Termi inv. 83:ssa	52
3.2	Πρόκριμα eli <i>praeiudicium</i>	56
3.2.1	Johdanto	56
3.2.2	Termi yleisesti.....	57
3.2.3	Termi inv. 83:ssa	66
3.3	Διαλαλία eli <i>interlocutio</i>	68
3.3.1	Johdanto	68
3.3.2	Termi yleisesti.....	69
3.3.3	Termi inv. 83:ssa	74
3.4	Ὁ ὄρκος περὶ τῆς ἐπηρείας eli <i>iusiurandum calumniae</i>	75
3.4.1	Johdanto	75
3.4.2	Termi yleisesti.....	77
3.4.3	Termi inv. 83:ssa	83

3.5	Καινοτομία eli <i>opus novum</i>	85
3.5.1	Johdanto.....	85
3.5.2	Termi yleisesti.....	85
3.5.3	Termi inv. 83:ssa.....	93
4	YHTEENVETO.....	94
4.1	Kielelliset johtopäätökset.....	95
4.2	Oikeushistorialliset johtopäätökset.....	97
4.3	Johtopäätökset inv. 83:n asiayhteyksien suhteen.....	100
5	LOPUKSI.....	101
6	LÄHTEET JA LYHENTEET.....	101

1 JOHDANTO

1.1 Työn aihe ja tavoitteet

Papyrus P. Petra inv. 83 on laaja ja kiehtova dokumentti, joka vie meidät suoraan 500-luvun Palestiinaan kahden nahistelevan naapuruksen välienselvittelyn keskelle. Tämä Jordanian Petrasta löydetty, hiiltyneeseen papyrusarkistoon kuuluva dokumentti laadittiin aikanaan ulkopuolisten välittäjien avulla ja sen tarkoituksena oli vihdoinkin tehdä loppu naapurusten jo vuosikymmeniä jatkuneesta kiistelystä. Juridisesta asiakirjasta kun on kyse, tekstissä esiintyy runsaasti alan erikoistermejä, joista tässä on tarkoitus ottaa muutama suurennuslasin alle. Papyrus on nimittäin säilynyt vain melko fragmentaarisessa muodossa, ja siinä puheena olevien asiayhteyksien tulkinnassa on vielä niin monta hämärää kohtaa, että kokonaiskuvan saamisen kannalta yksittäistenkin sanojen tarkan käyttötavan selvittäminen on keskeisessä asemassa. Lisäksi mielenkiinto kohdistuu myös siihen, mitä annettavaa näillä termeillä on laajempienkin, mm. kulttuurienväliseen vuorovaikutukseen liittyvien kysymysten suhteen: asianosaiset henkilöt lienevät olleet nabatealaisperäistä paikallista väestöä, mutta papyrusessa käytetty kieli on kreikka, Bysantin valtakunnan virallinen kieli, ja kuten tullaan näkemään, itse oikeuskäsitteet puolestaan ovat enimmäkseen peräisin roomalaisesta oikeudesta.

Tällä työllä voidaanakin sanoa olevan kolme eri ulottuvuutta, jotka kuitenkin liittyvät kiinteästi toisiinsa. Lähtökohtana on siis varsin maanläheisesti se, että pyrin selvittämään termien tarkat merkitykset kulloisissakin yhteyksissään ja sitä kautta edistämään papyrusessa puheena olevien, osittain vielä epäselvien asianhaarojen tulkintaa. Tästä päästään kuitenkin hieman teoreettisempiinkin kysymyksiin. Onhan selvää, että termien käyttöä koskevat tulokset ovat samalla myös yleisemmin mielenkiintoisia Petrassa 500-luvulla käytössä olleen oikeusjärjestelmän kannalta. Niinpä selvitän myös, oliko kyse tosiaan roomalaisesta oikeudesta, ja jos oli, millä tavoin se siellä toteutui. Kuinka hyvin viralliset säädökset olivat tiedossa kaukaisen provinssin ruohonjuuritasolla? Löytyykö eroja valtakunnan muihin osiin nähden? Koska työ rakentuu nimenomaan yksittäisten termien analyysin ympärille, tulee kolmantena ulottuvuutena mukaan lingvistiikka. Termien käyttöä inv. 83:ssa ei voida ymmärtää, ellei sitä nähdä osana laajempaa, kielitieteellisesti ja kielihistoriallisesti mielenkiintoista prosessia, jossa roomalaisen oikeuden vähittäinen muuttuminen bysantilaiseksi merkitsi samalla myös kielen vaihtumista ja koko juridisen käsitteistön siirtymistä latinasta kreikkaan. Tämä työ on siis tavallaan yhtä aikaa papyrologinen, oikeushistoriallinen ja kielitieteellinen tutkielma, ja sen tavoitteiden saavuttaminen edellyttää itse papyrusen analyysin lisäksi tietysti myös laajan vertailumateriaalin hyväksikäyttöä.

Tutkimusongelman tekee erityisen mielenkiintoiseksi Petran papyrusmateriaalin yleinen luonne. Yhtenä merkittävimmistä Egyptin ulkopuolella ikinä tehdyistä papyruslöydöistä tämä suhteellisen äskettäin (1993) paljastunut ja suurimmaksi osaksi vielä julkaisematon aineisto muodostaa niin Petran ja Palestiinan kuin yleisemminkin Lähi-idän historian kannalta ainutlaatuisen lähteen, jonka täysi merkitys tuskin on vielä edes selvillä. Myös P. Petra inv. 83 on tällä hetkellä vielä julkaisematon, joten tämän työn pitäisi pystyä tuottamaan jopa uutta tietoa vähintäänkin detaljitasolla sekä yleisemminkin edistämään ymmärtämystä papyruksen antaman informaation suhteesta historialliseen kontekstiinsa.

1.2 Materiaalin rajausta ja tutkimusmenetelmät

Tutkimusmateriaalina toimii, kuten sanottua, papyrus P. Petra inv. 83 ja etenkin siinä esiintyvät lakitieteelliset termit. Rajausta juuri tähän papyrukseen voidaan perustella tarkoituksenmukaisuussyillä – papyrus on niin laaja ja sen verran hyvin säilynyt, että siinä itsessäänkin on tarpeeksi mielenkiintoista tutkittavaa, kun taas muiden Petran papyrusten mukaan ottaminen paisuttaisi työtä liikaa ja tekisi siitä myös hajanaisemman; inv. 83 kun muodostaa sisältönsä puolesta oman selkeän kokonaisuutensa. Muut papyrukset ovat myös enimmäkseen paljon huonommin säilyneitä eivätkä siten yhtä antoisia. Siksi muut tekstit saavat toimia lähinnä vertailumateriaalina, eivät itsenäisenä tutkimuskohteena. Petran papyrusten lisäksi tuleva muu materiaali, johon inv. 83:a on tarkoitus verrata – etenkin muualta löydetyt papyrukset sekä juridinen kirjallisuus –, ja tuohon materiaaliin liittyvät ongelmat esitellään kappaleessa 2.2.1.

Yleisesti ottaen tehtävääni tietysti vaikeuttaa se, että inv. 83 on tällä hetkellä vielä julkaisematon ja siihen liittyvä perustutkimus on vielä kesken. Itse asiassa tämänkin työn voidaan sanoa omalta vaatimattomalta osaltaan kuuluvan juuri siihen. Papyrusista koskevista tiedoistani saan kiittää sen edittoria, prof. MAARIT KAIMIOTA, joka ystävällisesti antoi käyttööni papyruksen väliaikaisen transkriptin, kommentaarin ynnä muuta materiaalia.¹ Myös muiden Petran papyrusten osalta joudun tukeutumaan suurimmaksi osaksi vielä julkaisemattomiin, väliaikaisiin tutkimustuloksiin, joten on täysin mahdollista, jopa todennäköistä, että oma analyysini perustuu osittain sellaiselle informaatiolle, joka tulee myöhemmin vielä muuttumaan (tämä voi koskea jopa papyrusten lukutapoja!). Tälle ei kuitenkaan voi mitään ja se kuuluu suuremmassa ja pienemmässä määrin kaiken tutkimuksen luonteeseen. On kuitenkin hyvä tiedostaa ongelma ja noudattaa mahdollisimman suurta varovaisuutta virheiden välttämiseksi.

¹ Mm. ”Transcription” (checked in Amman Sept. 2003); ”Preliminary Translation” (13.12.2002); ”Preliminary notes” (13.12.2002).

Entä miten yksittäiset termit on valittu? Ja mitä tässä yhteydessä oikeastaan tarkoitetaan 'lakitermillä'? Täytyy myöntää, että mitään kovin tiukkoja, loogisia valintakriteerejä tässä ei ole, vaan tutkittavaksi on lähinnä valittu sellaisia sanoja, joita papyruksessa näytetään käytetyn jossakin teknisessä, juridisessa merkityksessä ja jotka esiintyvät tarpeeksi usein tai tarpeeksi keskeisessä asemassa, että niiden selvittäminen on tuntunut tarpeelliselta tai mielenkiintoiselta.² Valinta on osin subjektiivinen ja voisi varmasti olla myös toisenlainen. Valikoiman pitäisi kuitenkin olla tarpeeksi laaja ja tarpeeksi monipuolinen, että se takaa uskottavat tulokset laajempienkin kysymystenasettelujen suhteen.

Muutama sana tämän työn teoreettisista lähtökohdista ja käytännön toteutuksesta. Mitään suurta, kaikenkattavaa teoriaa en ole tässä soveltanut, vaan olen pyrkinyt pitämään käsittelyni mahdollisimman käytännönläheisenä. Joidenkin perusmetodien käyttö on tietysti ollut välttämätöntä. Näihin kuuluvat etenkin papyrukseditioissa ja -kommentaareissa käytetyt tekstieditio- ja tulkinta- liittyvät menetelmät, roomalaisen oikeuden ja sen lähteiden tutkimusta koskevat menetelmät sekä lakitermien kielenvaihdokseen liittyvät lingvistiset menetelmät, joista tarkemmin luvussa 2.

Yksittäisten termien tutkiminen eteni periaatteessa seuraavalla tavalla, vaikka todellisuudessa työ olikin harvoin aivan niin suoraviivaista kuin miltä se tässä ehkä kuulostaa. Ensiksi kartoitin termien käyttöä inv. 83:ssa ja vertailun vuoksi myös muissa Petran papyruksissa ja muodostin itselleni siltä pohjalta alustavan käsityksen niiden ominaisuuksista. Seuraavaksi etsin muuta vertailumateriaalia, mikä tarkoitti käytännössä termien esiintymisten kartoittamista mahdollisimman laajalti. Vertailumateriaalin ja tietysti myös aiemman tutkimuskirjallisuuden avulla yritin miettiä, mitä tämä kaikki tarkoitti niin inv. 83:n konkreettisten asianhaarojen kuin muidenkin laajempien ongelmakenttien suhteen. Siitä seurasivat johtopäätökset.

Aina on myös syytä etukäteen pohtia, mitä vaatimuksia tutkimusongelmalle kehitettävälle selitysmallille pitäisi asettaa. Tässä työssä voisi ajatella seuraavanlaisia kriteerejä, vaikka kaikissa onkin omat ongelmansa. 1) Termin käyttöä koskevan selityksen pitäisi olla sisäisesti looginen ja sopusoinnussa kaiken papyruksessa sanotun kanssa. Tässä vaatimuksessa on kuitenkin se ongelma, että emme voi olla varmoja siitä, ovatko papyruksen kirjoittajat itsekään käyttäneet termejä loogisesti ja johdonmukaisesti. 2) Selityksen pitäisi olla kielen kannalta mielekäs, toisin sanoen termeille annettujen merkitysten pitäisi olla varmoja, todennäköisiä tai vähintäänkin mahdollisia. Toisaalta termit ovat voineet olla itsessäänkin epätarkkoja tai, varsinkin roomalaisen oikeuden termeistä puheen ollen, harhaanjohtavasti kreikannettu. 3) Selityksen olisi hyvä olla sopusoinnussa juridisten lähteiden kanssa – mutta toisaalta ei ole mitään takeita siitä, että käytännön oikeuselämä noudatti kaikkiin puolin virallisia tai oikeusoppineiden esittämiä linjauksia. 4) Lopuksi selityksen olisi myös

² 'Lakitermin' määrittelystä vrt. kuitenkin kappaleessa 2.3 sanottu.

suotavaa olla sopusoinnussa dokumentaaristen lähteiden kanssa. Tämä on jo perustellumpi vaatimus, sillä kuuluuhan inv. 83 itsekin tähän lähdekategoriaan, mutta tässä on kuitenkin huomioitava paitsi ajalliset, myös paikalliset erot ja samalta alueelta tulevan vertailumateriaalin vähäisyys. Toki tehtäväni ratkaisun kannalta on sitä parempi, mitä useampi edellä mainituista ehdoista täyttyy, mutta kriteerejä ei siis voida pitää ehdottomina.

Näiden yleisempien asioiden lisäksi haluaisin kiinnittää huomiota vielä yhteen metodologiseen seikkaan, joka liittyy vertailumateriaalin käyttöön. Tutkittavien termien esiintymisten löytämiseen (siis muun materiaalin kuin Petran papyrusten osalta) ja myös niiden tilastolliseen analysointiin olen ennen kaikkea tukeutunut erilaisiin digitaalisiin tietokantoihin (lähinnä TLG, PHI ja DDBDP), jotka helpottavat tämältyypistä tutkimusta huomattavasti. Ongelmana on kuitenkin se, että tietokannat eivät tätä kirjoitettaessa vielä kata aivan kaikkea tarvittavaa vertailumateriaalia, joten ne eivät vielä täysin korvaa perinteisiä apuvälineitä kuten sanakirjoja ja konkordansseja (joita ei tosin myöskään ole kaikilta osin riittävästi, vrt. kappale 2.2.2). Mutta olipa apuväline mikä tahansa: vaikka saisimmekin tietoomme *kaikki* jonkin sanan säilyneet esiintymät, halutessamme tehdä tilastollista analyysia niiden esiintymistiheyksistä ja –ympäristöistä, niiden kulloisistakin merkityksistä ym., meidän on silti vielä muistettava tilastointiin liittyvät perusongelmat, etenkin kysymys tilastojen pohjana olevan otoksen edustavuudesta. Se, mitä meille on antiikista säilynyt, on loppujen lopuksi kovin hajanaista, sekalaista ja sattumanvaraista – voimmeko olettaa, että meillä on käytettävissämme edustava otos, jonka avulla voi saada luotettavia tuloksia? Lähden tässä työssäni kuitenkin siitä, että otos on omiin tarkoituksiini tarpeeksi laaja, niin että se sallii tilastollisesti relevanttien johtopäätösten tekemisen.

Tietokantojen käyttöön liittyy muitakin näkökohtia, joista lukijan on hyvä olla perillä. Koska niissä esiintyviä sanoja ei ole indeksoitu perusmuodon mukaan, joutuu jotakin tiettyä sanaa etsiessään yleensä tekemään monta erilaista hakua, jotta saisi kaikki taivutetutkin muodot mukaan (poikkeuksen muodostaa Wörterliste, mutta se ei olekaan tietokanta sanan varsinaisessa merkityksessä). Tämä ei ole sinänsä vielä niin ongelmallista, mutta kun tietokannoissa olevia sanamuotoja ei ole aina standardoitu, vaan kirjoitusasut vaihtelevat ja joskus jopa ilmiselvät kirjoitusvirheetkin on voitu jättää korjaamatta, vaatii todella kaikkien esiintymien löytäminen melkoista mielikuvitusta, ja sataprosenttiseen tulokseen pääseminen on siitäkin huolimatta nykyisellään todennäköisesti mahdotonta. Siksi kaikkiin jatkossa esittämiini lukuihin on syytä suhtautua pienellä varauksella – ne tuskin ovat kaukana oikeasta, mutta eivät siis välttämättä ole aivan täydellisiä. En ole kuitenkaan halunnut kokonaan luopua absoluuttisten lukujen esittämisestä, sillä esimerkiksi lukuja keskenään vertailemalla voi kyllä päätellä jotakin sanojen suhteellisesta yleisyydestä – ainakin silloin, kun on kyse samasta lähderyhmästä. Sen sijaan ei pidä ihmetellä, että esimerkiksi papyruksista esiintymiä löytyy

normaalisti huomattavasti vähemmän kuin kirjallisuudesta, sillä säilynyt papyrusmateriaali on laajuudeltaan paljon pienempi kuin säilynyt kirjallisuus.³

Se, että esimerkiksi TLG laajenee koko ajan, aiheuttaa tietenkin myös sen, että jos lukija jonain myöhempänä ajankohtana toistaa tekemäni haut, hän tulee todennäköisesti saamaan jonkin verran korkeampia lukuja kuin mitä minä tässä esitän. Minun esittämäni luvut edustavat siis kevään 2004 tilannetta. Kuitenkin nyt jo tekstejä on tarpeeksi, niin että johtopäätökset tuskin suuresti muuttuvat.

1.3 Tutkimushistoria

Koska inv. 83 on vielä julkaisematon eikä sitä ole aiemmin kovin perusteellisesti tutkittu tämän työn edustamasta näkökulmasta, on hyvät mahdollisuudet löytää uutta tietoa ainakin detaljitasolla. Sen sijaan laajempia kysymyksiä, esimerkiksi oikeushistoriaan liittyen, on Petrankin papyrusten osalta jo ehditty tutkia jonkin verran, eikä tässä siis ehkä ole enää kovin mullistavia löytöjä odotettavissa.⁴

Ylipäänsä tämän työn edustamat laajemmat tutkimusaiheet eivät ole mitenkään uusia, mistä seuraavassa muutama kokoava huomio. Roomalaisen oikeuden historiaa on tietysti tutkittu jo kauan ja hartaasti moneltakin eri kannalta, myös esimerkiksi mitä tulee sen ilmentymiseen dokumentaarisissa papyruksissa (osana ns. juristisen papyrologian tutkimusta), sen leviämiseen ja käytännön toteutumiseen provinssissa taikka sen vuorovaikutukseen muiden lakijärjestelmien kanssa (jo L. MITTEISIN [1891] kuuluisasta kirjasta lähtien). Myös kreikan kielen historiaa sekä latinan ja kreikan suhdetta on tutkittu paljon – Suomestakin voidaan tältä saralta mainita esimerkiksi H. ZILLIACUS ja J. KAIMIO.⁵ Oikeustieteellisen terminologian kohdalla, erityisesti mitä tulee latinalaisen oikeuskielen vaikutukseen kreikan kieleen, on kuitenkin huomattava, että ilmeisesti kaikki tähänastiset tutkimukset keskittyvät vain tiettyihin yksittäisiin lähteisiin tai yksittäisiin erityiskysymyksiin – niin kuin tietysti tämäkin työ tekee.⁶ Sen sijaan mitään yleisteosta tai käsikirjaa aiheesta 'roomalainen oikeus kreikan kielellä' ei minun tietääkseni ole olemassa.⁷ Tämä on oikeastaan

³ TLG:n sisältämät tekstit ovat laajuudeltaan yhteensä n. 89 miljoonaa sanaa, kun taas DDBDP:ssä on vain reilut 5 miljoonaa sanaa. (Tiedot ko. internetsivustoilta.)

⁴ Mm. KOENEN (1998/2001). Tähänastisista Petran oikeushistoriaan liittyvistä tuloksista ks. yhteenvetoni kappaleen 2.2.1 lopussa.

⁵ ZILLIACUS (1935); *id.* (1967); KAIMIO, J. 1979: *The Romans and the Greek Language*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. (Commentationes humanarum litterarum, 64); *id.* 1978: "Latin in Roman Egypt", *Actes du XV congrès international de papyrologie* III, 27-. Bruxelles. (Pap. Brux. 18)

⁶ Yksittäisiin lähteisiin liittyen esim. AVOTINS (1989 ja 1992) (Codex Iustinianus ja Novellae) ja ALTMANN (1955) (Modestinus); yksittäisiin kysymyksiin liittyen esim. VAN DER WAL (1983) ja DAIN (1930) (lainasanojen kirjoitusasu).

⁷ Sellaiseksi ei voida myöskään oikein laskea D. MAGIEN teosta *De Romanorum iuris publici sacrique vocabulis sollempnibus in Graecum sermonem conversis* (Lipsiae: Teubner, 1905). Hallinnollista sanastoa onkin tutkittu jo hieman enemmän: ks. esim. HOHLWEIN, N. 1912: *L'Égypte romaine. Recueil des termes techniques relatifs aux institutions politiques et administratives de l'Égypte romaine, suivi d'un choix de textes papyrologiques*. Bruxelles. (Acad. Royale de Belgique, Classe de Lettres et de Sciences moral. et polit. ..., Mémoires, Coll. in 8o, Sér. 2, T. 8); MASON, H.J. 1974: *Greek Terms for Roman Institutions: a Lexicon and Analysis*. Toronto: Hakkert. (Am. Stud. Pap., vol. 13).

hieman yllättävää, kun ottaa huomioon terminologian perustavanlaatuisen merkityksen kaikessa oikeustieteellisessä tutkimuksessa.

Kysymyksenasettelut ovat siis ehkä sinänsä vanhoja, mutta niitä ei ole vielä suinkaan ammennettu tyhjiin, päinvastoin. Kipeimmin ehkä kaivattaisiin kattavaa esitystä juridisen latinan ja kreikan vuorovaikutuksesta. Sellaista tämä työ ei tietenkään pysty tarjoamaan, mutta uuden primäärimateriaalin analyysin avulla se toivottavasti tuo ainakin oman pienen lisänsä kyseisen ongelman ymmärtämiseksi.

Vielä yksi hieman teknisempi näkökohta tämän työn suhteesta aiempaan tutkimukseen. Vaikka digitaalitekniikka ei tietenkään ole muuttanut metodologian peruseriaatteita mitenkään, tekee sen runsas käyttö tässä työssä tutkielmastani ehkä hieman toisenlaisen kuin useimmat aiemmat tutkimukset. Ainakaan minulle ei ole vielä sattunut vastaan sellaista työtä, jossa olisi hyödynnetty digitaalisia tietokantoja samassa määrin ja samalla tavalla (tilastointiin ym.) kuin tässä.

2 PERUSTEET

Tässä luvussa pyrin lyhyesti selvittämään kaikki työni kannalta olennaiset perusasiat. Ne saattavat olla joillekin lukijoille jo ennalta tuttuja tai tuntua itsestään selviltä, mutta koska niiden tuntemus muodostaa sen perustan, jolle koko tämä työ rakentuu, pidän välttämättömänä selostaa tässä niitäkin edes jonkin verran.

2.1 Petran papyrukset ja P. Petra inv. 83

2.1.1 Petran papyrukset

Ensiksi on tarpeen antaa lyhyt tietopaketti inv. 83:sta ja Petran papyruksista yleisemminkin. Vuonna 1993 amerikkalaisten Lähi-idän tutkimuslaitos (American Center of Oriental Research eli ACOR) oli aikeissa kattaa esiin kaivamansa, mm. mosaiikeistaan kuuluisan Petran bysanttilaisaikaisen kirkon suojakatoksella. Katoksen rakentaminen edellytti lisäkaivauksia, jotka suoritettiin arkeologi Z. T. FIEMAN johdolla. Tässä yhteydessä tehtiin yllättävä ja odottamaton löytö: kirkon sivuhuoneesta paljastui laaja, tulipalossa hiiltynyt papyrusarkisto. Kukaan ei ollut osannut odottaa tällaista löytöä, sillä Egyptin ulkopuolelta on löytynyt papyruksia vain vähän ja vain poikkeuksellisissa olosuhteissa. Tässäkin oli kyse poikkeustapauksesta: 600-luvulla sattuneen tulipalon yhteydessä osa papyruksista ei ollut palanut poroksi, vaan palkkien, kivien ym. sortuneiden rakennusaineiden peittoon jääneenä ainoastaan hiiltynyt korkean lämpötilan johdosta. Juuri tämä hiiltyminen oli pelastanut papyrukset jälkipolville – muuten ne eivät olisi paikallisessa ilmastossa säilyneet. Arkisto koostui noin 140 papyrusrullasta, mikä teki siitä suurimman Jordaniasta ikinä löydetyn antiikin aikaisten tekstien

kokoelman ja ylipäänsä yhden merkittävimmistä Egyptin ulkopuolella koskaan tehdyistä papyruslöydöistä.⁸

Papyrukset siirrettiin ACOR:n tiloihin Ammaniin, ja niiden konservointityön suoritti vuosina 1994-1995 suomalainen, JAAKKO FRÖSENIN johtama työryhmä.⁹ Ikävä kyllä vain osa papyruksista (n. 40) oli säilynyt kohtuullisen hyvin, kun taas muut osoittautuivat sen verran turmeltuneiksi, ettei niistä voida saada irti ainakaan kovin merkittävää tietoa. Silti näistäkin osa tullaan julkaisemaan pienempinä dokumentteina. Papyrusten yhä (2004) jatkuva tutkimustyö on jaettu kahden tiimin kesken, jotka toimivat Helsingin ja Michiganin yliopistoissa, toinen JAAKKO FRÖSENIN, toinen LUDWIG KOENENIN johdolla. *The Petra Papyri* –sarjan ensimmäinen, suomalaisen tiimin tuottama osa, joka sisältää 16 papyruksen editiot, ilmestyi vuonna 2002, ja tulossa on vielä useampia lisäosia, joihin tulee tietysti sisältymään myös MAARIT KAIMION lopullinen editio inv. 83:sta.

Petran papyrukset ajoittuvat kaikki 500-luvulle jKr. (varmuudella ajoitetut tekstit sijoittuvat välille 537 – 593/4 jKr.). Ne muodostavat tavallaan yksityisarkiston, sillä ne ovat kaikki erään varakkaan perheen yksityisiä papereita, jotka liittyvät suurimmaksi osaksi heidän finansseihinsa tai muihin virallisiin asioihinsa. Ne käsittelevät esimerkiksi myyntejä, lainoja, perintöjä, avioliittoja, verotusta yms., ja onpa joukossa ainakin yksi oikeudellinen kiistakin, juuri inv. 83.¹⁰ Kieli on kaikissa kreikka, Bysantin valtakunnan hallintokieli, vaikka paikallinen väestö oli epäilemättä seemiläistä alkuperää: paikannimet ovat enimmäkseen arabialaisia, ja henkilönnimien joukossa on säilynyt nabatealaisiakin nimiä kuten Obodianos tai Dousarios. Yhdessä tekstissä (inv. 6a) on lisäksi muutama rivi latinaa.

Vaikka tekstit valaisevatkin siis lähinnä vauraan yläluokan elämää, on niiden ansiosta saatu paljon arvokasta uutta tietoa bysanttilaisaikaisen Petran ja Lähi-idän olosuhteista. Tässä ei kuitenkaan ole tilaa laajemmalle esitykselle Petran historiasta ja kaikista Petran papyrusten tuomista lisätiedoista, joten tyydyn viittaamaan aikaisempiin julkaisuihin.¹¹

⁸ Löytökontekstista tarkemmin FIEMA, *P. Petra I*, s. 5-9. Petran papyruksissa on harvinaista ja arvokasta myös juuri se, että niillä on täydellisesti dokumentoitu arkeologinen konteksti.

⁹ Ks. LEHTINEN, *P. Petra I*, s. 11-16.

¹⁰ Tietääkseni Petran papyruksissa ei ole toista täsmälleen samanlaista kiistojen sopimisasiakirjaa kuin inv. 83 (jossa ratkaisun aikaansaamiseksi käytetään ulkopuolisia tuomareita), vaikka materiaaliin kuuluu tietysti lukuisia tekstejä, joissa eri osapuolet sopivat keskenään erilaisista, ehkä kiistellyistäkin asioista. Ei ole mahdollista, että sopimusta edeltävissä neuvotteluissa on tarvittu ulkopuolista apua joidenkin muidenkin tekstien kohdalla (vrt. ainakin inv. 20, inv. 43, inv. 84).

¹¹ Yleiskuvan voi saada esimerkiksi FIEMAN (*P. Petra I*, s. 1-4) tai FRÖSENIN (2002) katsauksista. Joitakin mielenkiintoisia huomioita löytyy myös esimerkiksi KNAUFILTA (2003, 354-5). Oikeustieteellisestä aspektista ks. kuitenkin etenkin kappaleen 2.2.1 loppuosaa ja kappaletta 4.2.

2.1.2 P. Petra inv. 83

Inv. 83, lempinimeltään 'King's Scroll', kuuluu pituutensa, säilymisasteensa ja sisältönsä mielenkiintoisuuden ansiosta Petran papyrusten ehdottomaan kärkikaartiin.¹² Niinpä se onkin omistettu itse Jordanian edesmenneelle kuninkaalle Husseinille, mistä myös lempinimi.

Kyse on n. 6,5 metriä pitkstä papyrusrullasta, joka sisältää noin 500 riviä tekstiä; tämä tekee siitä todennäköisesti maailman toiseksi pisimmän papyruksen, joka on kirjoitettu *transversa charta* (pisin lienee P. Petra I, 2). Alkuosa on erittäin turmeltunut, mutta loppua kohden tekstin säilymisaste paranee, mikä johtuu siitä, että kokoon käärityn rullan sisempi osa, joka tässä tapauksessa sisälsi tekstin lopun, kärsi tulipalon yhteydessä tietysti vähemmän vaurioita kuin ulompi osa. Kaiken kaikkiaan teksti on kuitenkin melko fragmentaarinen, eikä loppuosaa lukuun ottamatta pitkiä yhtenäisiä tekstijaksoja juuri ole. Kaiken lisäksi säilyneiden fragmenttien tarkan sijainnin määrittäminenkin ei ole aivan helppoa. Juuri tämä fragmentaarisuus yhdistettynä asiasisällön monimutkaisuuteen tekee tekstin tulkinnan erittäin haasteelliseksi.¹³

Vaikka papyrus onkin löydetty Petrasta, se on kuitenkin alun perin kirjoitettu Kastron Zadakathon -nimisessä paikassa n. 25 km Petrasta kaakkoon (nyk. Sadaqa). Se ajoittuu todennäköisesti vuodelle 574, vaikka tutkimustyön alkuvaiheessa se ajoitettiinkin vuodelle 544. Kuten alussa jo mainitsin, kyseessä on siis kahden naapuruksen välisen kiistan ratkaisemiseksi laadittu sopimus. Kiistan toisena osapuolena on Theodoros, Obodianoksen poika (Petran papyrusten keskushahmo) ja hänen vastapuolenaan eräs Stefanos, Leontiuksen poika. Theodoros asui luultavasti Petrassa eikä ainakaan vakinaisesti Zadakathonissa, vaikka hänellä olikin siellä perittyä omaisuutta, kuten papyruksesta käy ilmi.¹⁴ Stefanos mitä ilmeisimmin oli paikallinen asukas.

Naapurusten kiista on sekä erittäin pitkäikäinen että erittäin monimutkainen. Ongelmat ovat osaksi alkanet jo heidän isiensä aikana, ja ne ovat ajan mittaan kasvaneet kerrassaan sotkuiseksi vyyhdiksi, jota on eri välittäjien avulla koetettu selvittää jo useampaan otteeseen, mutta menestyksettä. Nyt kuitenkin inv. 83:ssa annetaan kahdelle ulkopuoliselle välittäjälle valtuudet ratkaista kaikki kiistakysymykset (toivottavasti) lopullisesti.¹⁵ Kannattaa huomata, että kyseessä on yksityinen sopimus, joka syntyy virallisen oikeuslaitoksen ulkopuolella ja jonka välittäjät – tai 'tuomarit' (δικασταί), joiksi heitä tekstissä kutsutaan – eivät suinkaan ole ammattimaisia juristeja, vaan maallikoita (toinen on kirkonmies, toinen sotilas), joiden juridisesta koulutuksesta ei ole varmuutta ja joita lienee pyydetty tehtävään lähinnä heidän nauttimansa arvostuksen tai

¹² Ennen lopullista julkaisua tarkempi tutustuminen inv. 83:een kannattaa aloittaa M. KAIMION Oxfordin-esitelmästä (2002).

¹³ Tarkempi kokonaiskuvaus fyysisestä rakenteesta: J. KAIMIO, "The physical description of the scroll" (10.1.2002).

¹⁴ Voi myös olla, että hän oli kotoisin Zadakathonista, muutti myöhemmin Petraan ja palasi sitten taas kotikyläänsä vanhoilla päivillään eli inv. 83:n laatimisen aikoihin tai ehkä joitakin vuosia aikaisemmin, vrt. inv. 47 (565/6).

luottamuksen takia. Samoin ilmeisesti kaikki aiemmatkin sovitteluyritykset ovat olleet yksityisiä eikä kiistaa todennäköisesti koskaan puitu varsinaisesti oikeudessa. Tällainen kiistojen yksityinen sopiminen olikin tuohon aikaan hyvin yleistä (ks. kpl. 2.2.1), ja papyruksissa on säilynyt lukuisia kiistojen sopimisasiakirjoja, jotka noudattelevat yleensä suurin piirtein samaa kaavaa ja fraseologiaa. Näiden dokumenttien yhtenäisyyttä on selitetty niiden laatimisesta vastuussa olleiden notaarien (συμβολαιογράφοι) yhtenäisellä koulutuksella sekä esikuvatekstien – tavallaan ennakkotapausten – kopioimisella.¹⁶ Inv. 83 kuitenkin näyttää poikkeavan kuvasta: se ei ehkä ole notaarin laatima, sillä notaarin allekirjoitusta ei ole (tai ainakaan sitä ei ole säilynyt). Dokumentin tosiasiallisesta laatijasta ei siis ole tarkkaa tietoa, mikä hankaloittaa joidenkin kysymysten tulkintaa. Jos esimerkiksi kyse on pelkästä kotikutoisesta luomuksesta, se tietysti asettaa juridisen sisällön pätevyyden etukäteen hieman kyseenalaiseksi. Palaan tähän kysymykseen työni lopussa. Inv. 83:n erikoispiirteinä voidaan mainita myös se, että se sisältää molempien osapuolien esittämät muistiot ja puheenvuorot (1 kirjallinen, 2 suullista kummaltakin) *oratio rectana* epäilemättä juuri siinä järjestyksessä kuin ne alun perinkin esitettiin välittäjien edessä. Tämä tekee dokumentista sivumennen sanoen varsin eloisan ja jännittävän. Teksti siis pyrkii ulkonaisesti, niin rakenteensa kuin sanastonsakin puolesta, jäljittelemään virallista oikeusprosessia, vaikka sisällöllisesti siitä ei tietenkään ole kyse eikä ole lainkaan sanottua, että teksti välttämättä kuvastaa kovin tarkoin todellisia, virallisia oikeuskäytäntöjä.¹⁷ Tämä on tietysti tärkeä muistaa käsillä olevassa työssä. Vertailukohtien puutteen takia en osaa sanoa, pitäisikö inv. 83:n edustama dokumenttityyppi luokitella harvinaisuudeksi vai edustaako se Petran seudulla yleisempää traditiota.

Itse kiista joka tapauksessa näyttää suurin piirtein seuraavanlaiselta. Vaikka monet yksityiskohdat ovatkin vielä hämärän peitossa ja jotkut seikat epäilemättä tulevat ikuisesti jäämäänkin meille epäselviksi, voidaan kiistan aiheet kuitenkin karkeasti jakaa neljään ryhmään, niin kuin välittäjät tai tuomarit ovat sen loppuratkaisussaan tehneet. Heidän ensimmäinen päätöksensä koskee naapurusten tonttien välistä rajalinjaa ja erään nimellä κοπροδοχείων kutsutun rakennelman jakoa.¹⁸ Kiistan toinen aspekti liittyy vesioikeuksiin, eli tässä tapauksessa siihen, millä tavoin saa käyttää naapurin kattorännin kautta valunutta sadevettä ja millaiset muutokset olemassa oleviin vesijohtojärjestelmiin ja muihin veden kulkuun vaikuttaviin rakennelmiin ovat sallittuja. Kolmanneksi tuomarit käsittelevät joukon Theodoroksen Stefanosta vastaan esittämiä syytöksiä mm. rakennusaineiden varastamisesta ja 'rajaloukkauksesta' (παρορισμός), neljänneksi tulee Stefanoksen

¹⁵ GAGOSIN ja VAN MINNENIN (1994) käyttämän terminologian mukaisesti kyseessä on siis 'arbitration'.

¹⁶ GAGOS & VAN MINNEN (1994) 29.

¹⁷ Vrt. GAGOS (1998/2001) 503-5.

syytös siitä, että Theodoros olisi jättänyt maksamatta erään vanhan velan, joka tavalla tai toisella liittyi johonkin viinitarhaan. Viimeksi mainittuun ongelmaan oli aiemmin ilmeisesti jo pyydetty välitystä historiallisesti tärkeältä ghassanidien, erään arabialaisen heimon, johtajalta Abu Karibilta (papyruksessa Abu Kherebos). Vaikka loppupäätöksessä asiat siis jaotellaankin tällä tavalla, on muistettava, että ne todennäköisesti silti liittyvät kaikki enemmän tai vähemmän toisiinsa, ja varsinaisen väittelyn yhteydessä tietysti tuodaan esille runsaasti muitakin asioihin vaikuttavia yksityiskohtia. Esimerkiksi jossakin aikaisemmassa vaiheessa kiistaan oli tavalla tai toisella osallisena myös eräs ulkopuolinen pariskunta, Kassisaios ja Gregoria, jotka ovat inv. 83:n laatimishetkellä kuitenkin jo kuolleet. Näitä detaljikysymyksiä käsitellään tässä työssä tarkemmin sitä mukaa kuin niitä tulee esille eri termien yhteydessä.

2.2 Oikeus- ja kulttuurihistoriallinen aspekti

2.2.1 Käytännön oikeuselämä 500-luvun Lähi-idässä

Ongelma

Aloitan tietoisesti käytännön oikeuselämästä virallisen oikeusjärjestelmän (josta ks. 2.2.2) sijaan, sillä haluan välttää sellaisen vaikutelman syntyvän, että voisimme *a priori* olla varmoja roomalaisen oikeuden pätevydestä alueella. Toki Petra oli papyruksen kirjoittamisen aikaan vielä osa Bysantin eli Itä-Rooman valtakuntaa, joten periaatteessa sopii olettaa, että siellä noudatettiin roomalaista lakia, tarkemmin sanoen virallista roomalaista lakia siinä muodossa kuin keisari Justinianus oli sen 520/530-luvuilla kodifoinut (*Corpus Iuris Civilis*) ja sen jälkeen vielä tarkentanut tietyllä määrällä uusia lakeja (*Novellae*). Tällaista käsitystä voisi vielä vahvistaa Berytoksen (nykyisen Beirutin) kuuluisan lakikoulun merkittävä asema. Tällainen ajattelutapa osoittautuu kuitenkin pian turhan suoraviivaiseksi ja yksinkertaistavaksi. On nimittäin tärkeää ymmärtää, että ei ole lainkaan varmaa, noudatettiinko virallista lakia sellaisenaan käytännön oikeuselämässä, varsinkaan provinssissa. Paitsi että roomalaisen oikeuden sisällä voidaan havaita eri tasoja (valtakunnallinen/keisarillinen oikeus ja provinssioikeus) eivätkä teoria ja käytäntö muutenkaan välttämättä aina käyneet yksi yhteen (käytännössä saattoi esiintyä ns. 'vulgaarioikeutta'), on myös otettava huomioon paikallisten, siis täysin muiden kuin roomalaisten lakijärjestelmien mahdollinen vaikutus ('kansanoikeus', kuten MITTEIS [1891] näitä järjestelmiä kutsui). Esimerkiksi Egyptissä on huomioitava toisaalta faraonisen ajan, toisaalta ptolemaiolaisajan hellenistisen oikeuden edelleen jatkuva vaikutus, joka on itse asiassa

¹⁸ Sana *κοπροδοχείον* esiintyy Petran papyrusten lisäksi ainoastaan Julianos Askalonlaisen teoksessa (josta tarkemmin alempana), eikä sen tarkka merkitys tässä ole vielä täysin selvä, mutta joka tapauksessa se on eräänlainen latriini tai lantasaäiliö tms.

varsin vahva.¹⁹ Palestiinassa pitää ainakin juutalaisyhteisöjen osalta muistaa vanha juutalainen (rabbiininen) oikeus ja Petrassa on syytä erityisesti katsoa, löytyisikö mahdollisesti jälkiä joistakin nabatealaisista perinteistä.²⁰

Itse lakijärjestelmän lisäksi on vielä toinenkin seikka, joka lakitermejä tutkittaessa kannattaa huomioida, nimittäin kysymys eri kielten välisestä vuorovaikutuksesta. Roomalainen oikeus oli luotu latinan kielellä, mutta itäisen Välimeren alueen hallintokieli oli jo pitempään ollut kreikka, kun taas paikallisen väestön käyttämät kielet (mm. heprea, erilaiset aramean murteet, joihin myös nabatea kuului, sekä arabia) olivat taas jotakin aivan muuta. Kaikkien näiden kielten välinen vuorovaikutus on tietysti laaja kenttä, josta keskityn tässä lähinnä yhteen aspektiin, juridiseen kielenkäyttöön liittyviin kysymyksiin. Voidaanko käytetyn kielen perusteella päätellä, mistä oikeusjärjestelmästä on kysymys? Miten oikeusjärjestelmien väliset suhteet heijastuivat kielen tasolla? Tämän työn kannalta tärkein kysymys lienee: miten juridinen latina vaikutti kreikkaan?

Lähteet

Provinssissa noudatetusta käytännön oikeuselämästä saamme parhaiten tietoa dokumentaarisista lähteistä, etenkin papyruksista. Eri provinssien kohdalla on kuitenkin huomattavia eroja käytettävissä olevien lähteiden määrässä. Parhaiten tunnettu provinssi on Egypti, koska ylivoimaisesti suurin osa säilyneistä papyruksista on peräisin juuri sieltä. Kun niitä käytetään vertailumateriaalina tutkittaessa muiden provinssien oloja, on tietysti muistettava, että alueiden välillä saattoi olla kaikenlaisia eroja, vaikka Egyptiä ei nykyään enää pidetäkään aivan niin ainutlaatuisena ja erilaisena kuin mitä vanhemmassa tutkimuksessa oli tapana. Tarpeellista varovaisuutta noudattaen Egyptin papyruksia kuitenkin voidaan nähdäkseni vallan hyvin käyttää vertailumateriaalina, sillä kuten jo WOLFF (1961, 123) totesi verratessaan Egyptin asiakirjojen tyyliä silloin tunnettuihin Lähi-idän löytöihin (Dura Europoksen ja Nessanan papyruksiin), kyse on – pienehköistä alueellisista eroista huolimatta – selvästi samasta, valtakunnan keskukselta lähtöisin olevasta traditiosta.

Egyptiin verrattuna papyruksia on muualta löydetty vain minimaalisia määriä, mutta kaiken kaikkiaan silti enemmän kuin usein ehkä tiedostetaankaan. Tämä pätee varsinkin Lähi-itään, josta tunnetaan tätä nykyä jo yli 600 monella eri kielellä kirjoitettua papyrusta.²¹ Juuri kielten suuri kirjo onkin tässä materiaalissa silmiin pistävä piirre, sillä siinä esiintyy kreikkaa, arameaa, hepreaa sekä muita kieliä ja murteita (myös latinaa) usein samassa arkistossa tai jopa dokumentissa rinnakkain. Itse joudun kuitenkin pitäytymään lähinnä kreikankielisissä teksteissä. Petran papyrusten kannalta

¹⁹ Egyptiläinen aspekti on keskeisessä asemassa esimerkiksi SEIDLILLA (1973).

²⁰ Yleisesti Lähi-idän kannalta asiaa käsittelee mm. MIGLIARDI-ZINGALE (1999).

²¹ COTTON & COCKLE & MILLAR (1995). Vrt. aiempiin paljon suppeampiin listauksiin kuten WOLFFILLA (1983/2002, 5-6).

tärkeimmän paralleelin muodostavat Nessianan papyruksset, jotka ovat suunnilleen samalta ajalta ja samalta laajemmalta seudulta, minkä lisäksi mielenkiintoisia ovat myös varhaisemmat lähiseutujen dokumentit, lähinnä ns. Babathan arkisto (josta tarkemmin alla).

Papyrusten lisäksi on toinenkin tärkeä dokumentaaristen lähteiden ryhmä, nimittäin piirtokirjoitukset. Tässä tutkimuksessa niiden merkitystä tietysti rajoittaa jonkin verran niiden erilainen luonne ja erilaiset sisällöt: esimerkiksi kiistan sopimisasiakirjoja ei ainakaan normaalisti hakattu kiveen, vaan ne kirjoitettiin papyrukselle.

Varsinaisten dokumentaaristen lähteiden lisäksi voidaan käytännön oikeuselämästä saada tietoa osittain myös kirjallisuudesta: esimerkiksi askalonlainen arkkitehti Julianos kirjoitti vuosien 531-3 paikkeilla meidän kannaltamme mielenkiintoisen teoksen Palestiinassa noudatettavista rakennusoikeuksista. Lisäksi on mainittava ns. syyrialais-roomalainen lakikirja, joka on ilmeisesti tavallisille ihmisille suunnattu, lähinnä yksityisoikeutta käsittelevä didaktinen teos, jonka voidaan olettaa kuvastavan melko hyvin käytännön todellisuutta lakiasioissa. Se oli alun perin kirjoitettu kreikaksi 400-luvulla jKr., mutta se on säilynyt vain erikielisinä käännöksinä, joista vanhin, syyrialainen (=aramean murre), on aikaisintaan 500-luvulta.

Lakijärjestelmät

Mitä näistä lähteistä sitten voi päätellä roomalaisen ja bysanttilaisen Egyptin ja Lähi-idän käytännön oikeuselämän suhteen? Yritän seuraavassa tehdä lyhyen, yleisellä tasolla pysyttelevän yhteenvedon asiasta (jossa joudun ehkä hieman oikomaan mutkia), ennen kuin siirryn käsittelemään nimenomaan Petrassa vallinnutta tilannetta.²²

Ensinnäkin roomalaisen oikeuden tulon jälkeenkin hellenistinen perintö sekä myös muut, vielä vanhemmat paikalliset järjestelmät säilyttivät asemansa ainakin aluksi hyvinkin. Vaikka nykyään onkin luovuttu käsityksestä että antiikin laeissa olisi systemaattisesti vallinnut henkilöllisyysperiaate alueperiaatteen sijasta – toisin sanoen, että sovellettavat lait olisivat aina määräytyneet henkilön kansalaisuuden, ei oleskelualueen mukaan –,²³ oli käytännössä kuitenkin niin, että roomalainen laki koski aluksi ennen kaikkea Rooman kansalaisia eikä niinkään muita. Provinssien valtaväestö, jolla ei ollut kansalaisoikeuksia, eli pitkälti edelleen omien lakiansa mukaisesti. Esimerkiksi rakennusoikeuksien osalta voidaan 2. vuosisadalla jopa havaita varsinainen renessanssi vanhojen hellenististen lakitekstien julkaisemisessa mm. piirtokirjoitusten muodossa.²⁴ Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteikö myös roomalaista oikeutta olisi tietyissä yhteyksissä otettu käyttöön heti alusta

²² Lakijärjestelmiin liittyviä kirjallisuusviitteitä: RUPPRECHT (1994) 98-102.

²³ WOLFF (1983/2002) 27.

²⁴ SALIOU (1994) 10-.

alkaen:²⁵ esimerkiksi Rooman kansalaisen ja ei-kansalaisen välisissä oikeusjutuissa sovellettiin aina roomalaista oikeutta. Kuitenkin vuonna 212 jKr. annetun *constitutio Antoninianan* – jolla valtakunnan lähes kaikille asukkaille myönnettiin Rooman kansalaisoikeudet – merkitys näyttää jääneen ainakin aluksi rajalliseksi.²⁶ Kysymys oikeudellisen integraatioprosessin nopeudesta ja syvällisyydestä on tosin jossakin määrin kiistanalainen. Ongelma on mm. siinä, että usein on vaikea sanoa, pitäisikö lähteissämme esiintyvät, roomalaisen oikeuden mukaiset formulat tulkita todellisiksi osoituksiksi myös juridisen substanssin omaksumisesta. Formuloiden tulkinnassa kannattaakin noudattaa varovaisuutta, sillä niiden ilmentämä roomalaistuminen saattoi olla melko pinnallista: yksittäisiä roomalaisia formuloita (kuten jo 200-luvulla yleistynyt *stipulatio*-formula) saatettiin lisätä vain ikään kuin varmuuden vuoksi dokumentin lainvoimaisuuden takaamiseksi, vaikka muuten dokumentti olisikin noudattanut perinteistä kaavaa. Täydellistä voittoa roomalainen oikeus ei näytäkään koskaan saavuttaneen, sillä esimerkiksi myöhäisantiikkisen Egyptin koptilaisissa dokumenteissa perinteinen egyptiläinen oikeus pulpahtaa pitkän hiljaiselon jälkeen taas pinnalle.²⁷

Paikallisten lakien vaikutuksen ohella toinen aspekti, jota ei ole syytä unohtaa, on se, että roomalaisen oikeuden sisälläkin voidaan havaita eri tasoja: kuten aiemmin jo mainitsin, valtakunnallisen tai keisarillisen oikeuden rinnalla oli vielä provinssioikeus. Jälkimmäinen koostui esimerkiksi provinssin prefektin määräyksistä (edikteistä²⁸), jotka koskivat vain kyseistä provinssia eikä valtakunnan muita osia, tai myös keisarin jollekin yksittäiselle provinssille osoittamista laeista. Monin paikoin myös omaksuttiin paikallisia (esim. hallinnollisia) traditioita kyseisen provinssin virallisen järjestelmän osaksi,²⁹ mutta tämä ilmiö on silti osa roomalaista oikeushistoriaa ja eri asia kuin se, että ei-kansalaiset keskenään noudattivat perinteisiä käytäntöjään.

Toinen tärkeä aspekti on kirjureiden ja muiden puoliammattilaisten tai suoranaisten maallikoiden vaikutus siihen, miten lakia sovellettiin ja millaisiksi esimerkiksi asiakirjojen kaavat kehittyivät ('vulgaarioikeus'). Oikeuden toteuttaminen ei nimittäin ollut pelkästään perusteellisen juridisen koulutuksen saaneiden ammattilaisten käsissä. Ottaakseni puheeksi vain yhden 6. vuosisadan oikeushistorian (ja inv. 83:n) kannalta merkittävän näkökohdan, joka tuli jo aiemmin lyhyesti esille, niin huomattavaa on, että yksityishenkilöiden välisissä kiistoissa sopiminen välittäjän tai maallikotuomarin avulla (engl. mediation / arbitration) yleistyi ja vastaavasti virallisten tuomioistuinten käyttö väheni siinä määrin, että on jopa esitetty tuomioistuinten kokonaan

²⁵ Ks. SEIDLIN (1973) loppukappale.

²⁶ WOLFF (1983/2002) 122-148.

²⁷ WOLFF (1983/2002) 4.

²⁸ Joista ns. *edictum provinciale*, eli prefektin virkaanastumisen yhteydessä julistettu, edeltäjiltä omaksuttu edikti, jonka merkityksestä tai edes olemassaolosta tutkijoiden kesken ei näytä olevan yksimielisyyttä, on ymmärtääkseni vain yksi alalaji.

²⁹ TAUBENSCHLAG (1955) 51-.

lakanneen olemasta.³⁰ Vaikka tämä väite ehkä meneekin jo hieman liian pitkälle,³¹ selvältä näyttää, että käräjäointi virallisissa tuomioistuimissa tosiaan väheni huomattavasti. Tähän on esitetty erilaisia syitä, kuten paikallisen väestön yleistä epäluuloa valtiota kohtaan uskonnollisista kiistoista johtuen,³² yhteiskunnan feodalisoitumiskehitystä, joka esti tavallisia *colonuksia* kääntymästä virallisten tuomioistuinten puoleen,³³ tai notaarien kasvanutta merkitystä lakien kodifioinnin jälkeen: nyt heidän oli ainakin periaatteessa mahdollista tuntea koko laki itse ja ratkaista kiistat myös ilman tuomareiden apua, joten aikaa vievät ja kalliit oikeusprosessit menettivät kiistan osapuolten silmissä kiinnostavuuttaan.³⁴ Olipa syy mikä tahansa, tämä vahvisti omalta osaltaan yleistä vulgarisointitendenssiä, jonka seurauksena lainhoito siirtyi yhä enemmän varsinaista juridista koulutusta vailla olevien vastuulle. Vaikka asianosaiset olisivatkin tosissaan pyrkineet noudattamaan virallista roomalaista lakia, on kyseenalaista, miten hyvin he sitä todellisuudessa tunsivat, ja meidän on lähdettävä siitä, että eri dokumenteissa juridisen tarkkuuden taso vaihtelee samalla tavalla kuin virallisen lainsäädännön tuntemus ja leviäminen (*penetraatio*) ihmisten tietoisuuteen vaihteli.³⁵ Dokumentaariset lähteet (myös inv. 83) saattavat siis olla ristiriidassa virallisten lähteiden kanssa myös ilman että kyse olisi välttämättä vieraiden lakijärjestelmien vaikutuksesta.

Kielet

Eri lakijärjestelmien esittelyn jälkeen tulen seuraavaksi kysymykseen siitä, mitä tämä kaikki merkitsi kielen kannalta. Yleisesti ottaen Rooman valtakunnan itäosissa vallinnutta kielikontaktitilannetta voitaisiin nähdäkseni kuvata niin, että ainakin kirjallisten lähteiden osalta dominoiva kieli oli kreikka, johon nähden paikalliset kielet muodostivat substraatin ja latina puolestaan superstraatin. Latinan itsensä käyttö jäi alueella kaikkina aikoina hyvin rajoitetuksi, ja kreikka onnistui säilyttämään asemansa alueen tärkeimpänä kirjakielenä ja *lingua francana*. Niinpä useimmissa dokumenteissa käytettiin kreikkaa, riippumatta siitä, oliko kyse roomalaisesta oikeudesta vaiko jostakin muusta järjestelmästä. Mutta kun roomalainen oikeus oli luotu ja määritelty nimenomaan latinan kielellä, syntyi mielenkiintoinen tilanne, jossa monia juridisia termejä – varsinkin sellaisia, jotka olivat ominaisia pelkästään roomalaiselle järjestelmälle ja paikallisille aiemmin tuntemattomia – piti kääntää kreikaksi tai lainata suoraan latinasta. Vaikka termien lainaaminen olisikin ollut osittain vain ulkonaista, ilman vaikutusta todelliseen oikeudelliseen substanssiin, se ei silti vähennä niiden

³⁰ SCHILLER (1971).

³¹ Petrankin papyruksat näyttäisivat viittaavan siihen suuntaan, että tuomioistuimia oli olemassa, vaikkamme tietenkään voi tietää, kuinka pitkälle fraseologia vastasi todellisuutta. KOENEN (1998/2001) 737 n. 36; GAGOS (1998/2001) 505.

³² SCHILLER (1971) 500-2.

³³ AMELOTTI & MIGLIARDI-ZINGALE (1985²) 9.

³⁴ GAGOS & VAN MINNEN (1994) 30.

³⁵ Vrt. AMELOTTI & MIGLIARDI ZINGALE (1985²) 5-9.

kiinnostavuutta lingvistiksestä näkökulmasta. Tästä juridisen latinan vaikutuksesta kreikan kieleen tarkemmin kappaleessa 2.3.

Tärkeää on myös tiedostaa, että niin kreikan kuin latinankin kielisiin oli myöhäisantiikkiin mennessä syntynyt diglossiaksi kutsuttu tila, eli toisin sanoen kirjoitettu kieli ja puhuttu kieli poikkesivat toisistaan olennaisesti.³⁶ Meidän kannaltamme tämä tarkoittaa mm. sitä, että emme voi ilman muuta olettaa, että kirjallisissa, juridisissa yhteyksissä esiintyvät sanat olisivat olleet käypää myös puhutussa kielessä, ja toisinpäin. Saattoi myös käydä esimerkiksi niin, että jokin latinan sana lainautui kreikkaan vain yhdellä kreikan kielen tasolla mutta ei toisella. Oikeustieteeseen liittyvät kirjallisuuden teokset edustavat ylempää tasoa, kun taas dokumentaarisilla lähteillä on enemmän yhteyksiä alempaan tasoon eli puhuttuun kieleen, vaikka nekään eivät sitä täysin puhtaasti edusta. Joka tapauksessa näiden lähderyhmien välillä voi siis esiintyä huomattaviakin eroja.

Unohtaa ei pidä myöskään paikallisten kielten mahdollista vaikutusta kreikkaan. Vaikka paikalliset saattoivatkin mieluusti käyttää omaa kieltään silloin kun he halusivat noudattaa omia traditioitaan, voitiin niistä kuitenkin myös kirjoittaa kreikaksi. En itse katso olevani kovin pätevä arvioimaan tätä aspektia, mutta haluan lähinnä vain muistuttaa, että pelkästään kreikan kielen käytöstä jossakin dokumentissa ei siis voida vielä vetää mitään suoraa johtopäätöksiä käytetyn oikeusjärjestelmän suhteen – se voi olla yhtä hyvin roomalainen, hellenistinen tai paikallinenkin. Sitä vastoin latinan kielen käyttö on jo vahvempi indiisi roomalaisesta oikeudesta, samoin kuin paikallisen kielen käyttö myös viittaa pikemminkin paikallisiin traditioihin.

Petra

Edellä kuvatut seikat muodostavat sen taustan, jota vastaan meidän on yritettävä tulkita Petran papyruksista löytyviä tietoja. Esittelen seuraavassa tähänastisia tutkimustuloksia, joihin myös perustan oman työni. Aluksi lyhyt katsaus siihen, mitä tiedetään mm. Strabonin (16,4,21) kehittyneeksi kehumasta nabatealaisten oikeudesta ennen Petran papyruksia.³⁷

Tärkein lähderyhmä, joka siitä kertoo, on yllä jo mainittu, Y. YADININ löytämiin papyruksiin kuuluva Babathan arkisto, joka käsittää 6 nabateankielistä, 3 arameankielistä ja 26 kreikankielistä dokumenttia ajalta 93/94-132 jKr. (useimmat ovat ajalta ennen nabatealaisten valtakunnan liittämistä Roomaan vuonna 106 jKr.). Kyseisen arkiston lisäksi viime vuosina on julkaistu muitakin Nahal

³⁶ Kreikan kielen osalta ks. esim. HORROCKS (1997). Oivalluksen, että myös latinassa vallitsi diglossia viimeistään 200- tai 300-luvulta jKr. lähtien, olen saanut BINDERILTÄ (1997/2000, 68-9).

³⁷ Ks. mm. COTTON (2003); NÖRR (1998a); *id.* (1998b); WOLFF (1972/1980). Viimeksi myös LEWIS, N. 2003: "The complete Babatha: more questions than answers", SCI 22, 189-192.

Heverin autiomaasta löytyneitä, osittain Babatha-arkistoon liittyviä papyruksia, jotka on enimmäkseen kirjoitettu muulla kuin kreikan kielellä.³⁸

Kielellisesti katsoen Babathan arkiston kreikankielisissä teksteissä on enemmän semitismejä kuin egyptiläisissä papyruksissa, mutta toisaalta myös enemmän latinismeja – tämä voitaneen selittää sillä, että nabatealaisten alue ei ollut missään vaiheessa kuulunut hellenistisiin kuningaskuntiin ja oli siten vähemmän hellenisoitunut ja kreikan kieltä käytettäessä alttiimpi muille, niin latinasta kuin alueen omistakin kielistä tuleville vaikutteille.³⁹ Hieman samantapaisen kuvan dokumenteista saa ymmärtääkseni myös varsinaisen oikeushistorian suhteen. Toisaalta ne kielivät paikallisten oikeustraditioiden elinvoimaisuudesta (nabatealaisilla oli mm. aivan oma asiakirjaformulaari), toisaalta ainakin roomalaisaikaisissa teksteissä on jo selvästi näkyvissä myös roomalaisen oikeuden vaikutusta, vaikka romanisointiprosessin koko laajuutta ja nopeutta onkin hieman vaikea arvioida.⁴⁰ Joiltakin osin voidaan todeta roomalaisia käytäntöjä (tai ainakin formuloita) noudatetun jopa tarkemmin kuin Egyptissä, mitä on selitetty juuri sillä, että omilla käytännöillä ei ollut yhtä vahvaa perinnettä kuin enemmän hellenisoituneilla seuduilla.⁴¹

Näiden tekstien jälkeen lähdemateriaali kuitenkin katoaa täysin, kunnes tullaan 6. vuosisadalle ja Nessianan ja Petran papyruksiin. Nyt tietysti kysymys kuuluu: oliko perinteistä tässä vaiheessa enää mitään jäljellä vai noudatettiin tällä myöhäisellä kaudella jo puhdasta roomalaista oikeutta? Kysymyksen tekee mielenkiintoiseksi ja aiheelliseksi mm. koptilaisten dokumenttien esiin pulpahtaminen samoihin aikoihin Egyptissä. H.M. COTTON (2003, 7-) ehdottaa, että myös Petrassa paikalliset traditiot olisivat voineet säilyä ja että esimerkiksi papyruksessa P. Petra I, 1 ehkä näkyy tiettyjä nabatealaiseen perimäjärjestykseen liittyviä piirteitä, jotka poikkeavat roomalaisista käytännöistä. Lisäksi esimerkiksi inv. 10:ssä esiintyvää arpomismenetelmää on pidetty paikallisena perinteenä.⁴² Ottamatta kantaa näihin yksittäisiin tapauksiin on kaiken kaikkiaan kuitenkin sanottava, että materiaalista on huomattavasti helpompi löytää roomalaiseen oikeuteen sopivia kuin sitä vastaan sotivia piirteitä. Ainuttakaan kiistatonta todistetta roomalaisen oikeuden vastaisista seikoista ei ole nähdäkseni löydetty ainakaan tähän asti.

Kuten aiemmin jo totesin, kaikkien Petran papyrusten kieli on kreikka, lukuun ottamatta yhtä tekstiä (inv. 6a), josta löytyy pari riviä latinaa. Vaikka näiden rivien tarkka merkitys onkin tietääkseni

³⁸ Etenkin YADIN, Y. ET AL. (eds.) 2002: *The Documents from the Bar-Kokhba Period in the Cave of Letters: Hebrew, Aramaic, and Nabataean-Aramaic papyri*. Jerusalem.

³⁹ LEWIS, P. Babatha, s. 13-19. Semitismeihin liittyen vrt. kuitenkin KOENENIN (1998/2001, 739) näkemys, jonka mukaan ainakaan Petran papyrusten asiakirjakielestä tuskin löytyy arabian vaikutteita, koska arabia oli vielä oraalinen kulttuuri.

⁴⁰ NÖRR (1998b, 341) toteaa yleisen romanisaation olleen Babathan aikana vielä vähäistä, mutta oikeuselämän romanisaation suurta, etenkin mitä tulee prosessioikeuteen. Ks. myös NÖRR (1998a) 98 sekä hieman vanhempaa lähdettä WOLFF (1972/1980) 804-5.

⁴¹ WOLFF (1972/1980) 787-8. Sitä vastoin COTTON (2003) 4 kiistää roomalaisen oikeuden vaikutuksen.

⁴² KOENEN (1998/2001) 739.

vielä epäselvä, ei liene juurikaan epäilystä siitä, että ne on tulkittava osoitukseksi roomalaisen oikeuden soveltamisesta. Myös latinalaisten (ei vähiten oikeuteen liittyvien) lainojen ja käänöslainojen suuri määrä kaikissa Petran papyruksissa ja inv. 83:ssa antaa aiheen olettaa, että noudatettu oikeusjärjestelmä on nimenomaan roomalainen. Tietysti termit itsessään eivät vielä todista substanssista mitään, mutta tosiasiallinenkin roomalaisen oikeuden penetraatio näyttää olleen varsin vahva, mistä seuraavassa muutama esimerkinomainen huomio.

Monet seikat, kuten se, että nainen voi periä tai että serkukset voivat mennä keskenään naimisiin, ovat (Itä-)Rooman oikeuden mukaisia, vaikka eivät välttämättä vain ja ainoastaan sille ominaisia, joten ne eivät sinänsä vielä riitä todisteeksi. Sen sijaan esimerkiksi *κουράτωρ*-termillä kutsutun holhoojan esiintymistä (esim. P. Petra I, 1-2) tai vaikkapa maaomistusten jakoa nimillä *ἐλευθερικόν* ja *πατριμωνίου ιούγερα* kutsuttuihin verotusluokkiin (mm. P. Petra I, 3-5) voidaan pitää spesifisesti roomalaisina ilmiöinä, jotka siis olivat Petrassa hyvin tiedossa.⁴³ Jälkimmäisen kohdalla huomiota herättävää on muuten se, että muualta tähän jakoon liittyviä dokumentaarisia lähteitä ei lainkaan ole.⁴⁴ Joissakin suhteissa Petra näyttäytyykin suorastaan eräänlaisena edelläkävijänä, jossa oltiin jopa monia muita provinssieja paremmin perillä laeista ja keisareiden uusimmistakin määräyksistä. Esimerkiksi kun Justinianus sääti Novellassaan 47 (päiväty 31.8.537), että asiakirjojen päiväysformulaan oli jälleen lisättävä myös keisarin hallintovuosi, tämä näkyi Petran papyruksissa hyvin nopeasti (vrt. papyruksat I, 2-4, kaikki vuodelta 538) – nopeammin kuin vaikkapa Egyptissä tai Italiassa.⁴⁵ Myös esimerkiksi Justinus II:n ja Tiberius II:n vuonna 575 säätämä laki (Nov. Just. 163), jossa kansalaisille myönnettiin takautuva veronalennus, tuli petralaisten tietoon ilmeisesti viivytyksettä (vrt. P. Petra I, 9 vuodelta 575/6).⁴⁶ Tämä sopii hyvin yhteen aiempien, Babatha-dokumentteihin liittyvien tulosten kanssa, jotka ovat samansuuntaisia.

Nämä seikat riittänevät osoittamaan, että Petra oli kiinteä osa valtakuntaa, jossa virallinen roomalainen oikeus oli itse asiassa varsin hyvin tunnettu ja sitä myös sovellettiin käytännössä (ainakin yläluokan keskuudessa). Vaikka materiaalissa onkin joitakin aiemmin dokumentaarisisissa lähteissä tuntemattomia tai Egyptistä poikkeavia piirteitä, kyse on silti selvästi samasta traditiosta kuin esimerkiksi Egyptissä.⁴⁷ Tämä on hyvä, koska se merkitsee sitä, että Egyptin papyruksat käyvät vertailumateriaaliksi Petran papyruksille.

⁴³ Tosin nämä maaomistusten luokat saattavat samalla myös olla jatkoa vanhoille nabatealaisille perinteille, vrt. KNAUF (2003) 355.

⁴⁴ RANKINEN & VIERROS, *P. Petra I*, s. 76-77.

⁴⁵ ARJAVA & FIEMA, *P. Petra I*, s. 17.

⁴⁶ ARJAVA & VESTERINEN, *P. Petra I*, s. 102.

⁴⁷ Ks. myös KOENEN (1998/2001) 733, 739 ja inv.10 comm. r. 192-8: erot koskevat lähinnä tyyliä, ei niinkään substanssia.

Vaikka nämä tulokset tekevätkin todennäköiseksi, että perinteisellä nabatealaisella oikeudella ei ollut enää kovin merkittävää asemaa ja että siten myös inv. 83:ssa esiintyvät oikeudelliset ilmiöt liittyvät pikemminkin roomalaiseen oikeuteen, ne eivät tietenkään myöskään todista sitä. Jos siis oletan inv. 83:n termien kuvastavan nimenomaan roomalaista oikeutta, se on vain hypoteesi, joka vaatii vielä erillisen vahvistuksen. Ja vaikka termi osoittautuisikin roomalaisesta oikeudesta peräisin olevaksi, on tutkittava myös, käytettiinkö sitä oikein ja asianmukaisesti eli noudatettiin oikeasti roomalaista lakia vai haluttiin vain herättää sellainen vaikutelma (tai haluttiin oikeasti noudattaa lakia, muttei osattu).

2.2.2 Virallinen oikeus: roomalaisesta bysanttilaiseksi, latinasta kreikkaan

Tässä vaiheessa, kun on jo puhuttu niin paljon 'virallisesta roomalaisesta oikeudesta', lienee korkea aika selostaa muutamalla sanalla sitäkin, mitä sillä oikeastaan tarkoitetaan ja mistä se koostuu. Vaikka tässä ei olekaan tarvetta lähteä liikkeelle *ab ovo* eli 12 taulun laeista, ei 500-luvun jKr. (eli Petran papyrusten ajan) oikeushistoriallista asemaa voida ymmärtää ilman pientä taustojen kertausta.

*Myöhäisantiikin tärkeimmät trendit*⁴⁸

Kuten tunnettua, sijoittui roomalaisen oikeuden klassiseksi kutsuttu kausi periaattien aikoihin eli suurin piirtein 1. ja 2. vuosisadalle jKr. Tällöin oikeustiede kukoisti ja oli tasolla, jota on moderninkin aikana paljon ihailtu. Myöhäisantiikin muuttuneet olosuhteet (muutamia iskusanoja mainitakseni: dominaatti; Itä-Rooman merkityksen korostuminen; kristinusko; yleinen 'rappio' jne.) kuitenkin vaikuttivat suuresti myös oikeushistorian kehitykseen, ja yleensä pidetäänkin noin vuotta 300 vedenjakajana klassisen ja jälkiklassisen kauden välillä, vaikka muutos tietysti olikin asteittainen.⁴⁹ Jälkiklassiselle kaudelle pidetään ominaisena uutta luovan oikeustieteen merkityksen vähenemistä ja ylipäänsä oikeusoppineisuuden rapistumista, mikä johti oikeuskäytäntöjen 'vulgarisoitumiseen'. Samalla kuitenkin Itä- ja Länsi-Rooman kehitys alkoi kulkea yhä enemmän eri teitä, ja yleisesti ottaen voi sanoa, että lännessä oikeuslaitos ja oikeustiede rapautuivat melko nopeasti, kun taas idässä onnistuttiin säilyttämään perinteet paremmin. Idän suurissa kouluissa kuten Berytoksessa nimittäin lakitieteellisen tutkimuksen harrastaminen ja opetuksen antaminen jatkui vielä melko pitkään. Asenne oli kuitenkin pitkälti taaksepäin suuntautunut, ja enemmän tähdättiin klassisen kauden perinnön turvaamiseen kuin uuden luomiseen (puhutaan klassismista). Juuri tähän liittyvät myös eri keisareiden hankkeet roomalaisen oikeuden vakiinnuttamiseksi, yhtenäistämiseksi ja kodifioimiseksi, joista voi mainita ensimmäisenä suurena esimerkkinä Codex Theodosianuksen (v. 438) ja jotka

⁴⁸ Ks. esim. KASER (1975²) 3-.

⁴⁹ Egyptin osalta vrt. esim. WOLFF (1983/2002) 6-7.

kulminoituivat Justinianuksen lainsäädäntöön. Toinen merkittävä ja meidän työmme kannalta erityisen mielenkiintoinen prosessi idässä oli se, että Länsi-Rooman menettäessä merkitystään kreikan kieli valtasi yhä enemmän alaa myös oikeudellisissa yhteyksissä, yhdessä latinan kielen tärkeimmistä ja viimeisimmistä bastioneista. Kielten roolien vaihtumisessa juuri 500-lukua tai tarkemmin sanoen Justinianuksen aikaa voidaan pitää tärkeänä murrosvaiheena. Seuraavassa pyrin keskeisimpien lähteiden ja kehityslinjoiden lyhyeen esittelyyn, jossa yritän erityisesti valottaa kielellistä aspektia.⁵⁰

Roomalaisen oikeuden lähteet

Mistä roomalainen oikeus siis koostui? Ennen kodifikaatiota ei vielä ollut mitään yksittäistä teosta tai korpusta, joka olisi sisältänyt koko roomalaisen oikeuden, vaan lakeja tai niihin rinnastettavia lähteitä oli monenlaisia. Näihin kuuluivat mm. kansankokouksen päätökset (*plebiscita*), jotka saivat lain voiman 339/287 eKr., sekä senaatin päätökset (*senatus consulta*), jotka tosin saivat virallisesti lain voiman vasta keisariajalla keisarin osallisuuden vuoksi, mutta joilla *de facto* oli jo sitä ennen suurta merkitystä. Lisäksi tulivat keisarilliset asetukset (*constitutiones*), jotka voidaan vielä jaotella seuraaviin alaryhmiin: 1) *edicta*, yleiset säädökset, 2) *mandata*, ohjeet virkamiehille, 3) *decreta*, keisarin korkeimpana tuomarina tekemät ratkaisut, ja 4) *rescripta*, keisarin vastaukset yksityishenkilöiden tai virkamiesten tiedusteluihin juridisissa kysymyksissä. Lopulta lähteisiin kuuluivat myös prefektien ediktit (provinssien osalta), ja jossakin määrin jopa tavalliset oikeusoppineiden kirjoitukset, jotka eivät tietenkään olleet virallisia lakilähteitä, mutta joita silti usein konsultoitiin selkeämpien lähteiden puutteessa. Juuri tämä lainsäädännön kompleksisuus ja kokonaiskuvan saamisen vaikeus, jota ei ainakaan vähentänyt roomalaisten perinteinen vastahakoisuus vanhentuneiden lakien lakkauttamiseen, korostikin oikeusoppineiden asemaa, ja juridinen kirjallisuus kasvoi varsin mittavaksi. Samasta syystä myös ennakkotapauksilla oli käytännössä suuri merkitys ohjenuorina vastaavissa tilanteissa.

Edellä mainitut lähteet oli perinteisesti tietysti kaikki kirjoitettu latinaksi. Tosin jo prinsipaatin aikana keisarit antoivat silloin tällöin kreikankielisiä reskriptejä, jos alkuperäinen kysymys oli esitetty kreikaksi, ja monia säädöksiä myös käännettiin kreikaksi itäisten provinssien tarpeisiin, mutta kaiken kaikkiaan kreikan käyttö – varsinkin alkutekstinä – säilyi poikkeuksena.⁵¹ Diocletianus peräti vielä entisestään rajoitti kreikan asemaa, sillä ensimmäisenä keisarina hän ryhtyi johdonmukaisesti käyttämään ainoastaan latinaa myös esimerkiksi reskripteissä. Myös oikeusoppineiden kirjallisuus

⁵⁰ Hyvä yleiskatsaus (josta puuttuu vain indeksi!) on esim. VAN DER WAL & LOKIN (1985), johon tämäkin esitys ennen kaikkea perustuu.

⁵¹ Varhaisia kreikankielisiä lähteitä on koontanut OLIVER (1989), jonka korpus sisältää vajaat 300 kreikankielistä tekstiä ajalta 27 eKr. – 285 jKr.

pysyi pitkään puhtaasti latinankielisenä. Ilmeisesti ensimmäinen juristi, joka kirjoitti aiheesta kreikaksi, oli 200-luvulla jKr. elänyt Modestinus (teos *De excusationibus*, joka on säilynyt vain otteina Digestassa).⁵² Latinan vahva asema merkitsi sitä, että puhuttaessa roomalaisesta oikeudesta kreikan kielellä jouduttiin operoimaan pitkälti lainasanoilla, joita alkoikin ilmaantua kreikan kieleen huomattavia määriä (mistä enemmän kappaleessa 2.3.2).

Koska kaikki tärkeimmät lähteet olivat latinankielisiä, myös oikeustieteellinen opetus luonnollisesti tapahtui latinaksi. Tämä koski myös valtakunnan itäisiä osia, ja esimerkiksi Berytoksen lakikoulu oli niin vahvasti latinankielinen, että Mommsen jopa saattoi kutsua Berytosta 'die lateinische Insel im Meer des orientalischen Hellenismus'.⁵³ Kuitenkin laajemmista kielellisistä ja kulttuurisista kehityksistä johtuen Berytoksessakin opiskelijoiden latinantaidot alkoivat heiketä ajan mittaan, ja lopulta (todennäköisesti noin vuoden 400 paikkeilla) opetuskieli oli pakko vaihtaa siellä kreikaksi, vaikka opetettavat tekstit pysyivätkin toistaiseksi vielä latinankielisinä. Tällaisen tilanteen luonnollisena seurauksena alkoi syntyä suuria määriä käännöksiä, sanakirjoja tai -listoja, kommentaareja ym. apuneuvoja opiskelijoiden käyttöön. Justinianusta edeltävän ajan osalta tällaisesta kirjallisuudesta ei ole kuitenkaan paljon säilynyt (vain ns. *fragmenta Sinaitica* ja joitakin fragmentteja papyruksissa sekä yksittäisiä kreikankielisiä skholioneita latinankielisissä teoksissa).⁵⁴ Mainittakoon erikseen ainakin papyrus PSI 1348, ns. *collectio definitionum* (ehkä 4./5. vs.), johon on koottu latinalaisten juridisten lainasanojen ja käännöslainojen kreikankielisiä selityksiä.

Tämän kreikan kielen vähittäisen merkityksen kasvamisen kannalta sekä muutenkin oikeushistorian kannalta Justinianuksen aika (527-565) merkitsi mitä tärkeintä vaihetta, josta on myös säilynyt eniten lähteitä. Petran papyrusten kannalta se on tietysti tärkeä siksikin, että papyrukset ajoittuvat juuri samalle kaudelle. Justinianus muistetaan roomalaisen lain historian kattavimmasta kodifioimisesta *Corpus Iuris Civilikseen* (nimitys tosin on moderni, vasta 1500-luvulta). Tämä korpus koostui useammasta osasta, jotka yhdessä muodostivat uuden, voimassa olevan lain ja samalla korvasivat kaikki aiemmat lakilähteet. Korpuksen osat olivat: 1) *Institutiones Iustiniani* (julk. 533), eräänlainen alkeisoppikirja lakitieteen opiskelijoille; 2) *Digesta* eli *Pandektai* (julk. 533), joka sisälsi säilyttämisen arvoisiksi katsottuja otteita (fragmentteja) aiemmista juristien kirjoituksista (n. 2000 kirjoituksesta tasavallan ajoilta alkaen) ja joka muodostaa tärkeimmän tietolähteen roomalaisesta oikeustieteellisestä kirjallisuudesta; 3) *Codex Iustinianus* (alun perin julkaistu 529), johon oli koottu valikoituja, enimmäkseen jälkiklassisia keisarillisia konstituutioita, osittain modifioituina tai lyhennettyinä; Codexista ilmestyi vuonna 534 uudistettu laitos (*Codex Iustinianus repetitae praelectionis*),

⁵² Teos ei löydy TLG:stä, mutta hänen kieltään on jo aiemmin tutkinut ALTMANN (1955).

⁵³ *Römische Geschichte* V (1921°) 459.

⁵⁴ Näistä tarkemmin: VAN DER WAL (1983) 30. Yleinen bibliografia papyruksista löytyneestä lakitieteellisestä kirjallisuudesta: RUPPRECHT (1994) 209.

ja juuri tämä on meille säilynyt (ensimmäisestä laitoksesta ei ole kuin fragmentteja papyruksissa); ja lopulta 4) *Novellae* eli Codexin ilmestymisen jälkeen annetut uudet konstituutiot, jotka tosin koottiin ensimmäistä kertaa vasta Justinianuksen seuraajan Justinus II:n hallituskaudella, mutta jotka nykyään silti lasketaan *Corpus Iuris Civilikseen* kuuluviksi. Siinä missä korpuksen muut osat perustuivat vanhoihin lähteisiin ja olivat siten lähes puhtaasti latinankielisiä, oli Novelloista suurin osa jo kreikkaa – vaikka Justinianuksen oma äidinkieli oli latina, kielelliset realiteetit Bysantin valtakunnassa olivat jo sellaiset, että uusien lakien kohdalla latinan käyttöä ei enää pidetty järkevänä paitsi poikkeustapauksissa, kuten että määräys koski nimenomaan jotakin latinankielistä provinssia tms.

Justinianuksen lainsäädäntö poiki runsaasti oikeusoppineiden kirjallisuutta, mm. käännöskirjallisuutta, jonka tuottamiselle Justinianus oli itse asettanut raamit (konstituutiot *Deo auctore* 12 ja *Tanta/Dedoken* 21: vain ns. *κατὰ πόδα*- eli sananmukaiset käännökset olivat sallittuja). Tämä materiaali on tietysti mielenkiintoinen lähde tutkittaessa sitä, miten roomalainen oikeus kääntyi kreikan kielelle, mutta siitä ei ole säilynyt kokonaisuena kuin kaksi teosta, nimittäin Theofiloksen laatima *Institutiones Iustiniani* –oppikirjan kreikankielinen parafraasi sekä Julianuksen latinankielinen lyhennelmä Novelloista. Theofilos ja Julianus olivat juridiikan opettajia ja lakikoulun professoreita (joita kutsutaan nimellä *antecessores*), ja ainakin Theofiloksen parafraasin kohdalla onkin arveltu, että teos edustaisi erään hänen kreikankielisen luentosarjansa muistutpanojen julkaisua kirjamuodossa. Julianuksen teos puolestaan edustaa käännöstä toiseen suuntaan, siinä kun on käännetty Novellat (joista siis suurin osa oli kreikkaa) latinaan läntisten provinssien tarpeita ajatellen. Kyse on kuitenkin lyhennelmästä, eikä teos sisällä kuin 124 (tai 122) Novellaa, kun taas kaiken kaikkiaan niitä tunnetaan 168 kpl. Tämän aikalaisteoksen lisäksi tunnetaan toinenkin Novellojen latinankielinen versio, ns. *Authenticum*, joka sisältää 134 Novellan ilmeisesti sananmukaiset (*κατὰ πόδα*), joskin tasoltaan vaihtelevat käännökset. *Authenticumin* ajoitus on epävarma; jotkut pitävät sitä keskiaikaisena, kun taas esimerkiksi BARTOLETTI COLOMBO (1983) pitää sitä antiikkisena.

Vaikka muuta ei olekaan säilynyt meille ainakaan *in extenso*, käännöstoiminta ei kuitenkaan jäänyt tähän. Esimerkiksi myös *Codex Iustinianuksesta* (sen uudemmassa laitoksesta) oli olemassa kreikankielinen *κατὰ πόδα* -käännös, josta on säilynyt osia Basilikassa (joista ks. alla).⁵⁵ Toisin kuin voisi luulla, tämä 'sananmukainen' käännös ei kuitenkaan ole kovin hyvä apuneuvo lakitermien käännösten tutkimiselle, sillä termit on käännetty siinä täysin epäjohdonmukaisella tavalla. Onkin arveltu teoksen olleen useamman eri henkilön, ehkä opiskelijoiden tai kokonaan asiaa

⁵⁵ Tietyyntyyppisistä käännösvirheistä sen on päätelty syntyneen latinankielisen alkutekstin rivien väliin kirjoittamalla, mistä se vasta myöhemmin kopioitiin erilliseksi teokseksi. Ks. HOLWERDA (1962).

tuntemattomien laatima.⁵⁶ Lakitermejä tutkittaessa kannattaa siis pikemmin konsultoida erilaisia kommentaareja, jotka ovat usein sisällölle paremmin uskollisia.⁵⁷

Muista apuneuvoista pitää vielä mainita Justinianuksen ajalla tai pian sen jälkeen syntyneet⁵⁸ eräänlaiset sanakirjat tai lakitermien selitysten kokoelmat, jotka kulkevat nykyään mm. sellaisilla nimillä kuin *glossae nomicae* tai *glossae verborum iuris*.⁵⁹ Ne sisältävät etenkin latinalaisten termien sananmukaisia käännöksiä, joihin kuuluu joskus hieman pidempiäkin selityksiä tai kommentaareja, ja kreikkalaisiakin termejä on jonkin verran mukana. Ne lienee alun perin koottu juridisen kirjallisuuden reunahuomautuksista, ja kokoamisen jälkeen skholiastit lienevät käyttäneet niitä jälleen uusien reunahuomautusten lähteinä. Ne lienevät osaltaan olleet pohjalla myös lakitekstien kreikantamistyössä.⁶⁰ Niiden laatu on kuitenkin vaihteleva ja esimerkiksi termien kirjoitusasut ovat täysin epäjohdonmukaiset.⁶¹

Justinianuksen jälkeiseltä ajalta on säilynyt huomattavasti vähemmän materiaalia. 500-luvun loppupuolelta ja 600-luvun alkupuolelta voidaan sentään vielä mainita joukko *Corpus Iuris Civilikseen* liittyviä kreikankielisiä yhteenvetoja, lyhennelmiä tai otteita (*summae*), joita tässä vaiheessa alettiin käyttää originaalien sijasta opiskelijoiden ensisijaisena opiskelumateriaalina. Näistä kaksi on säilynyt kokonaisina: Athanasios Emesalaisen sekä Theodoros Hermopolislaisen Novelloihin liittyvät tekstit. Jätän tässä vain maininnan varaan kirkolliseen oikeuteen liittyvät, meidän kannaltamme vähemmän kiinnostavat tekstit (esim. *Collectio tripartita* [n. 580], *Nomokanon* [n. 625]).

Sen sijaan yksi meidän kannaltamme olennaisimmista lähteistä löytyy – ehkä hieman yllättäen – niinkin myöhäiseltä ajalta kuin makedonialaisajalta 800-luvun lopulta. Tuolloin nimittäin tehtiin jälleen uusi lakien kodifikaatio, ns. *Basilika* eli ’keisarilliset <lait>’, myöhemmän bysanttilaisen oikeushistorian ehkä kaikkein tärkein monumentti. Meille säilyneessä muodossaan se on todennäköisesti keisari Leon Viisaan (888-890) aikainen, vaikka ilmeisesti jo keisari Basilios oli aloittanut sen. Kyseinen teos on meille tärkeä, koska se on oikeastaan vain eräänlainen Justinianuksen lainsäädännön uudelleensulatus: samoin kuin siihen liittyvät skholionitkin se koostuu lähes yksinomaan 500-luvun aikaisista, *Corpus Iuris Civilikseen* liittyvistä lähteistä. Ilmeisesti olikin niin, että Basilikasta ei ollut olemassakaan mitään omaa, virallista tekstiversiota, vaan kyseessä oli lähinnä eräänlainen *index titulorum* eli luettelo voimassa olevista laeista, jossa *Corpus Iuris Civiliksen* eri osien yhteen liittyvät kohdat oli vain järjestelty hieman systemaattisemmin (ja harvoissa tapauksissa oli

⁵⁶ VAN DER WAL (1999) 127-8.

⁵⁷ VAN DER WAL (1953).

⁵⁸ BURGMANN (1977) 112.

⁵⁹ Niistä kuitenkin vain osa on julkaistu. Ks. etenkin BURGMANN, L. ET AL. (eds.) 1990: *Lexica Iuridica Byzantina*. Frankfurt. (FM 8). Joitakin yksittäisiä sanakirjoja on myös julkaistu *Fontes Minores* -sarjan muissa osissa, ks. esim. BURGMANN, L. 1984: ”Das Lexikon ἄδεται – ein Theophilosglossar”, FM 6, 19-61.

⁶⁰ BURGMANN (1977) 113.

⁶¹ DAIN (1930).

myös korvattu vanhentuneita lakeja uusilla). Varsinaisen tekstin kuitenkin kirjurit ottivat vanhoista lähteistä. Siinä mielessä Basilikaa voitaisiin verrata Digestaan.

Huomattavaa Basilikassa on kuitenkin se, että siinä on tietoisesti pyritty korvaamaan mahdollisimman monet latinankieliset lainat kreikkalaisilla termeillä (ἑξελληνισμός), ja se edustaakin jo aiemmin alkaneen gresisointiprosessin kohokohtaa.⁶² Harmi kyllä termien käännökset ovat usein harhaanjohtavia tai suorastaan virheellisiä, ja myös Basilikan eri käsikirjoitusten välillä on eroja siinä, miten termit on kulloinkin käännetty (tai onko niitä käännetty lainkaan).⁶³ Luultavasti eri kopistit asiayhteyttä tarkemmin ymmärtämättä korvasivat latinalaiset tekniset termit kreikkalaisilla mekaanisesti erilaisten listojen (kuten yllä mainittujen *glossae nomicae* –sanastojen) avulla, joissa kuitenkin oli eroja ja jotka eivät muutenkaan olleet aina täydellisiä.

Kuten tästä ylimalkaisestakin katsauksesta, jossa olen käsitellyt vain virallisia lakilähteitä sekä tiukasti juridista (ei tavallista) kirjallisuutta, käy ilmi, olisi käytössä runsaasti materiaalia, jonka avulla voisi tutkia juridisen kreikan ja latinan vuorovaikutusta ja tarkastella myös vaikkapa inv. 83:ssa esiintyvien lakitermien kehitystä. Kaiken kaikkiaan materiaalia ei ole kuitenkaan vielä tutkittu kovin paljon terminologiselta kannalta, ehkä siksi, että paljon tärkeää perustyötäkin on vielä tekemättä. Niinpä esimerkiksi perinteisiä leksikografisia apuvälineitä kuten konkordansseja (yleisten sanakirjojen lisäksi) on olemassa lähes ainoastaan suurten lakikorpusten (lähinnä *Corpus Iuris Civilis*) osalta,⁶⁴ ja sama koskee myös materiaalin löytymistä TLG:stä. Tilanne parantunee tulevaisuudessa sitä mukaa kuin TLG:hen syötetään lisää tekstejä, mutta nyt käsillä olevassa työssä minäkään en siis voi materiaalia aivan täysipainoisesti hyödyntää.

2.3 Kielitieteellinen aspekti

Edellisissä kappaleissa olen käsitellyt toisaalta virallisissa lakilähteissä sekä juridisessa opetuksessa ja oikeusoppineiden kirjallisuudessa käytettyä kieltä, toisaalta käytännön oikeuselämässä sekä erilaisissa käytännön dokumenteissa käytettyä kieltä lähinnä laajemmasta, oikeus- ja kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Tässä kappaleessa sen sijaan on tarkoitus tarkastella lakitieteellistä terminologiaa, etenkin edellä hahmoteltua juridisen latinan vaikutusta kreikan kieleen, hieman tarkemmin

⁶² ZILLIACUS (1935) 64; 106. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, etteivätkö jotkut käännökset olisi voineet pujahtaa teksteihin vahingossa glossien kautta.

⁶³ VAN DER WAL & LOKIN (1985) 82-83. Ks. myös VAN DER WAL (1999) 138 sekä VAN DER WAL (1983) 50-.

⁶⁴ Muiden osalta ainoat tuntemani apuneuvot, jotka ovat kuitenkin jo varsin vanhoja, ovat TRIANTAPHYLIDES, C.C. 1892: "Lexique des mots latins dans Théophile et les Nouvelles de Justinien.", *Études de philologie néo-grecque* publiées par JEAN PSICHARI. Paris. (Bibliothèque de l'École des hautes études, fasc. 92) sekä O.W. REITZIN *Glossarium Theophilinum* vuodelta 1751. Vrt. myös VAN DER WAL (1999) 137 n. 39.

nimenomaan kielitieteellisestä näkökulmasta. Miltä latinalaiset lainat juridisessa kreikassa näyttävät? Mitä juridinen terminologia ylipäänsä on?

2.3.1 Leksikologiasta ja teknisistä termeistä

Tämä työ on osaltaan myös leksikologinen tutkimus: tarkastelun kohteena on yksittäisiä sanoja (tai ilmauksia), joiden merkitystä (semantiikkaa), alkuperää (etymologiaa) ja historiallista kehitystä tutkitaan – ei siis ainoastaan oikeushistoriallisesta, vaan sen suoranaista edellytyksenä myös kielitieteellisestä näkökulmasta. Termit ovat toisaalta itsenäisen tarkastelun kohteena, toisaalta niiden kautta tulee esille latinan ja kreikan kielten välinen vuorovaikutussuhde.

Siksipä ei ehkä ole pahitteeksi palauttaa lyhyesti mieleen joitakin leksikologian perusasioita. Alussa oli sana, kuten on tunnettua – vai oliko sittenkään? Mistä sanat oikeastaan tulevat? Sananmuodostuskeinot ovat lyhykäisyydessään seuraavat:⁶⁵

1) Kokonaan uuden perussanan syntyminen. Kielten syntyminen yhteydessä luonnollisesti myös kaikki sanat syntyivät tavalla tai toisella tyhjästä, mutta jo olemassa olevissa, vakiintuneissa kielissä tämä on kuitenkin äärimmäisen harvinaista.⁶⁶ Käytännössä merkitystä on vain seuraavilla kategorioilla.

2) Muodostetaan uusi sana jo olemassa olevasta sanasta rakenteellisin keinoin (esim. johtaminen, yhdistäminen, lyhentäminen). Eri kielet eroavat toisistaan siinä, kuinka paljon näitä keinoja on käytettävissä: esimerkiksi kreikan sananmuodostus on selvästi joustavampaa kuin latinan, mikä näkyy mm. yhdyssanojen määrissä. Mielenkiintoista kyllä tällaiset sananmuodostuskeinot saattavat jossakin määrin jopa lainautua, vieläpä kielten välillä, jotka eivät edes ole sukua keskenään (mutta jotka kuuluvat samaan 'kieliliittoon', *Sprachbund*) – tästä käy esimerkiksi sekä suomen että ruotsin puhekielessä yleinen -is-johdin (esim. suom. 'julkkis'; ruots. 'kändis').

3) Olemassa oleva sana saa uuden merkityksen (merkityksen laajeneminen), mikä voi saada alkunsa esimerkiksi sanan metaforisesta käytöstä. Tällaisia tapauksia on kaikissa kielissä runsaasti. Esimerkiksi suomen sanalla 'kieli' on useita eri merkityksiä – a) suussa oleva elin, b) puheen järjestelmä, c) soittimen osa, d) kieleke, läppä – jotka ovat kuitenkin selvästi samaa alkuperää, eli kyse ei ole pelkästä sattumanvaraisesta homonymiasta. Kun jonkin sanan merkitys laajenee vieraan kielen vaikutuksesta, puhutaan (ainakin vanhemmassa filologisessa kirjallisuudessa) usein *per comparationem* – tyyppisestä lainasta. Esimerkiksi kreikan juridisessa sanastossa tällaisia merkityksen laajenemisia

⁶⁵ Vrt. KARLSSON (1998) 196-7. Myöhäisantiikkisen kreikan osalta ks. myös ZILLIACUS (1967) 90-4.

⁶⁶ Mahdollisena poikkeuksena tulevat mieleen lähinnä onomatopoeettiset sanat, mutta yleensä nekin noudattelevat tiettyjä säännönmukaisia muodostuskeinoja eivätkä siten tule täysin tyhjästä nekään.

saattoi tapahtua, jos jo olemassa olevaa käsitettä alettiin käyttää samantapaisen (muttei välttämättä täysin identtisen) roomalaisen käsitteen vastineena (vrt. alempana).

4) Lopuksi voidaan myös kokonaan lainata sana toisesta kielestä. Tämäkin on normaali ja yleinen ilmiö kaikissa kielissä, ja sitä voidaan pitää konkreettisena osoituksena jonkin kielen ja kulttuurin vaikutuksesta toiseen. Se, millaisia sanoja lainataan, kertoo myös paljon kulttuurien välisen vuorovaikutuksen laadusta ja syvällisyydestä – esimerkiksi lakitermien lainaaminen ei vielä kerro yhtä syvällisestä vaikutuksesta kuin enemmän perussanastoon kuuluvien sanojen lainaaminen.⁶⁷

Lainat voidaan jaotella suoriin lainoihin ja käännöslainoihin (tai hienommin ilmaistuna lainaaminen tapahtuu *per transcriptionem* tai *per translationem*). Suorien lainojen kohdalla voidaan vielä yrittää tehdä ero toisaalta vierassanojen ja toisaalta 'aitojen' lainojen välillä – vierassana olisi tällöin vieraan kielen sana, jota käytetään toisessa kielessä vaikka se ei olisikaan vielä 'kotiutunut' siihen, kun taas 'aidosta' lainasta on jo tullut luonnollinen osa vastaanottavaa kieltä (esim. jos suomessa käytetään ilmaisua kuten 'Zeitgeist', tai vaikka äsken käyttämäni sana 'Sprachbund', se on vierassana, toisin kuin esim. 'radio'). Tällainen jaottelu on kuitenkin hieman hankala, sillä rajanveto ei ole suinkaan aina selvä, enkä siksi aio tässä työssä käyttää sitä sen enempää.⁶⁸

Suorat lainat yleensä sopeutetaan vastaanottavaan kieleen niin fonetiikan, morfologian kuin semantiikankin osalta. Kreikan ja latinan tapauksessa lisäksi tulee vielä kirjoitusasu, johon palaan myöhemmin. Sanan ääntämykseen saattavat vaikuttaa erheellisetkin (kansanetymologiset) tulkinnat sanan alkuperästä; niinpä esimerkiksi lat. *legio* esiintyy kreikassa joskus muodossa *λογία*, ilmeisesti koska puhujat alitajuisesti tulkitsivat sen liittyvän *λόγος*-sanaan.⁶⁹ Morfologiset muutokset jäivät yleensä siihen, että lainasana sai kreikan mukaisen päätteen.

Käännöslainalla taas tarkoitetaan oman kielen sanavarannosta luotua sanaa tai ilmaisua, joka on kuitenkin toisen kielen mallin mukainen (esim. suom. 'rautatie' < ruots. 'järnväg'). Olennaista on, että ilmaisua ei aiemmin ollut olemassa, vaan sen voidaan osoittaa perustuvan nimenomaan toiseen kieleen (muuten kyseessä on pelkkä sattuma tai sitten *comparatio*). Käännöslainat ovat tietysti vaikeampia tunnistaa lainoiksi, mutta se ei kuitenkaan tee niistä yhtään vähemmän tärkeitä.

Semantiikka

Seuraavaksi muutama huomio siitä, mitä sanojen merkityksien analysoinnissa pitää huomioida. Kuten edellä (kohta 3, merkityksen laajeneminen) on jo käynyt ilmi, monet – elleivät peräti useimmat

⁶⁷ Vrt. CAVENAILE (1951). Ehkä ei ole kuitenkaan yleisesti tiedossa, että latina vaikutti kreikkaan jossakin määrin myös arkipäiväisellä tasolla eikä ainoastaan virallisissa asioissa; ks. esim. IHNKEN (1986).

⁶⁸ Vrt. myös ZILLIACUS (1935) 99-100.

– sanat ovat monimerkityksisiä eli polyseemisiä (mikä siis on eri asia kuin homonymia). Useimmissa tapauksissa tämä ei silti johda väärintulkintoihin, vaan kulloinenkin merkitys ilmenee selvästi asiayhteydestä, joten polyseemiaa, jonka ansiosta kielessä tarvittavien perussanojen lukumäärä pysyy rajallisena, voidaan pitää kielen kokonaisekonomian kannalta järkevänä. Luonnollisesti eri kielissä sanat ovat yleensä kehittyneet eri tavalla polyseemisiksi, minkä johdosta sanat kattavat eri kielissä eri merkityksiä: esimerkiksi latinan sana *lingua* vastaa kyllä suomen sanan ’kieli’ merkityksiä a ja b (vrt. yllä), muttei enää c tai d. Sanojen merkityskentät siis eroavat toisistaan, ja sanojen keskenään muodostama semanttinen verkosto poikkeaa kielestä toiseen. Pohjimmiltaan tässä on kyse siitä, että maailma hahmotetaan ja luokitellaan eri kieliyhteisöissä eri tavoin.

Mutta mitä tapahtuu, kun sana lainautuu kielestä toiseen? Silloinhan se joutuu aivan erilaiseen semanttiseen verkostoon, eikä sitä mitenkään voida enää käyttää kaikin puolin samoin kuin alkukielessä. Yleensä lainautuessaan sana säilyttää vain yhden tietyn merkityksen, sen jonka takia se on lainattu, ja menettää samalla muut. Esimerkiksi sana ’enkeli’ on suomessa menettänyt sen perustana olevan kreikan sanan ἄγγελος alkuperäiset merkitykset (proosallisesti ’lähetti’, ’sanansaattaja’) ja säilyttänyt vain yhden erikoismerkityksen. Toisaalta taas lainasana voi uuteen ympäristöön sopeutuessaan myös saada aivan uusia merkityksiä tai konnotaatioita, joita sillä ei alkukielessä edes ollut: esimerkiksi lainasana kuulostaa vastaanottavassa kielessä yleensä paljon ’fiinimmältä’ kuin mitä se alkukielessä onkaan, ja vaikkapa latinan sana ’universitas’ on nykykielissä jopa saanut merkityksen, jota sillä ei latinassa alun perin lainkaan ollut. Varsinkin jälkimmäinen esimerkki riittänee osoittamaan, että lainasanojen merkityksien tutkimisessa voi siis tulla vastaan yllättäviäkin sudenkuoppia. Käännöslainat ovat nähdäkseni vielä suoriakin lainoja selvemmin sidoksissa oman kielensä semanttisiin suhteisiin, eikä niidenkään voida odottaa vastaavan esikuviaan yksi yhteen.

Terminologia

Edellä mainittuun sanojen monimerkityksisyyteen eli sumeuteen on ehkä olemassa yksi poikkeus: tekninen sanasto. Tarkoitin sillä tässä jonkin erikoisalan omaa sanastoa, joka saattaa olla hyvinkin spesialisoitunutta ja tarkoin määriteltyä. Useimmilla erikoisaloillahan tarvitaan sanoja sellaisten asioiden kuvailemiseen, joita ei yleiskielessä usein edes tunneta. Tähän ei tietenkään tarvitse välttämättä keksiä kokonaan uusia sanoja, vaan yleiskielessäkin olemassa oleville sanoille voidaan tietyissä yhteyksissä antaa jokin uusi, tekninen merkitys. Niinpä on olemassa esimerkiksi erillinen

⁶⁹ Tällä tavalla kirjoitettuna sana esiintyy esim. papyruksessa P. Oslo II, 33, v, 7 (Karanis, 29 jKr.). Ks. myös CAVENAILE (1951) 403. – Kansanetymologisten väärintulkintojen ohella voi tietysti tapahtua toisenkinlaisia väärintulkintoja; vrt. esim. hyperkorrekti suomen puhekielen sana ’biisi’ (< engl. ’piece’).

merenkulun sanasto, lääketieteellinen sanasto, juridinen sanasto jne. Maallikon on yleensä mahdotonta hallita näiden sanastojen kaikkia hienouksia täydellisesti.

Mutta myös teknisissä sanastoissa on eroja siinä, kuinka hyvin ne on standardoitu. Jotkut niistä ovat voineet kehittyä itsestään ajan mittaan, ja vaikka yksittäiset termit saattavatkin olla erittäin täsmällisiä, ei niiden muodostama kokonaisuus ole aina välttämättä kovin järjestelmällinen tai looginen. Toisilla aloilla taas järjestelmällisyyden tai yksiselitteisyyden tarve voi olla suurempi, jolloin sanastoa voidaan ryhtyä tietoisesti muokkaamaan ja standardoimaan. Esimerkiksi juuri oikeudellisissa yhteyksissä on erityisen toivottavaa, että käytetty sanasto olisi mahdollisimman yhdenmukainen ja yksiselitteinen eikä jättäisi tulkitsemisen varaa. Oikeushistoriallisessa tutkimuksessa onkin joskus eroteltu varsinainen tieteellinen lakiterminologia ja pelkkä konventioihin perustuva tekninen kielenkäyttö. Terminologia nähdään ammattimaisten juristien suorittaman tietoisin, tieteellisenkin määrittelytyön yksiselitteisenä ja kielen käyttäjiä (ainakin teoriassa) ehdottomasti sitovana tuloksena, kun taas pelkkä tekninen sanasto on kehittynyt itsestään esimerkiksi tavallisten kirjureiden kehitellessä asiakirjakaavoja ilman että sanastoa kokonaisuudessaan olisi koskaan tietoisesti analysoitu ja systematisoitu.⁷⁰

Kreikan kielen osalta yleinen mielipide nykyään on nähdäkseni se, että sen perinteinen lakisanasto ei vastaa varsinaisen terminologian tunnusmerkkejä, koska sen kehittäminen oli ollut lähinnä tavallisten kirjureiden harteilla, joilla ei ollut kovinkaan syvällistä teoreettista koulutusta.⁷¹ Sen sijaan roomalaisen oikeuden klassisella kaudella oli olemassa ammattimaisia juristeja, jotka pohtivat myös terminologisia kysymyksiä. Varsinkin alkeiskirjallisuus sisälsi tietysti paljon termien määrittelyjä; sellaisia määritelmiä on mm. koottu erääseen Digestan lukuun (50,16: *de verborum significatione*). Pelkkien suoraviivaisten sanaselitysten lisäksi roomalaisessa lakikirjallisuudessa harrastettiin myös haastavampia, terminologisiin kysymyksiin liittyviä teesejä tai tavallaan aforismeja (*definitiones, regulae ja differentiae*).⁷² Tästä huolimatta ilmeisesti roomalainen lakiterminologia ei ollut sekään täysin systemaattista ja muuttumatonta,⁷³ ja suoraan sanoen minulla on sellainen vaikutelma, että nykyisessä tutkimuskirjallisuudessa roomalainen oikeus terminologioineen näyttää helposti paljon standardoidummalta kuin mitä se ehkä varsinaisesti olikaan. Ensinnäkin on muistettava mahdolliset erot dokumentaaristen ja kirjallisten lähteiden välillä, minkä lisäksi varsinkin myöhäisantiikin ns. vulgarisoinnin yhteydessä myös kirjakielen lakiterminologia lienee menettänyt monia hienouksiaan. Joitakin hienouksia on voinut mennä hukkaan myös kreikkaan lainautumisen

⁷⁰ Vrt. SIMON (1965) 53 n. 52; 64 n. 101. Ks. myös RUPPRECHT (1994) 97.

⁷¹ RUPPRECHT (1994) 97; SIMON (1965) 52-3; 64. Tosin ZILLIACUS (1935, 98) ilmeisesti vielä näki asian toisin.

⁷² Vrt. LIEBS (1971) 88.

⁷³ KASER (1971) 182.

yhteydessä.⁷⁴ Tämä kaikki on tietysti otettava huomioon analysoitaessa inv. 83:ssa esiintyviä lakitermejä ja verratessa niitä muihin lähteisiin.

Haluan lopuksi vain lyhyesti muistuttaa siitä, että ammattikieliet (erikoiskielet/osakielet/teknolekit) eivät yleensä suinkaan eroa yleiskielestä ainoastaan sanastonsa osalta, vaan niillä voi myös olla syntaktisia tai jopa morfologisia erikoispiirteitä. Jotta tämä työ ei kuitenkaan paisuisi aivan liikaa, minun lienee kaikesta huolimatta rajoituttava ennen kaikkea sanaston tutkimiseen.

2.3.2 Roomalaisen oikeuden termit kreikan kielessä

Kuten kappaleessa 2.2 jo esitin, roomalaisen oikeuden leviämisen yhteydessä kreikan kieleen alkoi tulla suuria määriä latinalaisia lainoja. Tämä onkin hyvä esimerkki siitä, että ei ainoastaan kreikan kieli vaikuttanut latinaan, vaan myös latina vaikutti kreikkaan, vaikka tätä aspektia ei perinteisesti ole juuri painotettu. Syynä lakitermien lainaamiseen lienee ollut ennen kaikkea se, että roomalaisen oikeuden ilmiöt olivat kreikkalaisille (ja muille itäisen Välimeren asukkaille) suureksi osaksi uusia, joten kreikassa niille ei ollut mitään vastaavia käsitteitä omasta takaa. Ja jos samantapainen oma käsite olikin jo ennestään olemassa, sen käyttö (*per comparationem*) nimenomaan roomalaisen oikeuden tarkoittamassa mielessä perinteisen käyttötavan sijaan saattoi helposti johtaa väärinkäsityksiin tai tulkintaongelmiin. Suorat lainat olivat siis useimmissa tapauksissa yksiselitteisin ja yksinkertaisin ratkaisu, mikä selittää niiden suuren levinneisyyden.⁷⁵ Tästä huolimatta myös käännös- ja komparaatiolainoja esiintyi paljon.

Lainojen määrä kuitenkin vaihteli hieman eri yhteyksissä. Asiaan eri tavoin (vastakkaisiinkin suuntiin) vaikuttavia tekijöitä olivat toisaalta juridisen yksiselitteisyyden tarve, toisaalta mahdollisimman laajan ymmärrettävyyden tavoittelemisen, lisäksi vielä yleiset tyylivaatimukset, kirjoittajan koulutustaso jne. Yleisesti ottaen voidaan sanoa, että teoreettisessa oikeusoppineiden kirjallisuudessa, jossa pyrittiin mahdollisimman tarkkaan juridiseen analyysiin, lainoja oli eniten, kun taas itse lakiteksteissä niitä oli vähemmän, lähinnä kai koska niitä ei pidetty tyylillisesti sopivina (tosin lakiteksteissäkin esiintyy vaihtelua). Dokumentaarisisissa lähteissä vaihtelua esiintyy ehkä kaikkein eniten.

Mitä tulee kronologiseen kehitykseen, niin on huomattava, että dokumentaarinen ja kirjallinen lähdeaineisto ovat suureksi osaksi eri ajalta. Yksinkertaistetusti voisi sanoa, että kreikankielinen papyrusmateriaali loppuu suunnilleen samoihin aikoihin, jolloin kreikkaa vasta alettiin käyttää

⁷⁴ Bysanttilaisen kauden kreikkallehan oli muutenkin ominaista tietty epätarkkuus ja termien rajojen hämärtyminen, niin että turvauduttiin esimerkiksi pitkiin synonyymi- tai komplementtikasaumiin, vrt. ZILLIACUS (1967).

⁷⁵ VAN DER WAL (1999) 127. Suoria lainoja on koonnut luetteloon mm. ZILLIACUS (1935, 171-215).

lainsäädännössä ja juridisessa kirjallisuudessa. Niinpä – karkeasti yleistäen – papyruksissa voidaankin havaita lainojen määrässä lähinnä kasvua, kun taas kreikankielisissä laeissa/kirjallisuudessa suuntaus on lähinnä laskeva. Tämä ei tietenkään hämmennä kokonaiskuvaa mitenkään: lainat lisääntyivät roomalaisen oikeuden merkityksen kasvun myötä siihen asti, kunnes roomalainen oikeus itse muuttui kreikankieliseksi, jonka jälkeen lainat taas vähenivät.⁷⁶ Luonnollisesti kehitys oli todellisuudessa paljon monimutkaisempi kuin tässä esitetty – vain yhden esimerkin mainitakseni, Basilikassa olevien latinalaisten termien usein epätarkat käännökset olivat omiaan jarruttamaan prosessia, sillä monet pitivät selkeämpänä pitäytyä alkuperäisissä latinalaisissa termeissä.

Suorat lainat

Katsokaamme nyt hieman tarkemmin miltä nämä lainat konkreettisesti näyttivät, ja aloitakaamme suorista lainoista. Sanon tarkoituksella ’konkreettisesti’, sillä kreikan ja latinan käyttäessä erilaisia aakkosia myös lainojen kirjoitusasu on mielenkiintoinen aspekti, jota ei nykyään kuitenkaan ole kovin helppo tutkia, koska mm. editorioiden normalisointipyrkimykset sotkevat kuvaa. On siis perehdyttävä alkuperäisiin papyruksiin jne. tai kirjallisuuden kohdalla mahdollisimman vanhoihin käsikirjoituksiin.

Kuten edellä jo totesin, lainasanat saavat yleensä kreikan kielen mukaiset taivutuspäätteet. Nykyisissä editioissa (ainakin kirjallisten teosten kohdalla) nämä päätteet on usein kirjoitettu kreikkalaisin, sanavartalot taas latinalaisin kirjaimin, mutta VAN DER WALIN (1983) mukaan juridisessa kirjallisuudessa myös päätteet kirjoitettiin alun perin latinalaisin kirjaimin (esim. *ὁ reos*, *τοῦ reu* jne.), ja vasta myöhemmin päätteissä siirryttiin kreikkalaisiin kirjaimiin; kokonaan kreikkalaisin kirjaimin oikeusoppineet kirjoittivat hänen mukaansa vain jotkut hyvin yleiset sanat, joista oli jo tullut osa elävää kansankieltä. Jos kuitenkin katsotaan koko materiaalia (ei vain juridista kirjallisuutta, vaan myös dokumentaarisia lähteitä jne.), ei voine muuta kuin todeta käytännön vaihdelleen ilman että siinä olisi havaittavissa mitään tiettyä systeemiä.⁷⁷ Vaihtelevia käytäntöjä näyttää esiintyneen myös siinä, miten tietyt äänneet ilmaistiin toisen kielen aakkosilla (esimerkiksi u-äänne tai kreikan *theta* jne.).⁷⁸ Inv. 83:ssa kaikki latinalaiset lainat on kirjoitettu puhtaasti kreikkalaisin kirjaimin.

Mitä tulee suorien lainojen kieliopillisiin pärtteisiin, seuraan tässä pitkälti VAN DER WALIN (1983, 38-) esitystä ja hänen noudattamaansa jaottelua muuttumattomiin ilmaisuihin, taipuviin substantiiveihin ja adjektiiveihin sekä taipuviin verbeihin. Myös lainojen kirjoitusasu vastaa tässä sitä,

⁷⁶ Lainojen määrien selvästi laskevaa tendenssiä 500-luvun jälkeen havainnollistaa ZILLIACUKSEN (1935, 109) taulukko, josta voi myös nähdä miten lainojen määrät oikeustieteen eri aloilla kehittyivät eri tavoin; toiset lainat säilyivät pitempään kuin toiset.

⁷⁷ Vrt. ZILLIACUS (1935) 100-1.

⁷⁸ Piti mm. päättää käytettiinkö translitteraatiota vaiko transkriptiota (DAININ [1930] terminologian mukaan ’transcription littérale’ ja ’transcription phonétique’).

mitä se hänen mukaansa oli juridisessa kirjallisuudessa (eli koko sana päätteineen latinalaisin kirjaimin), vaikka se ehkä näyttääkin hieman omituiselta.

1) Muuttumattomat ilmaisut. Näihin kuuluu erilaiset adverbialiset ilmaisut kuten *bona fide*, *causa cognita*, *sine tutoris auctoritate* ym., jotka voidaan – toisin kuin latinassa – myös substantivoida (esim. τὸ *in potestate*), lisäksi monien syytteiden (*actiones*) nimekkeet, joista on usein jätetty sana *actio* itsestään selvänä pois, esim. ἡ *furti* = *actio furti*. Sama koskee myös joitakin muita nimityksiä (*exceptiones*, *interdicta* ym.). Tällaisten yleisesti tunnettujen ilmaisujen lisäksi varsinkin lakiteksteissä esiintyy siellä täällä myös kokonaisia pitempiä latinalaisia ilmauksia, jotka eivät oikeastaan lainoja olekaan (esim. ποινῆς *triginta librarum auri ἐπικειμένης*). Niiden kohdalla lienee tarkoituksenmukaisempaa puhua koodinvaihdoksesta (code-switching).

2) Taipuvat substantiivit ja adjektiivit. Nämä noudattelevat yleensä alkuperäistä muotoa melko tarkoin siinä mielessä että deklinaatio pysyy yleensä samana, vaikka pääte onkin kreikan kielen mukainen (esim. *reus* > ὁ *reos*; sama koskee myös yhdistettyjen ilmauksien jälkimmäistä osaa kuten *hereditatis petition* tai *testamenti faction* ja jopa nimiä, esim. ὁ Paulos, ὁ Ulpianos ym.). Toisaalta jotkut lainat saavat varsin omituisen muodon, joka ei ole mitenkään sopusoinnussa latinan kieliopin kanssa, esimerkiksi τὸ *iuriscivilion* = *ius civile* ym.

3) Taipuvat verbit. Nämäkin taipuvat siis kreikkalaisittain, ja ylivoimaisesti suurin osa on muodostettu päätteellä -εύειν, joka on kreikassa muutenkin erittäin produktiivinen (ajateltakoon vain sellaisia yleisiä sanoja kuin παιδεύειν, θεραπεύειν, πολιτεύειν jne.). Pääte liitetään useimmiten verbin supiinivartaloon (tai, toisin ilmaistuna, partisii-pin perfektin passiivin vartaloon), esim. *adempteuein*, *excusatenein*, mikä johtuu ehkä siitä että silloin verbin vartalo on identtinen vastaavan substantiivin vartalon kanssa (tässä tapauksessa *ademption*, *excusation*), mitä lienee pidetty suotavana. Toisaalta joskus pääte liitetään preesensvartaloon (esim. *defendeuein*, *intercedenein*, jolloin substantiivin vartalo on erilainen: *defension*, *intercession*), ja joskus jopa sellaiseen substantiiviin, jolle ei latinassa ole olemassakaan vastaavaa verbiä (esim. *curatoreuein*).

Käännös- ja komparaatiolainat

Usein samasta latinan sanasta oli olemassa sekä suora että käännöslaina, ja kumpaa niistä käytettiin, riippui kai lähinnä käyttöyhteydestä ja puhujasta/kirjoittajasta itsestään. Kuten luvussa 3.5 tulemme näkemään, oli esimerkiksi roomalaisen oikeuden käsitteestä *opus novum* olemassa sekä käännöslaina ἔργον καινόν että komparaatio καινοτομία. Edellisellä on siis sama sananmukainen merkitys kuin esikuvallaan, kun taas jälkimmäisen sananmukainen merkitys on eri, mutta sitä käytetään siitä huolimatta samassa merkityksessä. Suoriin lainoihin verrattuna käännöslainat ovat kiinnostaneet

tutkijoita mielestäni yllättävän vähän,⁷⁹ vaikka niitäkin oli erittäin paljon, kaiken kaikkiaan ehkä jopa enemmän kuin suoria lainoja, varsinkin varhaisemmalla roomalaiskaudella (kun latinan vaikutus ei ollut vielä niin vahva) ja toisaalta myöhemmällä bysanttilaisella kaudella (kun alettiin tietoisesti korvata suoria lainoja kreikkalaisilla termeillä eli yleensä juuri käänöslainoilla). Myös inv. 83:ssa esiintyvien juridisten termien joukossa käänöslainoja on enemmän kuin suoria lainoja, vaikka kaiken kaikkiaan 500-luku oli vielä suorien lainojen ’kulta-aikaa’. Ehkä vähäinen kiinnostus käänöslainoja kohtaan liittyy siihen, että ne ovat tavallaan huomaamattomampia ja niitä on vaikeampi edes mieltää lainoiksi. Ehkä useimmat antiikin ihmisetkään eivät mieltäneet niitä todellisiksi lainoiksi, ja niiden käyttö suoran lainan asemasta onkin joskus jopa tulkittu suoranaiseksi vastarinnaksi roomalaisen kulttuurin vaikutusta vastaan.⁸⁰ Toisaalta taas on esitetty, että käänöslainat itse asiassa olisivat olleet roomalaisten itsensä introdusoimia.⁸¹

Käänöslaina voi tietysti vastata mallisanaansa tarkasti, tai sitten vähemmän tarkasti; esimerkiksi siinä on voitu käyttää yleisluontoisempaa ilmaisua, tai jopa ilmaisua, joka ei sananmukaisesti edes vastaa esikuvaa (mutta jonka voidaan eri perustein silti päätellä tarkoittavan juuri sitä). Jälkimmäisessä tapauksessa se tosin voi myös edustaa *per comparationem* –tyyppistä lainaa, ja saadakseen selville, kummasta tyyppistä on kyse, on tutkittava, oliko sanalla aiemmassa juridisessä kreikassa jokin tietty merkitys vaiko ei – jos oli, kyseessä on komparaatio, jos taas ei, käänöslaina.⁸²

Kuten tullaan näkemään, kaikkia edellä mainittuja lainatyyppisiä esiintyy myös inv. 83:ssa.

Sanasto oikeushistoriallisena lähteenä

Lingvistinen analyysi siitä, mitä lainatyyppiä milloinkin on käytetty (sikäli kuin ylipäänsä on käytetty lainaa), antaa tietysti mielenkiintoisia viitteitä myös sisältöjen eli varsinaisen oikeushistorian suhteen.⁸³

Että suora laina (*per transcriptionem*) on vahva indiisi siitä, että termi on peräisin roomalaisesta oikeudesta, ei tarvinne selityksiä. Täyttä varmuutta tosin sekään ei anna, vaan aina on myös tutkittava tarkemmin sitä, miten sanaa on käytetty. Kuten myöhemmin tässä työssä tulemme huomaamaan, suoraakin lainaa voidaan näet käyttää väärällä tai muusta syystä latinasta poikkeavalla tavalla. Ja vaikka termi osoittautuisikin todella roomalaisesta oikeudesta peräisin olevaksi, on muistettava, että se ei vielä väistämättä tarkoita sitä, etteikö vastaavaa ilmiötä olisi aiemmin ollut – sen kreikankielinen

⁷⁹ Kiitettävänä poikkeuksena mainittakoon NICOLAS, C. 1996: *Utraque lingua. Le calque sémantique: domaine gréco-latin*. Louvain – Paris: Peeters. Ks. myös VERGOTE, J. 1984/83: ”Bilinguisme et calques (translation loan-words) en Égypte”, *Atti del XVII Congresso Internazionale di Papirologia* 1385-9.

⁸⁰ CAVENAILE (1951) 402.

⁸¹ WOLFF (1983/2002) 191-.

⁸² ALTMANN (1955) 66-7.

⁸³ ALTMANN (1955, 2-3) puhuu tässä yhteydessä ”Wissowa-Magie-metodista”, jonka mielestäni varsin itsestään selviin periaatteisiin omakin esitykseni lähinnä pohjautuu, vaikkon kovin mekaanisesti sitä noudatetaan.

vastine on vain voinut syystä tai toisesta jäädä pois käytöstä. Samoin voidaan myös olettaa käännöslainan (*per translationem*) olevan osoitus roomalaisesta oikeudesta, kunhan voidaan näyttää, että kyse tosiaan on lainasta eikä termiä ollut aiemmin olemassa. Siinäkin tapauksessa on jatkettava tutkimuksia ja katsottava, käytetäänkö sitä todella oikein, eli onko oikeasti myös omaksuttu roomalainen substanssi vai onko kyse vain pinnallisesta samaistamisesta (vrt. jo kappaleessa 2.2.1 sanottu).

Jos taas käytetään omaperäistä kreikankielistä termiä, joka on ollut jo aiemmin olemassa ja joka ei ole minkään latinalaisen termin käännöslaina, tarkoittamaan jotakin roomalaisen oikeuden piirrettä (*per comparationem*), jää tutkittavaksi lähinnä, onko sanan vanhalla ja uudella käyttötavalla eroa, eli onko asialla latinassa ja kreikassa vain eri nimi, vai onko myös sisällöllisiä eroja. Vaikka lainaamisessa *per comparationem* ei kielitieteellisestä näkökulmasta tarkkaan ottaen voidakaan puhua lainaamisesta, vaan kyse on omassa kielessä jo olemassa olevan sanan merkityksen laajenemisesta (vrt. 2.3.1), lainaamisesta voidaan silti puhua oikeushistoriallisesta näkökulmasta. Jos taas omaperäiselle termille ei kerrassaan löydy mitään vastaavaa latinalaista ilmaisua, kyse lienee myös sisällöllisesti omaperäisestä ilmiöstä, jota ei roomalaisessa oikeudessa tunnettu.

On kuitenkin syytä painottaa, että nämä lingvistiset näkökohdat antavat vain alustavia viitteitä oikeushistorian suhteen. Niiden avulla voi muodostaa hypoteeseja, mutta ne eivät vielä itsessään todista mitään. Pelkkää ulkonaista lingvististä analyysiä mekaanisesti soveltamalla ei voida saada luotettavia tuloksia, vaan on myös katsottava termien käyttöä juridisen sisällön kannalta.

Näiden alustavien pohdintojen jälkeen lukijalle on toivottavasti muodostunut kuva siitä, mitä kaikkea lakitermien tutkimuksessa on otettava huomioon ja minkä tyyppisiä kysymyksiä siinä nousee esille – toivottavasti puhtiakin vielä riittää, sillä nyt pääsemme vihdoinkin itse asiaan, inv. 83:ssa esiintyvien lakitermien varsinaiseen analyysiin.

3 YKSITTÄISET TERMIT

3.1 Δηφηνσίων (*defensio*) eli (δι)εκδίκησις

3.1.1 Johdanto

Aloitetaan siitä termistä, jonka voisi *a priori* kuvitella edustavan kaikkein selkeimmin roomalaista oikeutta, nimittäin inv. 83:ssa useammankin kerran esiintyvistä, suoraan latinasta lainatusta termistä δηφηνσίων (*defensio*). Tämän sanan peruserkitys – ainakin latinassa – on tunnetusti ’puolustus’, eikä se oikeastaan kuulosta kovin vaikeasti ymmärrettävältä. Lukija ehkä ihmettelee, mitä erikoista

siinä muka voisi olla. Mutta kun katsoo inv. 83:ssa olevia esiintymiä hieman tarkemmin, huomaa, että sanaa on ilmeisesti käytetty jollakin erikoisella tavalla, jota pelkästään tuon perusmerkityksen avulla ei oikein voida ymmärtää.

Esittelen aluksi lyhyesti termin tärkeimmät esiintymät tässä dokumentissa, jotta lukijalle muodostuisi kuva siitä ongelmasta, johon tässä luvussa etsitään ratkaisua. Sana esiintyy papyruksen eri kohdissa yhteensä vähintään yhdeksän kertaa.⁸⁴ Tämä on varsin paljon verrattuna muihin tässä työssä käsiteltyihin termeihin, joten yhdessä sen toiseikan kanssa, että termin esiintymät hajautuvat lähes koko papyruksen pituudelle, se kertonee jotakin kyseisen käsitteen tärkeydestä Theodoroksen ja Stefanoksen välisessä kiistassa. Koska useimmat niistä kohdista, joissa sana esiintyy, ovat fragmentaarisia, ei ole kuitenkaan mahdollista tietää varmuudella, onko kyse koko ajan samasta asiasta.

Lyhytkin vilkaisu sanan esiintymiin siis osoittaa, että pelkällä perusmerkityksellä ('puolustus') emme sen ymmärtämisessä vielä kovin pitkälle pääse. Esimerkiksi riveillä 274-5 Stefanos sanoo:⁸⁵

...τῆς γενομένης ἐπὶ δηφηνσίῳ τοῦ τόπου ἀπαλλαγῆς μεταξύ [αὐτοῦ] | καὶ Γρηγορίας καὶ
Κασσίσου τοῦ αὐτῆς ἀνδρός...

... hänen (=Theodoroksen) sekä Gregorian ja hänen miehensä Kassis<ai>oksen välillä paikan *defension* vuoksi tapahtuneen sopimuksen ...

Tässä voimme ensinnäkin nähdä, että **δηφηνσίῳ** saa lisämääreeksen genetiivissä jonkin paikan. Samoin on asian laita rivillä 126, edellyttäen että täydennys on oikea (μ]ετὰ δηφηνσ[ίονος τοῦ τόπου]). Rivillä 397 paikkaa luonnehditaan vielä tarkemmin viinitarhaksi (δεφηνσίῳ τοῦ εἰρημένοῦ ὀ[μπέ]λωνος τόπου). Toiseksi näemme, että **δηφηνσίῳ** liittyy johonkin sopimukseen (sikäli kuin tämä on sanan **ἀπαλλαγή** oikea tulkinta), joka on solmittu kahden osapuolen, nimittäin Theodoroksen sekä Kassis<ai>oksen ja Gregorian välillä. Ensiksi siteeraamassani kohdassa sopimus ja **δηφηνσίῳ** liitetään toisiinsa ἐπί-prepositiolla (+ dat.), toisaalla käytetään μετά-prepositiota (+ gen.), esimerkiksi kohdassa 142b-144, joka muuten kuuluu termin **δηφηνσίῳ** mielenkiintoisimpiin konteksteihin (puhujana on tässä Theodoros):

⁸⁴ Sana esiintyy ainakin riveillä 83, 126, 142b, 274, 397, 410, 415, 428 sekä sijoittamattomassa fragmentissa 077. Lisäksi ainakin transkriptin perustella säilyneet kirjainten jäljet saattavat ehkä mahdollistaa sanan lukemisen myös riveillä 105-6 ja 206 sekä sijoittamattomassa fragmentissa 032.

⁸⁵ Kaikki käännökset ovat omiani, ellei muuta mainita. Niiden on tarkoitus tehdä selväksi oma tulkintani kyseisistä tekstikohdista. Papyruksen fragmentaarisuus antaa kuitenkin useimmissa tapauksissa pelivaraa myös toisenlaisiin tulkintoihin, eikä lukijan siis pidä tuudittautua siihen uskoon, että minun esittämäni tulkinnat olisivat ainoat mahdolliset.

[κ]αὶ ἀπὸ τῆς [ἀπα]λλοτρίωσιν μετὰ τ[ῆς] ἐπο[μένης] δηφονσίονος γενομένη[ς] | ἐγγράφως μεταξὺ μου καὶ τῶν εἰρημένων Κασσισαίου καὶ Γρηγορίας καὶ δηλ[ου-] | [μένων τῶν] προγεγραμμένων πρ[άσ]εων

... ja sopimuksesta lähtien (tai: johtuen), jota seurasi (tai: johon liittyi) *defensio*, joka tapahtui kirjallisesti minun ja mainittujen Kassisaoksen ja Gregorian välillä, sekä edellä mainittujen myyntien tultua julki ...

Tästä näemme edellä todettujen seikkojen lisäksi, että joko sopimus tai *δηφονσίον* itse on tapahtunut kirjallisessa muodossa, ja että *δηφονσίον* joko seuraa tai että se liittyy sopimukseen, riippuen siitä, miten verbi *ἔπεσθαι* pitäisi ymmärtää.⁸⁶ Lisäksi koko asia näyttäisi jollakin tapaa liittyvän joihinkin myynteihin, kun nämä kerran mainitaan aivan samaan hengenvetoon. Mutta mitä on tiettyihin myynteihin liittyvä, mahdollisesti kirjallisessa muodossa tapahtunut viinitarhan ’puolustus’, joka on seurausta tai joka liittyy kahden osapuolen väliseen sopimukseen? Se luontevuus, jolla sanaa on papyruksessa käytetty selittämättä koskaan sen tarkemmin, mistä on kyse, tuntuisi viittaavan siihen, että sillä on jokin tietty tekninen merkitys, jonka oletettiin olevan hyvin ihmisten tiedossa. Silti niin latinan kuin kreikankaan sanakirjoista ei hevin löydy juuri tähän yhteyteen sopivaa, eksaktia määritelmää, joka auttaisi ymmärtämään, mistä tässä oikeasti on kyse. Meidän on siis itse otettava asiasta selvää.

Koska kyseessä kerran on suora laina latinasta ja vieläpä niin juridiselta kalskahtava sana, hyvä lähtökohta selvitykselle voisi olla hypoteesi, että sana jollakin tapaa edustaisi roomalaista oikeutta. Selvittääksemme, pitääkö hypoteesi paikkansa, meidän on siis perehdyttävä siihen, millaisia merkityksiä sanalla roomalaisessa oikeudessa oli, ja etenkin siihen, miten kyseistä lainasanaa käytettiin kreikankielisissä lakilähteissä. Tietysti on tutustuttava myös dokumentaarisiin lähteisiin, jotka ovat itsekin dokumentaarisen inv. 83:n kannalta mahdollisesti vieläkin arvokkaampaa vertailumateriaalia. Huomiota herättää kuitenkin se, että kuten tullaan näkemään, sanaa ei löydy papyruksista – ei edes egyptiläisistä – kertaakaan. Vain yhdessä ainoassa egyptiläisessä papyruksessa esiintyy samantapainen, niin ikään latinan sanasta *defensio* johdettu termi *δηφήνδευσις*.⁸⁷ Tästä seuraa, että joko a) inv. 83:ssa on puhe jostakin todella poikkeuksellisesta ilmiöstä, josta ei ole säilynyt mainintoja kuin korkeintaan yhdessä toisessa papyruksessa, tai b) ilmiö itse ei ole poikkeuksellinen, mutta se nimitys, jota inv. 83:ssa ja ehkä yhdessä toisessa papyruksessa siitä käytetään. Niin tai näin, jotakin erikoista tässä siis on, ja kysymys on laajemminkin mielenkiintoinen.

⁸⁶ Sama verbi ja sama prepositio liittyvät termiin myös rivillä 83, jonka konteksti jää kuitenkin epäselväksi: μετὰ δηφονσίονος ἐπομένης[.]

⁸⁷ SB 13173, 68 (Hermopolis, 629 tai 644).

Etukäteen ei kylläkään luulisi ilmiön itse olevan niin poikkeuksellinen, varsinkin kun ottaa huomioon, kuinka yleinen sana latinan *defensio* on. Ehkäpä normaalisti suoran lainan sijasta käytettiin jotakin kreikkalaista synonyymiä. Niinpä tässä kappaleessa on myös tehtävänä selvittää, mikä tuo mahdollinen synonyymi voisi olla, ja auttaisiko se paremmin ymmärtämään, mistä inv. 83:ssa on puhe. Tehtävä ei ole kuitenkaan niin helppo kuin miltä se ehkä kuulostaa, sillä kuten odottaa saattaakin, vastineita oli tietysti enemmän kuin yksi, ja tarkan vastineen valinta riippui siitä, missä tarkassa merkityksessä sanaa käytettiin – mutta juuri tämä merkityshän ei ole inv. 83:ssa etukäteen lainkaan niin selvä sekään.

Haluan siis tässä kappaleessa ensisijaisesti selvittää, mitä inv. 83:ssa esiintyvä *δηφηνσίωv* kontekstissaan itse asiassa tarkoittaa ja kuvastaako sen käyttö roomalaista oikeutta vaiko ei. Tämän takia pyrin myös selvittämään, oliko termillä kreikankielistä vastinetta, ja mikä se mahdollisesti oli. Lopuksi on tietysti arvioitava saavutettujen tulosten merkitystä sekä inv. 83:ssa puheena olevien asiayhteyksien että myös kokonaiskuvan kannalta.

3.1.2 Termi yleisesti

Latinan defendere ja defensio

Sopivinta on aloittaa siitä, mikä on ensisijaista, eli tässä tapauksessa latinan verbistä *defendere* ja sen etymologiasta.⁸⁸ Sanan perusvartalo **fendere* ei koskaan esiinny simpleksinä vaan ainoastaan yhdistelmissä kuten *defendere* tai *offendere*, mutta sen merkityksen voidaan päätellä olleen alun perin 'lyödä, iskeä'. Näin ollen *defendere* tarkoitti alkujaan 'pois lyömistä' tai 'torjumista', mistä myöhemmin tultiin *enallagen* kautta merkitykseen 'puolustaa, suojella'. Tämä merkitys lienee meille tutuin, ei vähiten siksi, että juuri sillä tavalla sanaa käytetään myös monissa nykykielissä. Myöhäisemmässä latinassa sana sai kuitenkin myös merkityksen 'kostaa, rangaista', jolloin se toimi synonyyminä sanoille *ulcisci* ja *punire*. Esimerkiksi latinankielisissä Raamatun versioissa se toimii käännöksenä mm. juuri kostamista tai rankaisemista tarkoittavalle kreikan verbille *ἐκδικεῖv*. Myös lakiteksteissä *defendere* esiintyy usein tässä merkityksessä (esimerkiksi Ulp. Dig. 29,5,5,3: *heredi defensio mortis incumbit*). Arvelisin, että tässä saattaa olla taustalla ajatus siitä, että hyvityksen hankkiminen tapahtuneesta vääryydestä on ikään kuin omien oikeuksien puolustamista jälkikäteen. Toinen lakiteksteissä yleinen merkitys on 'vaatia', kuten *vindicare* (esimerkiksi Ulp. Dig. 4,3,9,3 *oleum tuum quasi suum defendat*). Ehkä tämä juontaa juurensa ajatukseen, että jos vaikkapa puolustaa jotakin omassa omistuksessaan olevaa, mutta kiistanalaista kohdetta oikeudenkäynnissä, sitä tavallaan myös vaatii itselleen. Oli miten oli, joka tapauksessa juridisissäkin teksteissä sanan yleisin merkitys näyttäisi olevan yksinkertaisesti

⁸⁸ Etymologiasta ks. ERNOUT & MEILLET (1979) s.v. '-fendo'.

'puolustaa'. Se, mitä puolustetaan – esimerkiksi oikeudenkäynnissä, mutta myös muissa yhteyksissä – voi olla oma itse tai jokin asia tai oikeus tai vaikka joku muu henkilökin. Puolustaminen saattoi tapahtua monella eri tavalla, ja esimerkiksi myös toisen henkilön velan maksamiseen saatettiin viitata kyseisellä termillä. Edellä esitetyt, verbiä *defendere* koskevat asiat pätevät nähdäkseni yhtä hyvin myös verbistä johdettuun substantiiviin *defensio*.⁸⁹ (Myös jatkossa lähdän aina siitä, että verbin ja substantiivin peruserkitys on sama.)

Lisäksi olen myös hieman katsonut sanan käyttöä latinankielisissä papyruksissa (DDBDP), ja sen valossa edellä mainittuun voisi ehkä vielä lisätä, että myöhäisantiikissa termillä *defensor* viitataan usein myös erääseen senaikaiseen virkamieskategoriaan (*defensor civitatis*). Suuria eroja kirjallisuuteen nähden ei papyruksissa kuitenkaan näyttäisi olevan. Mainitsen jo nyt yhden papyruksen, jossa on käytetty verbiä *defendere* meidän kannaltamme kiinnostavassa kontekstissa, vaikka sen tarkka merkitys avautuukin ehkä vasta myöhemmin.⁹⁰ Teksti on peräisin Ravennasta, noin vuodelta 600. Siinä eräs yksityishenkilö lahjoittaa Ravennan kirkolle osan eräästä maatilasta. Tekstissä sanotaan (kirjoitusvirheineen kaikkineen) (r. 30-33):

... memoratam portionem fundi s(upra)s(crip)ti p(rae)d(ic)ta ecclesia Rav(ennas) actoresque eius habeant, teneant, possedeant, iuri dominioque more, quo voluerit, im perpetuo vindicent atque **defendant** ...

Ediittorin käännös: '... sollen die vorhergenannte Ravennatische Kirche und ihre Vertreter den erwähnten Teil des obengenannten Fundus haben, innehaben und besitzen und ihn mit dem Recht und Eigentum und nach dem Brauche, den sie wünschen, auf alle Zeit in Besitz nehmen und behaupten ...'

Tässä esiintyy verbin *defendere* rinnalla *vindicare* ('vaatia'). Inv. 83:n kannalta kohta on kiinnostava sikäli, että objektina on tontti ja että kohta sisältyy jos nyt ei myyntisopimukseen, niin ainakin lahjoitus sopimukseen kahden osapuolen välillä. Tästä ei kuitenkaan tämän enempää vielä tässä vaiheessa.

Kaiken kaikkiaan tämä pikakatsaus siis osoittaa, että sanan merkityskenttä on latinassa melko laaja ja sen semantiikassa on tapahtunut muutoksia ajan mittaan. Edes lakikielessä sillä ei ollut kovin spesifistä merkitystä, joten on kyseenalaista, voidaanko sitä varsinaisesti edes nimittää tekniseksi termiksi. Joka tapauksessa latinan perusteella ei siis ole ilman muuta selvää, mikä merkitys sanalla *δηφηνσίων* on inv. 83:ssa. Katsokaamme seuraavaksi sitä, miltä sana näyttää ja miten se käyttäytyy kreikan kieleen lainattuna.

⁸⁹ Ks. ao. hakusanoja (*defendo*, *defensio* jne.) esim. seuraavista opuksista: VIR; TLL; BERGER (1953); HEUMANN & SECKEL (1958).

⁹⁰ P. Ital. I, 20 = ChLA XXI, 717.

Suora laina kreikassa: sanamuodot

Latinan verbiin *defendere* perustuvasta sanaperheestä kreikan kieleen lainautui useampiakin sanoja. En tässä käsittele kovin perusteellisesti niitä kaikkia, vaan mainitsen vain lyhyesti tärkeimmät.⁹¹ Sana **δηφηνσίων** on tietysti suoraan johdettu sanasta *defensio*, ja vain latinalainen päätte *-io* on korvattu kreikan kielen mukaisella päätteellä **-ίων**, niin kuin muidenkin samanloppuisten sanojen kohdalla oli tapana tehdä. Toisena varianttina esiintyy jo aiemmin mainittu **δηφήνδευσις**, joka on yksinkertaisesti johdettu kreikkalaisen päätteen **-σις** avulla verbistä **δηφηνδεύειν**, joka taas on muodostettu latinan verbistä *defendere* kreikassa yleisen **-εύειν**-päätteen avulla. Näin ollen sanoilla **δηφηνσίων** ja **δηφήνδευσις** ei olettaisi olevan mitään sisällöllistä eroa – vain tapa, jolla ne on johdettu latinasta, poikkeaa hieman. Tekijää tarkoittavaa substantiivia *defensor* ei tarvinnut käytännössä lainkaan muuttaa kreikkaan lainattaessa (**δηφήνσωρ**). Myöhemmässä kreikassa esiintyy joitakin hullunkurisiltakin tuntuvia muotoja, joista pelkän mielenkiinnon takia mainittakoon tässä vain ehkä kaikkein erikoisimpana **διαυθεντεύειν**. Se voidaan selittää sanan alkuosan **δη** kansanetymologisella väärintulkinnalla **διά**-etuliiteeksi, minkä jälkeen bysanttilaisen ajan kreikan fonologiset muutokset helpottivat sekoittumista toisen sanavartalon kanssa (**δηφηνδεύειν** > **διαφενδεύειν** [ɖʲafen'devin] > **διαυθεντεύειν** [ɖʲaθen'devin]).⁹² Sitä ei ensi silmäyksellä edes tunnista latinan verbin *defendere* vastineeksi.

Varsinkin lakilähteissä sanat esiintyvät toisinaan latinalaisin kirjaimin kirjoitettuina (vrt. s. 29), mutta ainakin TLG:n tuottamien tekstikohtien valossa kreikkalaisten kirjainten käyttö oli kaiken kaikkiaan selvästi yleisempää. Inv. 83:ssa termi on kirjoitettu johdonmukaisesti kreikkalaisin kirjaimin, vaikka tarkka kirjoitusasu vaihtelee, etenkin mitä tulee e-kirjainten laatuun (se esiintyy muodoissa **δηφενσίων**, **δεφενσίων**, **δεφηνσίων**, rivillä 142b lukutavasta riippuen ehkä jopa **δηφονσίων**). Kirjoitustavan horjumisen ei tietenkään tarvitse häiritä meitä sen enempää – haluan vain tehdä selväksi, että kun itse käytän muotoa **δηφηνσίων**, se ei ole muuta kuin standardoitu muoto, jonka olen valinnut lähinnä siksi, että se noudattaa parhaiten latinan vokaalipituuksia.⁹³

⁹¹ Kattavalta vaikuttava luettelo: Lex. Lat. Lehn., s.v. **δηφήνσωρ**, kohta 'Wortfeld'.

⁹² Vrt. DIETHART (1998) 172. Mitä tulee ääntämykseen, olen tässä noudattanut HORROCKSIN (1997) näkemyksiä.

⁹³ Vastaavasti esim. CERVENKA-EHRENSTRASSER käyttää muotoa **δηφήνδευσις** (Lex. Lat. Lehn., s.v.), vaikka joissakin toisissa sanakirjoissa on päädytty toisenlaisiin ratkaisuihin. Samaa vaihtelua esiintyy tietysti kaikissa muissakin tähän sanaperheeseen kuuluvissa sanoissa. *Epsilonilla* kirjoitettua varianttia **δεφενσίων** voisi puolustaa sillä, että se näyttää olleen bysanttilaisessa kirjallisuudessa yleisempi, ehkä siksi että *eta* alettiin jossakin vaiheessa lausua i-äänneenä eikä se siten enää sopinut tähän yhteyteen. (Toisaalta ainakin yhdessä Basilikan skholionissa [8,2(V),86,7] esiintyy latinalaisin kirjaimin kirjoitettu *definsor!*) Kuitenkin inv. 83:n osalta pidän omaa ratkaisua sopivana – sanan kirjoitusasun vaihtelut kyseisessä papyruksessa tukevat muistakin yhteyksistä saatua vaikutelmaa, että ainakin Petrassa *etan* äännearvo oli 500-luvulla vielä [e] eikä [i]. – Myös muiden tässä työssä käsiteltyjen termien kohdalla käytän tietysti aina standardoituja muotoja.

Suora laina kreikassa: yleiskuva esiintymisympäristöistä

Millaisissa yhteyksissä näitä lainasanoja sitten käytettiin? Mielenkiintoista on, että sanan *δηφηνσίω*n varhaisimmat esiintymät, joista minä olen tietoinen, ovat vasta 500-luvulta. Nähdäkseni ainoa jo tätä ennen esiintyvä, samaan sanaperheeseen kuuluva sana on *δηφήνωρ*, joka ilmaantuu papyruksiin 300-luvulla⁹⁴ ja kirjallisuuteen 400-luvulla⁹⁵. Kreikankielisistä piirtokirjoituksista (PHI) en ole löytänyt tähän sanaperheeseen kuuluvia sanoja lainkaan, mutta kaiken piirtokirjoitusmateriaalin kattava läpikäyminen ei ollut minulle mahdollista. Joka tapauksessa lähteisiin ilmaantumisen jälkeen sanat säilyivät käytössä ainakin 1400-luvulle asti, ellei pidempäänkin.⁹⁶

Kiinnittämättä huomiota vaihteleviin kirjoitusasuihin, löytyy TLG:n sisältämästä kirjallisuudesta *defendere*-sanan tärkeimmistä johdannaisista kaiken kaikkiaan vajaat 600 esiintymää.⁹⁷ Näiden joukossa yleisin on verbi *δηφηνδέυειν* (331), jota seuraa substantiivi *δηφήνωρ* (147) (mm. 5 kertaa muodossa *δηφήνωρ*). Meitä tässä erityisesti kiinnostavat substantiivit *δηφηνσίω*n (61) ja *δηφήνδευσις* (11) ovat jo hieman harvinaisempia. Lisäksi esiintyy joitakin muitakin muotoja kuten latinalaisittain kirjoitetut *definsor* (huom. kirjoitusasu) (1), *defendere* (2), *defensus* (8) ja *defensio* (6) sekä kreikkalaiset *ἀδηφήνδευτος* (23) ja *δηφηνδάριος* (1). Erikoisemmista muodoista mainittakoon *διαφεντεύειν* (3). Lisäksi on todennäköisesti ainakin joitakin minulta huomaamatta jääneitä esiintymiä, mutta ne tuskin muuttavat kokonaiskuvaa suuresti.

Näin monta esiintymää ei ole mikään ihan pieni luku, mutta huomiota herättää kuitenkin se, että esiintymistä yli kaksi kolmasosaa on peräisin yksinomaan Basilikan skholioneista. Lisäksi näistä skholioneistakin löytyy vielä huomattava esiintymien keskittymä yhden ainoan *tituluksen* kohdalta, joka kattaa kutakuinkin puolet esiintymistä kyseisessä korpuksessa.⁹⁸ Tätä ilmiötä ei voida ainakaan selittää Basilikan skholioneiden laajuudella, sillä se on vain n. 1,4 % koko TLG:n materiaalista.⁹⁹ Kun nyt tämä yksi lähde on niin selvästi yliedustettuna, se ei tee selväksi ainoastaan sitä, että sanaperheen käyttö oli kreikassa rajoittunut paljon latinaa selvemmin puhtaasti juridisiin yhteyksiin, vaan myös sen, että se oli ennen kaikkea reunahuomautusten ja kommentaarien kirjoittajien, eli lähinnä juristien ja oikeustieteen opiskelijoiden, suosiossa. Sitä vastoin varsinaisissa lakiteksteissä sana esiintyy vain kourallisissa tapauksissa; ilmeisesti niissä käytettiin mieluummin jotakin muuta, kreikkalaista

⁹⁴ P. Lips. 34,10 ja 35,12 (n. 375).

⁹⁵ Hesykhios s.v. (*δηφένωρ· ἕκδικος*).

⁹⁶ TLG ei tässä vaiheessa vielä kata 1400-lukua myöhäisempiä lähteitä, joten en tiedä, milloin sanan käyttö loppui. Nykykreikan sanakirjasta (ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ & ΦΥΤΡΑΚΗΣ, 1992) en ainakaan ole sitä löytänyt.

⁹⁷ Tarkkojen locuksien luettelu ei olisi tässä tietenkään tarkoituksenmukaista. Luvut voi tarkistaa tekemällä itse hakuja TLG:ssä. Lukija muistakoon kuitenkin, mitä totesin absoluuttisten lukujen esittämisestä kappaleessa 1.2.

⁹⁸ Bas. 8,2 (*Περὶ προκουρατόρων καὶ διεκδικητῶν*) = Dig. 3,3 (*De procuratoribus et defensoribus*)

ilmaisua. Tämä on erinomainen esimerkki jo 2-luvussa mainitsemastani ilmiöstä, että varsinaisissa lakiteksteissä lainasanoja pyrittiin välttämään.

Kun nyt on käynyt ilmi, miten selvästi sanan käyttö rajoittui juridisiin yhteyksiin, lähdekritiikin muistavalle tutkijalle saattaa tietysti hiipiä mieleen epäily, että koko sanan myöhäinen yleistyminen voisi olla vain näköharhaa, joka johtuisi yksinkertaisesti siitä, että 500-lukua vanhempaa kreikankielistä juridista kirjallisuutta ei ole juuri säilynyt. Mistä tiedämme, ettei sanaa käytetty juridisissa yhteyksissä jo paljon aiemminkin, kun relevantteja lähteitä ei kerran ole juurikaan käytössä? Tällaista tulkintaa vastaan puhuu kuitenkin se, että myös papyruksiin, joita on säilynyt kaikkein eniten juuri varhaisemmilta vuosisadoilta, sana ilmaantuu aivan yhtä myöhään.

Kreikankielisistä papyruksista (DDBDP ja Wörterliste) löytyykin yhteensä vain 9 mielenkiintoista kohtaa (δηφῆνσωρ 7, δηφηνσῶριος 1, δηφῆνδευσις 1). Lisäksi löytyy joitakin kaksikielisiä papyruksia (9 kpl.), joissa esiintyy sana *defensor* latinaksi enimmäkseen kreikkalaisen tekstin keskellä. Kokonaisuudessaan määrä on kuitenkin myös suhteellisesti selvästi pienempi kuin kirjallisuudessa. Yleisin ja varhaisin näistä sanoista on, kuten sanottua, 300-luvulta lähtien esiintyvä δηφῆνσωρ. Sanan δηφηνσῶριος ainut esiintymä on 500- tai 600-luvulta, sanan δηφῆνδευσις taas 600-luvulta. Voidaan siis muuten huomata, että kreikankielisissä papyruksissa verbiä δηφηνδεύειν (vast.) ei esiinny lainkaan. Sen sijaan se esiintyy kyllä joissakin latinankielisissä papyruksissa (myös Egyptistä) sekä joissakin 600-luvulle ajoitetuissa koptilaisissa papyruksissa, mikä osoittaa ainakin sen, että sekin sana oli Egyptin maaperällä käypä.¹⁰⁰

Suora laina kirjallisuudessa: yleiskuva

Miten näitä sanoja sitten on käytetty edellä kuvatuissa yhteyksissä? Eroavatko käyttötavat latinasta? Erottelen tässä ja samoin tulevaisakin kappaleissa kirjallisuuden ja dokumentaaristen lähteiden käsittelyn toisistaan, koska niiden välillä on usein selviä eroja, jotka tekisivät samanaikaisen käsittelyn hankalaksi. Aloitan kirjallisuudesta. Tutkittuani enemmän tai vähemmän perusteellisesti jokaista TLG:n antamaa tekstikohtaa sekä joitakin muitakin, TLG:hen sisällyttämättömiä lähteitä (lähinnä *Fontes minores* –sarjaan sisältyviä bysanttilaisia sanakirjoja eli *glossae nomicae*, vrt. s. 22), minusta näyttää siltä, että lähestulkoon kaikissa kohdissa merkitys on yksinkertaisesti ’puolustus/puolustaa’. Toisin sanoen merkityskenttä on kreikankielisessä kirjallisuudessa huomattavasti rajallisempi kuin latinankielisessä: silmiini ei ole osunut ainuttakaan tapausta, jossa merkitys olisi esimerkiksi ’kostaa/rangaista’ tai vaikka ’vaatia’, mitä latinan *defendere* saattoi perusmerkityksensä ohella myös tarkoittaa (vrt. yllä). Vaikuttaakin siltä, että kreikan kieleen lainautuessaan sana säilytti vain yhden merkityksen ja menetti

⁹⁹ Koko TLG sisältää n. 89 miljoonaa sanaa, Basilikan skholionit n. 1,28 miljoonaa sanaa (tiedot TLG:n internetsivuilta).

¹⁰⁰ Viitteet koptilaisiin papyruksiin: ks. DIETHART (1998) s.v. δηφηνδέω; Lex. Lat. Lehn., s.v. δηφηνδέω.

samalla kaikki muut, mikä on ilmeisesti yleisemminkin tavallinen ilmiö lainasanojen kohdalla, kuten jo johdannossa totesin. Mainittakoon jo nyt, että tästä huolimatta sanalla on myös joitakin harvinaisia, ei tosin täysin poikkeavia, mutta hieman erikoistuneempia käyttötapoja. Palaan niihin hieman myöhemmin. Joka tapauksessa materiaali tekee erittäin selväksi, että on todellakin varottava ajatusta, että lainasana vastaisi esikuvaansa yksi yhteen.

Annan ensin vain muutaman esimerkin sanan yleisen käytön havainnollistamiseksi. Basilikan skholioneiden ohella lukumäärältään eniten esiintymiä sisältävä teos on vuosina 582-602 hallinneen keisari Maurikioksen nimiin pantu, tosin todellisuudessa ehkä paljon myöhäisempi sodankäynnin oppikirja *Strategikon*, jossa kyseisiä sanoja käytetään useita kymmeniä kertoja (kaikkein eniten substantiivina *δηφίνσωρ*). Merkitys liittyy aina 'puolustamiseen', eikä mitään kovin erikoista ole huomattavissa. Termin *δηφηνσίων* rinnalla esiintyy yhdessä kohtaa synonyyminä *φυλακή* ('vartio, suojaus').¹⁰¹ Kreikkalaiseen sotilaskieleen sana on luullakseni tullut suoraan armeijan kautta, jonka komentokielenä latina säilyi hyvinkin pitkään, eikä sillä siis välttämättä ollut paljonkaan tekemistä sanan juridisen käytön kanssa – sanathan voivat lainautua kielestä toiseen eri yhteyksissä useammin kuin yhden kerran, jolloin merkityskään ei ole välttämättä sama.

Kuitenkin myös juridisissa yhteyksissä kyse on yleensä yksinkertaisesti 'puolustamisesta'. Tämä voi tarkoittaa esimerkiksi oman tai toisen asian puolustamista oikeudenkäynnissä tai missä tahansa muussakin yhteydessä. Objektina voi olla niin ihminen kuin asiakin. Mainitakseni vain yhden, enemmän tai vähemmän sattumanvaraisesti valitun esimerkin: eräässä asiamiesten hyödyllisyyttä perustelevassa Basilikan skholionissa (8,2[V],33,10) sanotaan: *Κοινή πᾶσι χρήσιμόν τε καθέστηκε καὶ λυσιτελές, ὥστε τοὺς ἀπόντας δεφενδέεσθαι*.¹⁰²

Vaikka sanan merkitys onkin siis selvästi rajallisempi kuin latinassa, se ei ole edelleenkään kovin spesifinen. Tämä heijastuu paitsi siinä, että sanat esiintyvät mitä erilaisimmissa konteksteissa, myös esimerkiksi siinä, että kreikankielisiä synonyymejäkin tuntuisi löytyvän useampia. Mainitakseni vain joitakin juridisissa lähteissä havaitsemiani synonyymejä: esimerkiksi joissakin bysanttilaisissa lakitieteen sanakirjoissa verbin *defendere* vastineena mainitaan *ἐξκουσεύειν*, mikä on mielenkiintoista sikäli, että sekin on suora laina latinasta (*excusare*).¹⁰³ Keskibysanttilaisella kaudella eläneen Gregorios Pardoksen (n. 1070-1156) Hermogenes-kommentaarista (7,2) taas löytyy vastine *ὑπερασπίζειν* (sananmukaisesti 'peittää kilvellä'). Substantiivi *δηφηνσίων* saattoi saada synonyymiksi myös

¹⁰¹ 2,14: ἐπὶ φυλακῆ καὶ δηφηνσίωνι.

¹⁰² Tämä on parafrasi Digestan kohdasta 3,3,33,5: *Publice utile est absentes a quibuscumque defendi*.

¹⁰³ Lex. αὔσηθ, Rez. a, D 7 (FM 8, 266); Lex. αὔσηθ, Rez. L, D 9 (FM 8, 301); Lex. αὔσηθ, λατινικαὶ λέξεις, D 3 (FM 8, 335).

esimerkiksi sanan ἀντεναγωγή (sananomukaisesti suurin piirtein ’vastakanne’).¹⁰⁴ Asiayhteydestä riippuen voitiin siis käyttää eri synonyymejä, eikä δηρηνσίων ollut niin tarkoin määritelty tekninen termi, etteikö sille olisi voitu ajatella useampaa erilaista vastinetta.

Silti käymällä relevantit tekstikohdat läpi voi nopeasti huomata olevan yhden synonyymien ylitse muiden: kaikkein useimmin esiintyy (δι)εκδικεῖν / (δι)εκδίκησις ja muut samasta vartalosta johdetut sanat (ἔκδικος, ἐκδικητής ym.). Esimerkiksi Justinianuksen Novellassa 15 (Περὶ τῶν ἐκδίκων) käsitellään myös nimitystä ἔκδικος, ja siitä todetaan: καὶ διὰ τοῦτο τῇ πατρίῳ φωνῇ δεφένσωρας αὐτοὺς καλοῦμεν, ὅπως ἂν ἀπαλλάξαιεν κακῶν τοὺς ἀδικουμένους.¹⁰⁵ Tämä samaistus esiintyi mm. jo Hesykhiosella (vrt. nootti 95) ja näyttää olleen kaikkein yleisin, vaikka myös variantti ἐκδικητής esiintyy joskus.¹⁰⁶ Enempien viitteiden antaminen ei liene tässä tarpeen; kohtien löytäminen TLG:stä ei tuota hankaluuksia. Seuraavaksi ei ehkä ole pahitteeksi tutustua tähän sanaperheeseen edes jonkin verran.

Yleisin kreikkalainen vastine (δι)εκδίκησις kirjallisuudessa

Siinä missä suoran lainan merkitys oli hieman rajoittunut, näyttää tämä vastine kuitenkin vastaavan yllättävänkin tarkoin latinalaisen termin muitakin merkityksiä, siitä huolimatta että sen etymologia on hieman erilainen. Sanahan pohjautuu käsitteeseen δίκη, joka tarkoitti alunperin ’sääntöä’ sekä ’oikeutta’ ja sai sitä kautta myöhemmin attikalaisessa proosassa myös merkityksen ’rangaistus’.¹⁰⁷ Verbin ἐκδικεῖν alkuperäinen merkitys olikin juuri ’rangaista, kostaa’. Sille kehittyi kuitenkin ajan mittaan myös lisämerkitykset ’vaatia’ ja lopulta siis myös ’puolustaa’, niin että se vastasi kutakuinkin täydellisesti latinan verbiä *defendere*.¹⁰⁸ Voidaan siis havaita kaksi suurin piirtein päinvastaista kehityslinjaa: latinan *defendere* tarkoitti alunperin ’puolustamista’ ja sai myöhemmin mm. lisämerkitykset ’kostaa’ ja ’rangaista’, kun taas kreikan verbin ἐκδικεῖν kehitys oli käytännöllisesti katsoen päinvastainen. En pitäisi mitenkään mahdollisena, että tässä olisi tapahtunut interferenssiä kreikan ja latinan välillä. Tässä ei kuitenkaan ole tilaa selvittää tuota kysymystä tarkemmin, joten jätän vain ehdotuksen roikkumaan ilmaan. Ainakaan tämä verbien samaistumistendenssi ei ulottunut

¹⁰⁴ Esim. Bas. skhol. 8,2(V),35,13, r. 11-2: τὴν δεφενσίονα ἦτοι τὴν ἀντεναγωγήν. Tätä sanaa ei muuten löydy LSJ:stä.

¹⁰⁵ ’Ja siksi me kutsumme heitä äidinkielellämme *defensorieiksi*, jotta he vapauttaisivat pahasta ne, joita kohdellaan epäoikeudenmukaisesti.’

¹⁰⁶ Esim. Lex. Hexabibl. aucta, D 87 (FM 8, 174): δεφένσωρ· ὁ ἐκδικητής. Ks. myös esim. DU CANGE (1688) s.v. δεφενδέειν.

¹⁰⁷ CHANTRAINE (1980) s.v.

¹⁰⁸ LSJ:n tiedot ovat tämän sanaperheen osalta hieman puutteelliset: mm. substantiivi διεκδίκησις puuttuu kokonaan, ja verbien διεκδικεῖν ja ἐκδικεῖν kohdalla puuttuu merkitys ’puolustaa’. Tässä samoin kuin kaikissa muissakin tapauksissa kannattaa vilkaista myös muita sanakirjoja; erityisen suositeltava on esimerkiksi LAMPE (1961).

kreikassa olevaan suoraan lainaan *δηφινδεύειν*, ehkä siksi, että silloinen kieliyhteisö ei tiedostanut kehitystä, tai sitten siksi, että tällainen työnjako vain koettiin mielekkääksi.

Juuri tämä mahdollinen interferenssi tekee myös sanan luokittelun hankalaksi. Kun esimerkiksi latinan *defensor civitatis* on kreikaksi *δημόσιος ἑκδικος*, se vaikuttaa käänöslainalta. Toisaalta jos vaikkapa jossakin juridisessa yhteydessä käytetään sanaa *ἐκδικεῖν* siinä missä latinassa käytettäisiin sanaa *defendere*, voidaanko silloin enää olettaa, että kyseessä olisi latinan esikuvaan perustuva käänöslaina? Tämän termin kohdalla on ehkä viisainta olla lainkaan yrittämättä lokeroimista johonkin tiettyyn kategoriaan.

Joka tapauksessa *(δι)εκδικεῖν* / *(δι)εκδίκησις* ei ole lainkaan yhtä leimallisesti lakisanastoa kuin *δηφινδεύειν* / *δηφινσίων*, vaan se esiintyy kaikenlaisissa muissakin yhteyksissä, tosin yleistyen toden teolla vasta jälkikristillisinä vuosisatoina. Etuliitteellä *δι* (= *διό*) varustettu variantti painottuu jo hieman selvemmin lakilähteisiin, mutta etuliitteellä ei silti tarvitse aina olla mitään erityistä funktiota, joka modifioisi sanan merkitystä. Tällaisia kaksinkertaisia prepositioprefiksejä harrastettiin myöhäisessä kreikassa muutenkin laajalti, vaikka hyvin usein kyse oli pelkästä pleonasmista.¹⁰⁹ Basilikan skholioneissa näyttäisi tosin olevan havaittavissa sellainen tendenssi, että *διεκδικεῖν* tarkoitti yleensä 'puolustamista' ja pelkkä *ἐκδικεῖν* 'vaatimista', mutta tämäkään ei ole mikään poikkeukseton sääntö.¹¹⁰

Erikoiset käyttötavat kirjallisuudessa: evictio-takuu

Kuten edellä on käynyt ilmi, termien *δηφινσίων* tai *ἐκδίκησις* normaalit käyttötavat kirjallisuudessa eivät olleet sellaisia, että niistä olisi mitään varsinaista hyötyä inv. 83:n kannalta. Merkityksen supistumisesta huolimatta *δηφινσίων* ei yleensä ollut kovin spesifinen ja *ἐκδίκησις* vielä vähemmän. Olen kuitenkin löytänyt joitakin harvoja kiinnostaviakin kohtia, joihin nyt palaan, kuten aiemmin jo lupasin. Seuraava onkin epäilemättä kiinnostavin kirjallisuudesta löytämäni tekstinpätkä. Se on tosin peräisin vasta keskibysanttilaiselta kaudelta, yleisoppinut Mikhael Pselloksen (1018-1078) lakitiedettä käsittelevästä opetusrunosta *Σύνοψις τῶν νόμων* (*Synopsis legum*). Sen todistusarvo noin puoli vuosituhatta varhaisemman inv. 83:n kannalta tuntuu etukäteen hieman kyseenalaiselta. Kaiken kukkuraksi runoelman arvo jopa oman aikansa oikeushistorialle lienee varsin

¹⁰⁹ ZILLIACUS (1967) 91-2.

¹¹⁰ Tendenssin vastaisesti *διεκδικέω* merkityksessä 'vaatia' tai 'kostaa': esim. Cod. Just. 10,16,1; Hesykhios, s.v.: *διεκδικεῖ· διεξέρχεται· τιμωρεῖται*. Vrt. myös Justinianuksen Novellassa 88 olevien *δηφινσίων*-sanan esiintymien vaihtelevat käänökset Basilikassa.

rajallinen.¹¹¹ Pian tulee kuitenkin käymään ilmi, miksi pidän kohtaa silti merkittävänä. Teksti kuuluu (802-5):

οἱ ἄνευ **δεφενσίωνος** πρᾶσιν τινος ποιῶντες
εἰς μόνην κατακρίνονται τὴν τιμὴν τοῦ πραθέντος,
οἱ δέ γε **δεφενδεύοντες** καὶ τὴν τιμὴν διδοῦσι
τοῦ διπλασίου τε ποινήν, οὕτω γὰρ ἐτυπώθη.

Ne, jotka myyvät jotakin ilman *defensio*, / tuomitaan <maksamaan> myydyn kohteen hinta yksinkertaisena, / mutta ne, jotka *defendoivat*, maksavat sekä hinnan / että kaksinkertaisen rangaistuksen, sillä näin on säädetty.

Tässä termiä käytetään hyvinkin spesifiseltä ja tekniseltä kuulostavalla tavalla. Se tuntuisi sopivan inv. 83:een myös sikäli, että se liittyy tässä kiinteästi myynteihin. Itse asiassa uskonkin tämän olevan juuri sen merkityksen, joka sanalla on myös papyruksessamme. Kertoakseni suoraan, mistä tässä on mielestäni kysymys: tekstikohdassa kuvaillaan mitä ilmeisimmin erästä myyjän ostajalle antamaa takuuta, tarkemmin sanoen takuuta siitä, että myyty kohde on vapaa kolmansien osapuolten vaatimuksista ja muista rasitteista. Jos nimittäin myynnin kohteena oli jotakin, mihin myyjällä ei esimerkiksi ollutkaan yksiselitteisiä omistusoikeuksia, ja myöhemmin osoittautui, että jollakin kolmannella osapuolella oli parempi oikeus kohteeseen nähden, ostaja menetti hankkimansa kohteen tälle kolmannelle osapuolelle. Justinianuksenkin aikana laissa oli säädetty, että tällaisessa tapauksessa myyjän oli autettava ostajaa kohteen omistusoikeuden puolustamisessa kolmatta osapuolta vastaan, ja jos tämä ei tuottanut tulosta ja ostaja todella menetti kohteen, myyjän oli maksettava ostajalle ostohinta takaisin kaksinkertaisena – ainakin siis, jos hän oli myynnin yhteydessä antanut kyseisen takuun. Haluttaessa kysymys myyjän vastuusta tällaisissa tapauksissa saatettiin tietysti sopia myös eri tavalla.¹¹² Lakien asiaa koskevat säädökset saivat ilmeisesti jatkuvasti vaikutteita käytännön oikeuselämässä noudatetuista konventioista (vrt. alla).

Roomalaisessa oikeudessa tekninen termi tilanteelle, jossa kolmas osapuoli esittää vaatimuksia myytyyn kohteeseen nähden, on *evictio*. Kreikankielisissä juridisissa lähteissä tämä sana on nähdäkseni yleensä käännetty **ἐκνίκησις**, joka on yksinkertaisesti latinan esikuvan käännöslaina. Sana esiintyy myös Egyptin papyruksissa juuri tässä merkityksessä (yht. 12 kertaa), mutta Petran papyruksista sitä

¹¹¹ Vrt. WEISS (1977) 147.

¹¹² KASER (1975) 390-392 lisäksi; BERGER (1953) s.v. 'evictio', 'evincere'. Olennaiset lakitekstien kohdat ovat: Dig. 21,2 (*De evictionibus et duplae stipulatione*) = Bas. 19,11 (Περὶ ἐκνίκησεως πραθέντος πράγματος καὶ τῆς διπλῆς τῶν τιμῶν ἐπερωτήσεως); Cod. Iust. 8,44 = Bas. 19,19; Cod. Iust. 8,45 = Bas. 25,7,63-64; Cod. Iust. 10,5.

ei löydy. Ilmiöstä saatettiin kuitenkin ilmeisesti puhua myös muilla, vähemmän virallisilla nimityksillä, kuten myöhemmin tulemme näkemään.

Sen sijaan itse takuulla ei minun tietääkseni ole roomalaisessa oikeudessa mitään varsinaista omaa nimeä, vaan siitä käytetty nimitys näyttäisi olevan yleensä vain *stipulatio duplae*, mikä on kreikaksi käännettynä ἡ τῆς διπλῆς ἐπερώτησις (vrt. nootissa 112 mainitut rubriikit). Mitä tulee papyruksiin, takuusta puhutaan yleensä nimellä βεβαίωσις, koska tuo on se sana, joka takuun määrittelevissä formuloissa useimmiten esiintyy (ks. alempana). Sitä vastoin Psellos yllä olevassa sitaatissa selvästikin viittaa juuri tähän takuuseen termillä **δηφηνσίωv**.¹¹³

Mutta onko Pselloksen tavalla käyttää tuota sanaa mitään todistusarvoa? Onko se vain hänen oma päähänpistonsa tai vasta keskibysanttilaisella ajalla yleistynyt tapa? 500-luvulle palautuvista lähteistä ei ainakaan kovin monta kohta löydy, joissa sanaa olisi käytetty aivan niin teknisellä tavalla kuin Pselloksella, mutta samansuuntaisia käyttötapoja tai ainakin –yhteyksiä voi kyllä havaita.¹¹⁴ Esimerkiksi Basilikan skholionissa 8,2(V),71,1 selostetaan laveasti erästä esimerkkitapausta, johon liittyy mm. *evictio* ja jossa tontin myyjää vaaditaan *defendoimaan* ostajaa vaatimuksia nostavaa kolmatta osapuolta vastaan (skholionin pääsisältö kylläkin koskee erästä toista asiaa, mutta sen ei tarvitse tässä häiritä). Sanan käyttö mahtuu tietysti yleisen merkityksen ’puolustaa’ alle, eikä siinä luultavasti sen teknisempää merkitystä ole tavoiteltukaan, mutta se muistuttaa joka tapauksessa Psellos-kohtaa. Skholion on myös siitä mielenkiintoinen, että kolmannen osapuolen esittämistä vaatimuksista puhuttaessa käytetään näköjään sekaisin verbejä ἐκνικῶν (joka siis oli virallinen termi) ja ἐκδικεῖν. Itse Basilikan kohdassa, johon kyseinen skholion liittyy, esiintyy verbin δηφηνδεύειν asemasta διεκδικεῖν (latinankielisessä alkutekstissä [Ulp. Dig. 3,3,75] on *defendere*), ja vaatimiseen viitataan siinä ilmeisesti myös inv. 83:ssa (r. 454) esiintyvällä verbillä ἀποσπῶν (alkutekstissä *petere*). Muina tekstikohtina, joissa sana δηφηνδεύειν käytetään tämältyyppisellä tavalla, olen pannut merkille ainakin Basilikan skholionit 11,1(CA),63,1 ja 12,1(CA),38,1.

Kaiken kaikkiaan termin δηφηνσίωv / δηφηνδεύειν käyttö meidän kannaltamme kiinnostavassa teknisessä merkityksessä näyttää siis kuitenkin olleen lakilähteissä harvinaista. Selvin esimerkki löytyi vasta 1000-luvulta. Jos tämän tosiaan on tarkoitus olla se merkitys, joka sanalla inv. 83:ssa on, alkaa siis vaikuttaa hieman kyseenalaiselta, missä määrin se edustaa ainakaan oman aikansa lakikirjallisuuden kielenkäyttöä. Ainakaan asia ei ole niin yksiselitteinen kuin etukäteen voisi kuvitella.

¹¹³ En ole suoraan sanoen onnistunut saamaan selville, onko tälle takuulle olemassa suomen kielessä jokin tekninen termi. Paremman puutteessa puhun siitä *evictio*-takuuna, vaikka nimitys ei ole aivan ihanteellinen (takuu saattaa nimittäin kattaa muitakin asioita kuin pelkän *eviction*, kuten kohta tulemme näkemään). Saksassa ainakin termi on *Rechtsmängelgarantie* tai *Gewährleistung für Rechtsmängel*.

¹¹⁴ Parissa kohdassa en pitäisi teknistäkään käyttöä poissuljettuna: ks. Bas. skhol. 21,3,10,3; 2,1,47,2.

Lopullisia päätelmiä ei voida kuitenkaan tehdä ennen kuin olemme vielä katsoneet, mitä annettavaa papyrusmateriaalilla on.

Termi papyruksissa: bebaiosis-formulat (evictio-takuuformulat)

Kuten aiemmin jo mainitsin, ainoa tähän sanaperheeseen kuuluva sana, joka esiintyy papyruksissa useammin kuin kerran, on **δηφίνσωρ**. Sillä kuitenkin viitataan aiemmin jo mainitsemaani myöhäisantiikkiseen virkamieskategoriaan (*defensor civitatis*), jonka ei tarvitse kiinnostaa meitä tässä sen enempää. Katsokaamme sen sijaan hieman tarkemmin kappaleen alussa jo mainitsemaani papyrusta, joka ainoana sisältää termin **δηφίνδευσις** (SB 13173, Egyptin Hermupoliksesta, vuodelta 629 tai 644). Siinä kyse on bysanttilaisen monisanaisesta ja pitkästä orjan myyntiin liittyvästä sopimuksesta. Orjan myynnin toteamisen ynnä muiden formuloiden jälkeen teksti jatkuu (r. 67-70):

...τ[αύτ]η[ς] τῆς ἰς ἀεὶ βεβαιώσεως | καὶ καθαροποιήσ[ε]ως ἢ[αὶ] **δηφιντεύσεως** | τῆς παρούσης
πράσεω[ς] πρὸς πᾶσαν βεβαίωσιν | ἐξακολουθούσης ἡμῖν το[ῖς] πωλοῦσιν...

... tämän, käsillä olevaan myyntiin <liittyvän> ikuisen takuun ja veloista vapauttamisen ja *defendensiksen* täyden takuun vuoksi langetessa meille myyjille ...

Tämän tekstikohdan merkitys varmaan aukenee nyt lukijallekin saman tien: siinä myyjät antavat ostajalle juuri edellä kuvatun kaltaisen takuun. Tekstikohta on esimerkki ns. *bebaiosis*-formulasta. Kyseinen formula on papyruksissa, ennen kaikkea tonttien ja orjien myyntisopimuksissa, erittäin yleinen – oikeastaan ainoa seikka, joka erottaa tämän esimerkin paralleeleista, on juuri termin **δηφίνδευσις** käyttö. Palaan sanavalintoihin kohta, mutta ensin on lausuttava muutama sana *bebaiosis*-formuloista yleisemmin.

Bebaiosis-formulan ensisijaisena tarkoituksena on siis antaa ostajalle takuu *evictiota* vastaan. Kyse on jo ptolemaiolaisajalla esiintyvistä – mutta perusidealtaan todennäköisesti sitäkin vanhemmasta – formulasta, joka on säilynyt käytössä yhtäjaksoisesti aina bysanttilaiseen aikaan asti. Se on tunnettu myös Egyptin ulkopuolelta, ja myös Petran papyrusten joukossa siitä on säilynyt joitakin enemmän tai vähemmän täydellisiä esimerkkejä.¹¹⁵ Ikävä kyllä bysanttilaisen ajan osalta näitä formuloita ei ole tietääkseni vielä otettu itsenäisen tutkimuksen kohteeksi, mutta sentään ptolemaiolaisajan ja varhaisemman keisarikauden osalta (Diocletianuksen aikaan asti) voi tukeutua aiempaan tutkimukseen.¹¹⁶

¹¹⁵ Parhaiten säilynyt on inv. 10, r. 195-8 (ks. myös kohtaan liittyvää kommentaaria). *Bebaiosis*-formuloita tai ainakin mainintoja *bebaiosisesta* löytyy myös ainakin papyruksista inv. 8, inv. 86R, inv. 86V.

¹¹⁶ RUPPRECHT (1977/1982); id. (1982); id. (1983).

Formulan tarkkoja sanamuotoja ei ollut mitenkään määrätty, ja ne vaihtelivatkin jossakin määrin. Silti mitään suurempia alueellisia eroja synkronisella tasolla ei ilmeisesti voida havaita. Vain diakronisesti katsoen voidaan todeta formuloiden kehittyvän pikku hiljaa aina vain pidemmiksi ja monisanaisemmiksi, niin että niissä lueteltiin yhä enemmän synonyymejä – tai sitten toisiaan täydentäviä käsitteitä – peräkkäin, mikä oli muutenkin yleinen tyyli tendenssi myöhäisantiikin aikana. Roomalaisella kaudella pistää silmään, että tavallisen *eviction* lisäksi takuun mainitaan yhä useammin kattavan myös vapauden erinäisistä julkisista rasituksista. Hieman epäselväksi jää, kertooko tämä uusi tendenssi julkisten rasitusten todellisesta lisääntymisestä vai onko sekin vain luettava kielellisen kehityksen tiliin.¹¹⁷ Usein – myös Petran papyruksissa – formuloissa mainitaan takuuseen liittyvä *νόμος* ('laki'; 'käytäntö, tapa').¹¹⁸ Sana viittanee näissä yhteyksissä pikemminkin yleiseen tapaan kuin viralliseen lakiin. Formulan silmiinpistävä jatkuvuus kautta vuosisatojen, poliittisista myllerryksistä piittaamatta, on nimittäin selvä merkki siitä, että kyse oli kulloisestakin esivallasta ja virallisesta oikeusjärjestelmästä riippumattomasta traditiosta. Äkkiseltään voisi tosin luulla, että se olisi roomalaisesta oikeudesta peräisin, koska se vastaa sen säädöksiä niin hyvin. Mutta esimerkiksi sellainenkin detaji kuin myyjän kaksinkertainen sakkorangaistus näyttää olevan ainakin valtakunnan itäisissä provinseissa jo esiroomalaista perua. Ilmeisesti kehitys olikin juuri päinvastainen, siten että tässä tapauksessa asiakirjojen laatimisessa noudatetut käytännöt muovasivat lakia eikä toisinpäin.¹¹⁹

Eli: jos onkin niin, että kyse oli käytännön oikeuselämästä eikä virallisista säädöksistä kumpuavasta ilmiöstä, olisi löytynyt luonnollinen selitys sillekin ongelmalle, että 500-luvun virallisista lähteistä ei oikein tahtonut löytyä esimerkkejä, joissa sanaa olisi käytetty siten kuin mitä oletan sen tarkoittavan inv. 83:ssa. Myöskään Pselloksen tekstikohdassa kyse ei siis liene pelkästä yksittäistapauksesta – luullakseni se edustaa vain päätepidettyä kehityksessä, jossa käytännön oikeuselämässä alkanut termin käyttö tässä teknisessä merkityksessä siirtyi vasta pikkuhiljaa ja vain rajatussa laajuudessa ylemmille tasoille eli kirjallisuuteen. (Niin muodoin en yllättyisi, jos kyseinen erikoismerkitys esiintyisi useammin esimerkiksi Basilikaa nuoremmissa lakikorpukissa. Tässä minulla ei kuitenkaan ollut tilaisuutta ottaa selvää, onko näin todellakin asian laita vaiko ei.)

¹¹⁷ H.-A. RUPPRECHT (1982, 470) olettaa, että tässä *bebaisoksen* laajenemisessa on kyse pelkästään Egyptiin rajoittuneesta ilmiöstä, sillä muiden seutujen piirtokirjoituksista sille ei löydy paralleleja. Itse en kuitenkaan suoralta kädeltä suostuisi uskomaan tätä, sillä piirtokirjoitusmateriaali on luonteeltaan niin erilaista, ettei sen todistusarvo välttämättä vielä riitä. Esimerkiksi Petran papyruksiset voisivat antaa paljon arvokkaampaa lisävalaistusta tämän kysymyksen suhteen. Ikävä kyllä niissä olevat *bebaisos*-formulat ovat kuitenkin enimmäkseen niin fragmentaarisia, etteivät ne paljoa auta.

¹¹⁸ Esim. inv. 10, 198.

¹¹⁹ KASER (1975) 390-1.

Yleinen katsaus evictio-takuuseen liittyviin sanavalintoihin papyruksissa

Kun nyt kuitenkin sana **δηφήνδευσις** esiintyy vain yhdessä ainoassa *bebaiosis*-formulassa, lienee viisainta luoda pieni katsaus siihen, mitä muita termejä formuloissa normaalisti esiintyy ja miten ne suhtautuvat toisiinsa, jotta näkisimme, onko selitysyritykseni lainkaan uskottava.

Kuten yllä siteeratusta esimerkissä, formuloihin kuuluu yleensä ainakin termi **βεβαίωσις** ('vahvistus, takuu'), josta koko formula on saanut nykyaikaisen nimityksensäkin. Toinen usein esiintyvä sana on **καθαροποίησης** (sananmukaisesti 'puhtaaksitekeminen', mikä viittaa vapauttamiseen veloista ja muista velvollisuuksista). Petran papyruksissa molemmat termit ovat melko yleisiä. **Βεβαίωσις** / **βεβαίουν** esiintyy myös yksinään, mutta **καθαροποίησης** / **καθαροποιεῖν** liittyy lähes säännönmukaisesti edelliseen. Inv. 83:ssa esiintyy verbi **καθαροποιεῖν**, mutta näköjään yksinään (r. 131). Tosin välittömästi kyseisen tekstikohdan edellä on aukko, joten ei ole poissuljettua, että siinäkin esiintyisi verbi **βεβαίουν**, vaikka en tiedä onko se varsinaisesti tarpeen.

Sana **καθαροποίησης** on muuten mahdollisesti käännöslaina aramean kielestä.¹²⁰ Tähän viittaisi ainakin se, että sana ilmestyy Egyptin papyruksiin vasta 400- tai 500-luvulla jKr., kun taas Lähi-idän dokumenteista se löytyy jo 1. vuosisadalla eKr.¹²¹ Lisäksi se on äärimmäisen harvinainen kreikkalaisessa kirjallisuudessa: TLG:stä löytyy vain vaivaiset 11 esiintymää, ja meitä tässä kiinnostavassa teknisessä mielessä sitä ei ole näköjään käytetty kuin yhdessä ainoassa Basilikan kohdassa (10,6,1). Tässä valossa on mielenkiintoista sekin, että eräässä Petran papyruksessa esiintyvää sanaa **καθαροποιία** ei ilmeisesti vielä tunneta mistään muualta.¹²² Jos kyse on tosiaan lainasanasta, tämä olisi omalta osaltaan vaikuttava osoitus paikallisen perinteen voimallisuudesta *evictio*-takuuseen liittyvissä asioissa.

Termin **δηφήνδευσις** sijasta muissa *bebaiosis*-formuloissa esiintyy usein jo kirjallisuuden kohdalla tutuksi käynyt **ἐκδίκησις**. Myös inv. 83:ssa esiintyy verbi **ἐκδικεῖν** yhdessä kohdassa (r. 386), mutta siitä myöhemmin enemmän.¹²³ Termi **ἐκδίκησις** / **ἐκδικεῖν** on kuitenkin hieman ongelmallinen, koska sitä käytetään papyruksissa vaihtelevilla tavoilla.

Katsokaamme joitakin esimerkkejä. Kaikkien formuloiden kattava analyysi ei tässä tietenkään ole mahdollista, mutta alla on pari erityisen mielenkiintoista tapausta. Keskityn tässä vain inv. 83:n

¹²⁰ Näin arvelee LEWIS (P. Babatha, s. 16). Toisaalta mm. KOENEN (1998/2001, 737 n. 34) ei ole vakuuttunut asiasta.

¹²¹ P. Avroman 1 (1. vs. eKr.). Muita varhaisia esiintymiä löytyy Babathan arkistosta (2. vs. alku) sekä Duran papyruksista (2.-3. vs. vaihe).

¹²² Inv. 15, pl. 69, r. 13: **καθα]ροποιείας[**. Sanan alkuosa on siis täydennystä, mutta se ei vaikuta mitenkään epäuskottavalta.

¹²³ Tämän esiintymän lisäksi ainoa toinen tähän sanaperheeseen kuuluva sana, joka esiintyy Petran papyruksissa, on **ἐκδικος** (I, 2, 63), mutta siinä on vain puhe aiemmin mainitusta virkamiehestä (*defensor civitatis*), joten se ei meitä sen enempää kiinnosta.

kanssa kutakuinkin samanaikaisiin teksteihin. Esimerkiksi papyruksessa P. Grenf. I, 60 (Apollonopolis Magna, 582 [?]), jossa eräs nainen myy kolmasosan eräästä pihasta, asia ilmaistaan näin (r. 34-41):

... καὶ βεβαιώσω ὑμῖν τήνδε τὴν πρᾶσιν ἢ [πάσῃ βεβαιώσει ἀπὸ παντὸς τοῦ ἐπελ]ευσόμενου ἢ ἀντιποιησόμενου, τὸν δὲ ἢ [ἐπελευσόμενον ἢ ἀντιποιησόμε]νον παραχρῆμα ἐγὼ ἢ πεπρακυῖα ἢ [ἢ οἱ κληρονόμοι ἢ οἱ διάδοχοι ἢ οἱ] διακάτοχοι ἐκστήσω καὶ ἐκδικήσω ἢ [καὶ καθαροποιήσω ἰδίους μου ἀν]αλώμασι καὶ κινδύνῳ τῆς λοιπῆς ἡμῶν ἢ [ὑποστάσεως c. 9 περὶ π]ράσεως καὶ βεβαιώσεως νόμον. εἰ δὲ ἢ [ἀσθενήσοιμι περὶ τὴν ἐκδίκη]σιν καὶ καθαροποιήσιν ταύτης τῆς ἢ [πράσεως c. 14 ἐτοίμως] ἔχω ἐπιγνῶναι ὑμῖν τὰ τιμήματα ...

... ja takaan teille tämän myynnin täydellä takuulla jokaista hyökkääjää ja teitä vastaan toimivaa henkilöä vastaan, mutta sen, joka hyökkää tai toimii teitä vastaan, hänet minä, myyjä, tai perilliseni tai seuraajani tai perilliseni heti ajan pois ja torjun ja teen selvää hänestä omalla kustannuksellani ja muun omaisuutemme vaaralla ... myyntiä ja takuuta koskevan tavan mukaisesti. Mutta jos epäonnistun tämän myynnin puolustamisessa ja vastuista vapauttamisessa ... olen valmis myöntämään teille hinnan ...

Kuten näkyy, huomattava osa tekstiotteesta on ediittorin täydentämä, mutta paralleelien ansiosta täydennyksiä voidaan pitää varsin varmoina. Termin ἐκδίκησις ohella tässä esiintyvät jälleen aiemmin jo tutuiksi käyneet avainsanat βεβαιώσις ja καθαροποίησις. Verbien ἐκδικεῖν ja καθαροποιεῖν rinnalla esiintyy tässä ἐκστήσω (ἐξιστάναι, merkitys tässä suunnilleen 'ajaa pois, torjua'), minkä lisäksi toisissa teksteissä tavataan myös varianttia ἀποστήσω (ἀφιστάναι, suunnilleen sama merkitys). Jälkimmäinen esiintyy muuten myös inv. 83:ssa (r. 388).¹²⁴ Joissakin papyruksissa esiintyy tässä yhteydessä myös verbi ἀποσοβεῖν ('karkottaa, pelottaa pois'). Niin kuin yllä olevassa esimerkissäkin, näitä verbejä käytetään siten, että subjektina on myyjä ja objektina kolmas osapuoli, joka myöhemmin asettaa vaatimuksia (ἐπελευσόμενον ἢ ἀντιποιησόμενον). Oikea käänнос lienee siis suurin piirtein 'torjua' tai ehkä 'rangaista', muttei ainakaan 'puolustaa'. Substantiivit kuitenkin saavat määreekseen myynnin (ἐκδίκησιν καὶ καθαροποίησιν ταύτης τῆς πράσεως), ja koska ei olisi loogista, jos sillä tarkoitettaisiin myynnin 'torjumista', niiden merkitys poikennee verbeistä ja lienee lähempänä 'puolustamisen' käsitettä.

Hieman erilainen tapaus on sitä vastoin P. Cair. Masp. III, 67299 (Afrodito/Antinupolis [?], 527-565), eräänlainen pitkäaikainen vuokrasopimus (*emphyteusis*), jonka avulla eräs Foibammon vuokraa palan rakentamatonta maata (ψιλὸν χώραμα). Tässä tekstissä kerrotaan (r. 13-18):

¹²⁴ Ainoa tämän sanan esiintymä Petran papyruksissa.

ἐξείναι δὲ τῷ αὐτῷ λαμπροτάτῳ [καὶ σο]φωτάτῳ σχολαστικῷ Φοιβάμμωνι | διεκδικεῖν πᾶν δίκαιον εἴτε σω[ματ]ικὸν εἴτε ἀσώματον, προσήκον | τῷ προειρημένῳ ψιλῷ [χω]ρήματι, εἰ[σ]υ[γ]έβη τι ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ | ἀποσπασθῆναι εἴτε [μέρ]ος τοῦ [προ]ειρημένου ψιλοῦ χωρήματος | εἴτε δίκαιον τοῦτο ἐκδικῆσαι, καὶ ἔχειν ὑπὸ τὴν ἰδίαν κατοχὴν | καὶ κτήσιν

Olkoon samaiselle mitä loisteliaimmalle ja viisaimmalle oppineelle Foibammonille mahdollista puolustaa jokaista oikeutta, olipa se aineellinen tai ei-aineellinen, joka liittyy edellä mainittuun rakentamattomaan tonttiin, <ja> jos sillä välin sattuisi, että siitä otetaan jotakin pois – joko osa edellä mainitusta rakentamattomasta tontista tai <jokin siihen liittyvä> oikeus – <olkoon hänelle mahdollista> vaatia se takaisin ja pitää omassa hallussaan ja omistuksessaan ...

Mielenkiintoista on tässä mm. verbin ἀποσπᾶν käyttö (sananmukaisesti ’ottaa pois, irrottaa’). En pitäisi mahdollisena, että sillä tarkoitetaan tässä juuri *evictiota*, vaikka virallinen termi olikin oikeastaan ἐκνικεῖν (vrt. yllä). Termin ἀποσπᾶν esiintymistä inv. 83:ssa (r. 407, 454) lisää alempana. Eniten huomiota tässä esimerkissä herättää kuitenkin se, että toisin kuin edellisessä tapauksessa, ostaja itse on nyt se, joka (δι)εκδικεῖ, ei myyvä osapuoli. Siksi tätä ei ehkä voida enää edes kutsua varsinaiseksi *bebaisios*-formulaksi – myyjänhän ei tässä tarvitse enää huolehtia mistään. Myös muuten verbiä käytetään nyt eri tavalla: nyt objektina on ostettu kohde tai oikeus siihen, ei mahdollinen kolmas osapuoli. Tässä siis verbi tarkoittanee pikemminkin ’takaisinvaatimista’ tai ’puolustamista vaatimuksia vastaan’ kuin ’torjumista’ tai ’karkottamista’.¹²⁵

Näyttää siis siltä, että asiaan liittyvissä papyruksissa termin δηφῆνδευσίς / δηφηνσίωv todennäköistä vastinetta ἐκδίκησις (ἐκδικεῖν) sekä sen synonyymejä käytetään hieman vaihtelevalla tavalla (’vaatia kohdetta itselleen’ / ’torjua toisen vaatimukset’), mutta käännettiin ne kummalla tavalla tahansa, yhteistä kaikille tapauksille on nähdäkseni se, että kyse on – näkökulmasta riippuen – myydyn tai ostetun kohteen turvaamisesta myöhempää ulkopuolisia vaatimuksia vastaan. Tässä yhteydessä muistuttaisin myös kappaleen alussa siteeraamastani latinankielisestä papyruksesta, jossa käytettiin verbiä *defendere* varsin samantapaisessa kontekstissa. Asiasisällön puolesta käännökset ’vaatia’ ja ’puolustaa’ sopisivat siinä ihan yhtä hyvin.

Kaiken kaikkiaan substantiivi ἐκδίκησις ei ole tosin papyruksissa kovin yleinen (vain 9 esiintymää DDBDP:ssä), ja se ilmestyy niihin vasta melko myöhään. Tällä ei ehkä ole kuitenkaan niin suurta merkitystä. Kuten edellisissäkin esimerkeissä, oli *bebaisios*-formulat nimittäin yleensä muotoiltu verbejä käyttämällä, ja verbi ἐκδικεῖν esiintyy niissä jo varhain. Sitä vastoin substantiivithan

¹²⁵ Tämä on muuten ainoa papyrus, jossa verbi διεκδικεῖν esiintyy.

esiintyivät lähinnä *bebaiosiksen* epäonnistumisen varalta laadituissa rangaistusklausuloissa, jotka näyttäisivät minusta tulleen formuloiden vakio-osaksi vasta myöhemmin.

Takuun eri nimitykset ja niiden subteet toisiinsa

Mitä meille siis jää käteen edellä tehdystä pienimuotoisesta kartoituksesta? Ainakin se, että takuulla oli useampia nimityksiä, jotka usein esiintyivät ketjussa peräkkäin. Yleisimmät olivat **βεβαίωσις** ja **καθαροποίησις**, mitä vastoin termiä **δηφηνσίων / δηφήνδευσις** ei löytynyt kuin yhdestä ainoasta papyruksesta. Sen tilalla kuitenkin esiintyi useammassa papyruksessa termi **ἐκδίκησις**, jonka totesimme jo kirjallisuuden kohdalla toimivan termin **δηφηνσίων** vastineena. Näiden termien käyttö kuitenkin vaihteli papyruksissa melkoisesti: samassa asiayhteydessä niitä voitiin käyttää kahdesta aivan eri näkökulmasta.

Miten nämä termit suhtautuvat toisiinsa? Voidaan keskustella siitä, ajateltiinko ne toistensa täsmällisiksi synonyymeiksi vai katsottiinko niillä olevan poikkeavia merkityksiä, jotka mainittiin varmuuden vuoksi, jotta takuu olisi mahdollisimman kattava. Kuten tunnettua, mahdollisimman kattavaan ilmaisuun pyrkiminen potentiaalisten porsaanreikien tukkimiseksi kuuluu tyypillisenä piirteenä juridiseen ammattikieleen.¹²⁶ Omasta mielestäni kuitenkin termien osittain hieman ristiriitaiset käyttötavat kielivät kyllä jonkinasteisesta terminologisesta epämääräisyydestä. Vaikka alun perin tarkoitus olisikin ehkä ollut vain erilaisten toisiaan täydentävien komplementtien listaaminen, en usko, että ainakaan tavallinen kansalainen pystyi lopulta enää näkemään niissä mitään varsinaista eroa.

Δηφηνσίων takuun nimityksenä: yhteenveto ja yleisiä johtopäätöksiä

Siitä huolimatta, että termi **δηφηνσίων / δηφήνδευσις** tarkoittamassani merkityksessä on säilyneissä lähteissä erittäin harvinainen, uskoisin kuitenkin todistusaineistoa olevan riittävästi, että voidaan lähteä siitä, että kyse ei ollut pelkistä yksittäistapauksista. Loppujen lopuksi se, että kiinnostavin kohta kirjallisuudessa (Psellos) on niin paljon myöhäisempi kuin esimerkiksi papyrus SB 13173, jossa on kiistatta kyse samasta asiasta, ei ehkä olekaan argumentaationi kannalta heikkous, vaan vahvuus: se antaa aiheen olettaa, että sanalla oli tällainen merkitys ainakin 500 vuoden ajan, olipa merkitys kuinka marginaalinen tahansa.

Merkitys ei kuitenkaan näytä olevan peräisin ainakaan roomalaisesta oikeudesta, jossa *evictio*-takuusta puhuttiin yksinkertaisesti *stipulationa*. Myös kreikankielisissä 500-luvun lakilähteissä kyseisen merkityksen jäljittäminen tuotti vaikeuksia. Tässä saimme siis heti ensimmäisen termin käsittelyn

¹²⁶ Tämä on ilmeisesti KOENENIN (1998/2001, 734-) ja RUPPRECHTIN (1983, 626 n. 65) suosima selitys.

yhteydessä terveen varoituksen siitä, että edes suoran latinalaisen lainan esiintyminen ei ole vielä niin varma merkki virallisen roomalaisen oikeuden soveltamisesta kuin voisi luulla – puhumattakaan siitä, että kielelliseltä kannalta termin merkitys vastaisi alkukieltä joka suhteessa. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että *evictio*-takuuseen liittyvät käytännöt itsessään olisivat olleet ristiriidassa roomalaisen oikeuden kanssa; päinvastoin, ne olivat täysin sopusoinnussa sen kanssa. Eroavaisuudet jäivät kielen tasolle. Sanan ilmestyminen ensin papyruksiin ja vasta myöhemmin kirjallisuuteen kertonee yleisemminkin siitä, että juridinen kieli usein pikemminkin sopeutui – pienellä viipeellä – vallitseviin käytäntöihin kuin määräsi niitä.

Jää enää pohdittavaksi, miksi **δηφηνσίων** ylipäänsä sai tällaisen erikoismerkityksen. Tätä voi tietenkin vain spekuloida. Termin **καθαροποίησις** mahdollisesti muodostamaan paralleeliin viitaten voisi esimerkiksi esittää sellaisen ehdotuksen, että kyseinen merkitys olisi saanut alkunsa ja ollut erityisen yleinen Lähi-idän alueella, muttei esimerkiksi Egyptissä tai Konstantinopolissa. Olisiko kyse Berytoksen koulun juristien erikoisuudesta, tai olisiko tässäkin taustalla seemiläisen kielen vaikutusta? Tämä ainakin voisi selittää sen, miten termi saattaa niin helposti löytyä Petran verrattain pienestä papyrusarkistosta, kun taas koko Egyptin papyrusten runsaudensarvesta ei löydy kuin yksi esiintymä. Primaarimateriaalin epätasaisen jakautumisen takia tämä jää kuitenkin silkan arvailun tasolle.

Toinen selitysritys voisi yksinkertaisesti rakentua bysanttilaisen ajan monisanaisuuden varaan. Alun perin asiakirjoissa käytetty termi oli **βεβαίωσις**, eikä sen rinnalle vielä osattu kaivata muita käsitteitä. Kun myöhemmin kuitenkin synonyymejä, mm. **ἐκδίκησις**, alkoi ilmaantua, joku ehkä keksi korvata tämän hieman tulkinnanvaraisen sanan sen latinalaisella vastineella, joka oli merkitykseltään yksiselitteisempi (se viittasi ainoastaan vaatimuksia vastaan puolustamiseen, ei vaatimusten esittämiseen). Olipa selitys mikä tahansa, merkitys näyttää kuitenkin jääneen harvinaiseksi.

Päädyin siis siihen, että itse asia, josta puhutaan inv. 83:ssa termillä **δηφηνσίων**, ei ole harvinainen, vaan erikoista on ainoastaan kyseisen termin käyttö. Sitä, että sillä oli tietyissä yhteyksissä myös tekninen merkitys 'takuu *evictiota* vastaan', ei ole ainakaan minun tietääkseni kukaan vielä näin selvästi sanonut ennen minua, siitäkin huolimatta, että esimerkiksi CERVENKA-EHRENSTRASSER on jo aiemmin havainnut termien **δηφηνδευσις** ja **ἐκδίκησις** samaistuksen, vieläpä juuri erääseen *bebaisis*-formulaan viitaten.¹²⁷ Merkityksen harvinaisuus huomioon ottaen tämä ei ehkä ole

¹²⁷ Lex. Lat. Lehn., s.v. **δηφηνδευσις**. Kyseisessä formulassa termiä ei käytetäkään ehkä aivan yhtä teknisesti kuin inv. 83:ssa, sillä siinä se on vain osa pidempää termien ketjua, jonka ansiosta se on helppo ymmärtää vaikkei tuntisikaan erikoismerkitystä etukäteen. Sen sijaan kielenkäyttö inv. 83:ssa näyttää edellyttävän erikoismerkityksen etukäteistuntemusta.

yllättävääkään. Joka tapauksessa tämä on hyvä esimerkki siitä, millaisia uusia näkökulmia tuore primaarimateriaali saattaa nostaa esille. Inv. 83 on joka tapauksessa erittäin mielenkiintoinen lisä kokonaisdokumentaatioon. Seuraavaksi siirrynkkin sitten katsomaan hieman tarkemmin, mitä edellä esitetty konkreettisesti merkitsee Petran papyrusten ja inv. 83:n suhteen

3.1.3 Termi inv. 83:ssa

Johdopäätökset Petran oikeusjärjestelmän suhteen

Edellä olen siis hahmotellut, että termillä oli joissakin lähteissä tekninen erikoismerkitys 'takuu *evictio* vastaan'. Sekä yleisen asiayhteyden että myös yksittäisten sanavalintojen osalta tämä merkitys tuntuisi sopivan inv. 83:een (siitä tarkemmin alempana). Vertailumateriaali tekee myös selväksi, että termin käyttö tässä merkityksessä ei ollut pelkkä inv. 83:n kirjurin idiosynkratia. Sitä paitsi myös se, että termiä käyttävät sekä Theodoros että Stefanos, puhuu idiosynkratia-epäilyjä vastaan, vaikka onkin vaikea tietää, kuinka tarkkaan papyruksessa referoidut puheenvuorot vastaavat kiistakumppanien alkuperäisiä sanavalintoja.

Jos siis lähdemme siitä, että termin käyttö tässä merkityksessä inv. 83:ssa ei ollut mikään satunnainen poikkeusilmiö, mitä se kertoo Petran oikeushistoriallisen aseman suhteen? Näemme, että Petra oli kiinteä osa valtakuntaa. Sisällöllisesti takuun suhteen noudatettiin ilmeisesti samoja käytäntöjä kuin Egyptissä, ja käytännöt myös olivat sopusoinnussa virallisten lakien kanssa. Ilmeisesti vain sanavalinta poikkesi sekä käytännön oikeuselämän valtavirrasta¹²⁸ – ainakin egyptiläisestä – että virallisten lakilähteiden kielestä. Sitä ei voida kuitenkaan pitää virheellisenä, eikä sitä pidä myöskään nähdä petralaisten tietämättömyyden tai sivistymättömyyden osoituksena. Yhtä hyvin se saattaa kertoa siitä, että Petrassa oltiin paremmin ajan hermolla kuin Egyptissä keskimäärin, sillä sanan käyttö inv. 83:ssa enteilee jo sitä, mikä myöhemmin ehkä yleistyi ja jossakin määrin jopa ilmaantui kirjallisuuteen. Tuon ajan konservatiivit olisivat ehkä pitäneet termin käyttöä rappiona, toiset taas edistyksellisenä.

Kaiken kaikkiaan Petran oikeusjärjestelmän romanisaation asteen suhteen syntyy kuitenkin hieman ristiriitainen kuva. Sisällöllisesti se näyttäisi päältä päin olleen tämän asian suhteen vahva, ottaen huomioon, että ilmiö on tuttu roomalaisesta oikeudestakin. Toisaalta ei ole varmaa, missä määrin tämä on nimenomaan roomalaisen oikeuden vaikutusta, sillä *evictio*-takuuseen liittyvät käytännöthän näyttävät olleen ensisijaisia ja laki vain sopeutui niihin (ks. yllä). Käytännöt ovat siis periaatteessa voineet olla sopusoinnussa lakien kanssa ilman että asianosaiset edes tiesivät sitä. Suoran latinalaisen lainan käyttö tosin voisi viitata siihen, että heillä oli roomalainen oikeus

¹²⁸ Vrt. KOENEN (1998/2001); inv. 10 comm.

mielessään, vaikka siellä kyseistä termiä ei käytettykään kyseisessä merkityksessä. En osaa sanoa, missä vaiheessa ja mistä suunnasta käytäntö levisi Petraan, vai olisiko jo perinteisessä nabatealaisessa oikeudessa toimittu samoin. Tämä asia jää Lähi-idän oikeushistorian paremmin tuntevien ratkaistavaksi.

Johdopäätökset inv. 83:n asiayhteyksien suhteen

Vähitellen ympyrä alkaa sulkeutua ja pääsemme taas siihen, mistä aloitimme, eli inv. 83:n yksittäisiin tekstikohtiin. Tärkein – se, minkä merkityksen uskon termillä olevan – on kylläkin jo tullut sanottua, eikä papyruksen fragmentaarisuuden takia tarkempia yksityiskohtia voida kovinkaan pitkälle ymmärtää, mutta muutama miete lienee silti paikallaan.

Termi **δηφηνσίωv** viitanee siis lähinnä *eviction* varalle annettuun takuuseen – on vaikea kuvitella, mitä muuta jonkin tontin ’puolustus’ voisi tässä olla. Sen lisäksi, että yleinen asiayhteys tuntuisi sopivan selitykseeni, on edellisessä kappaleessa myös käynyt ilmi, kuinka paljon muuta yhteistä sanastoa inv. 83:sta ja takuuta käsittelevistä papyruksista löytyy: esimerkiksi inv. 83:ssa esiintyy verbit **καθαροποιεῖv**, **ἀφιστάvαι**, **ἀποσπᾶv** (2x) ja **ἐκδικεῖv**. Tämän täytyy kertoa siitä, että puhe on hyvin samantyyppisistä asioista. Ongelmana ehkä voisi pitää sitä, että termejä **βεβαίωσις** ja **ἐκνίκησις** ei esiinny lainkaan ainakaan papyruksen säilyneissä osissa. Jälkimmäinenhän oli *eviction* virallinen kreikkalainen termi. Miksi olisi puhuttu niin paljon takuusta *evictiota* vastaan, jos itse *evictiota* ei lainkaan mainita? Mikään ei tietenkään estä, että termi olisi esiintynyt jossakin papyruksen osassa, joka ei vain ole säilynyt, mutta ehkä tämä ei ole niin todennäköistä. Sillä kun kerran **δηφηνσίωv** mainitaan niin moneen kertaan, luulisi, että myös *evictiosta* olisi säilynyt edes yksi esiintymä jossakin kohtaa. Mutta ehkä termin **ἐκνίκησις** puuttuminen ei ole sittenkään niin suuri ongelma. Eihän takuustakaan puhuttu sen virallisella eikä edes sen yleisellä, vaan aivan toisella nimellä. Miksi siis *evictiosta* olisi pitänyt puhua sen virallisella nimellä? Itse asiassahan saimme jo lakilähteiden analyysin kohdalla viitteitä siitä, että *evictioon* saatettiin viitata myös muilla termeillä, joihin kuului mm. **ἀποσπᾶv** sekä – hieman ironisesti – ehkä jopa **ἐκδικεῖv** (merkityksessä ’vaatia’) (vrt. s. 44). Nämä esiintyvät myös inv. 83:ssa. Yleisesti sanavalinnat siis tukevat käsitystäni.

Mitä konkreettisempaa sitten asiasta voisi todeta? Kuka takaa mitä ja kenelle? Kuten jo tämän luvun johdannossa siteeratuista tekstikohdista käy ilmi, Theodoros on solminut – tai ainakin sanoo solmineensa – jonkin sopimuksen, ilmeisesti myynti- tai ostosopimuksen, Kassisaioksen ja Gregorian kanssa, ja **δηφηνσίωv** liittyy juuri siihen sopimukseen (selvimmin tämä käy ilmi riveiltä 142b-4 ja 274-5). Takuun antajan asemassa ovat ilmeisesti Kassisaios ja Gregoria, ja kuten normaalia, takuun todetaan ulottuvan heidän perillisiinsäkin (r. 130-).

Theodoros siis lienee jollakin tapaa hankkinut tai ostanut heiltä sen kohteen, jonka takuista tekstissä on puhe. Kyse ei ehkä kuitenkaan ollut aivan tavanomaisesta myynnistä, sillä joistakin kohdista näyttäisi ilmenevän, että asiaan liittyvä sopimus oli syntynyt ulkopuolisen välittäjän, erään Sergioksen avustuksella (vrt. etenkin r. 123-). Riveillä 81-4 Theodoros näyttää lisäksi sanovan, että tälle sopimukselle oli olemassa myös Stefanoksen suostumus. Asia on siis ilmeisesti ollut alusta alkaen hieman monimutkaisempi kuin vain tavallinen kahden osapuolen välinen myynti. Tarkempia taustoja ei kuitenkaan voida enää oikein selvittää.

Mikä sitten on se kohde, jota takuu koski? Jos sanan *δηφηνσίωv* kaikissa esiintymissä on koko ajan kyse samasta asiasta, sen täytyy olla jokin viinitarha (r. 397), mutta tästä ei voida olla varmoja. Rivillä 132 Theodoros näyttäisi näet mainitsevan takuun kohteeksi *τ[ῆ]ς ἐμῆς οἰκῆσεως τόπον*. Onko *οἴκησις* sellainen asia, johon myös viinitarha voi sisältyä, vai onko puhe kahdesta erillisestä kohteesta? Kuten kohta käy ilmi, takuun kohteena voisi lisäksi olla myös eräs rakennus, jota kutsutaan nimellä *μάνδρα* (oikeastaan 'talli'). Ehkä nämä kaikki kuuluvat jotenkin yhteen, tai sitten kyse on useammasta eri takuusta. Se, että rivillä 144 puhutaan monikossa myynneistä eikä vain yhdestä myynnistä, voisi viitata siihen, että kyse on useammasta eri kohteesta, mutta sekään ei ole sanottua. Hieman epäselväksi tämäkin kysymys siis jää.

Joka tapauksessa todennäköisemmältä näyttää minusta se, että tekstissä puhutaan takuusta ensisijaisesti *eviction* varalta, kuin että takuun olisi tarkoitus suojata esimerkiksi joiltakin tonttiin liittyviltä julkisilta rasituksilta, jotka myös kuuluivat takuun piiriin. Ainakin *evictio*-aspekti on tässä naapurusten välisessä kiistassa keskeisemmässä asemassa kuin julkiset rasitteet, jollaisia ei ilmeisesti edes mainita missään.

On siis käynyt ilmi, että Theodoros vetoaa siihen, että Kassisiaios ja Gregoria takaavat hänelle jonkin kohteen. Vaatimuksia esittävä kolmas osapuoli on siis luultavasti Stefanos, ja vahvistus siihen saadaan näköjään riveiltä 386-8. Katsokaamme relevanttia tekstikohtaa, jossa puhujana on Stefanos:

ἐτῶν εἴκοσι ἐπτὰ ἐκδικήσαντα τὰ ἐμὰ δίκαια εἰ καὶ εἰς μέρος[ς] | ὡς τινες ἐνταῦθα μαρτυροῦσιν
παρορισθῆναι λέγον δὴ εἰς τὴν | εἰρημένην μάνδραν καὶ ἀποστήσαντα Κασσ[ί]σιον κ[α]ἰ
[Γρηγ]ο[ρίαν]

... kaksikymmentäseitsemän vuotta vaatien/puolustaen omia oikeuksiani, myös jos – niin kuin jotkut täällä todistavat – hän (=Theodoros?) sanoo minun osittain tunkeutuneen mainittuun *mandraan* ja ajaneen pois Kassisiaioksen ja Gregorian ...

Vaikka puutteellisen kontekstin takia kohdan tulkinta jääkin hieman epävarmaksi, siitä näyttäisi kuitenkin käyvän ilmi, että Stefanos on esittänyt Kassisiaiosta ja Gregoriaa kohtaan joitakin

vaatimuksia, jotka ovat myös johtaneet hänet tonttien välisen rajalinjan ylittämiseen ja vastustajiensa 'pois ajamiseen'. Tilanne täyttää mielestäni varsin hyvin *eviction* tunnusmerkit.¹²⁹ Erikoista on ehkä korkeintaan se, että verbin *παρορίζειν* käytöstä päätellen Stefanos ei tyytynyt pelkkään vaatimusten esittämiseen, vaan ilmeisesti otti oikeuden omiin käsiinsä. Mielenkiintoista tässä on se, että Theodorosta ei mainita mitenkään, vaan päällisin puolin kiista näyttäytyy kokonaan Stefanoksen sekä Kassisaioksen ja Gregorian välisenä asiana. Papyruksen muista kohdista päätellen asia kuitenkin kosketti Theodorostakin, ja ehkä Kassisaios ja Gregoria puolustivat tässäkin kiistassa vain Theodoroksen oikeuksia hänen takaajinaan tai asiamiehinään, eivätkä omia oikeuksiaan. Täytyy muistaa, että niihin aikoihin, jolloin mainitut kiistat tulivat esille, Theodoros ei todennäköisesti lainkaan asunut Zadakathonissa, niin että hän varmaankin tarvitsi valtuutettuja asiamiehiä hoitamaan hänen asioitaan paikan päällä.

Myös esimerkiksi rivillä 406-7 näyttäisi olevan puhe Stefanoksen sekä Kassisaioksen ja Gregorian välienselvittelystä, ja Stefanos myös sanoo olleensa pakotettu ottamaan heiltä jotakin pois (*ἀποσπᾶν*). Tässäkin voi hyvin olla puhe samasta *evictiosta*. Verbiä *ἀποσπᾶν* käytetään myös hieman tulkinnanvaraisemmassa kohdassa riveillä 454-5: *ἐν τῷ ἀυλίδριῳ τοῦ θεοσε[βε]στ(άτου) Στεφάνου Λεοντίου τοῦ ἀποσπασθέντος [π]αρά τοῦ μακαρ(ιωτάτου) Κ[α]σσισαίου Ὁρίωνο[ς]*. Jos formulointi *τοῦ ἀποσπασθέντος* on todellakin oikea, verbillä ilmaistun toiminnan objektina on Stefanos eli henkilö (tällaiselle käytölle on paralleelleja muissa lähteissä; merkitys olisi kai 'karkottaa'), jos se taas pitää korjata muotoon *τῷ ἀποσπασθέντι*, objektina olisi *αυλίδριον*. Tällöin muodostuu lisäongelmaksi preposition *παρά* tulkinta: tarkoittaako se, että Kassisaios on tekijä (*παρά* = *ὑπό*), vai tarkoittaako se päinvastoin sitä, että objekti (*αυλίδριον*) oli otettu pois Kassisaiokselta? Jälkimmäinen tulkinta sopisi paremmin muiden tekstikohtien antamaan kuvaan, mutta se edellyttää formuloinnin korjaamista eikä ole muutenkaan ainoa mahdollinen, joten epävarmuutta jää. Niin tai näin, tämäkin kohta kertoo vain Stefanoksen sekä Kassisaioksen ja Gregorian välisestä kiistasta, eikä Theodorosta mainita, mutta todennäköisesti asia siis kosketti häntäkin hyvin suoranaisesti.

Mm. edellisen kohdan tulkinnanvaraisuuden takia hieman epäselväksi jää, onko *δηφηνσίων* todellakin tapahtunut eli ovatko Kassisaios ja Gregoria ryhtyneet aktiivisiin toimiin Stefanosta vastaan, vai viittaako Theodoros tällä sanalla vain johonkin dokumenttiin, jonka perusteella näin olisi pitänyt tapahtua. Voi myös olla, että Theodoroksen tavoitteena on saada sillä välin jo kuolleiden

¹²⁹ Tässä esiintyvän verbin *ἐκδικεῖν* ohella myös verbi *ἀφιστάσθαι* tuli jo tutuksi *bebaisis*-formuloiden kohdalla, vaikka niissä sen subjektina olikin myyjä, ei kolmas osapuoli kuten tässä. En kuitenkaan näe mitään ongelmaa tässä käytettävän erilaisuudessa, sillä käytettiinhan muitakin relevantteja sanoja täysin estoitta eri näkökulmista. Tässä Stefanos käyttää sanaa omasta näkökulmastaan aivan normaalilla tavalla.

Kassisaioksen ja Gregorian perilliset täyttämään vanhempiansa **δηφηνσίων**-velvoitteen eli joko karkottamaan Stefanoksen tai maksamaan Theodorokselle korvauksia.

Kuten sanottua, on epäselvää, viittaako **δηφηνσίων** aina samaan asiaan. Ainakin ensimmäisen neljän esiintymän kohdalla uskoisin näin olevan asian laita (83, 126, 142b, 274), mutta loput esiintymät ovat jo vähemmän varmoja (397, 410, 415, 428). Niissäkään se ei ole mahdotonta, mutta kaiken kaikkiaan kyseiset kohdat jäävät itselleni hieman hämäräksi. Pitäisikö esimerkiksi Stefanoksen lausahdus rivillä 410 (**τὸν εἰς δηφηνσίωνα μοι ὑποκείμενον**) tulkita niin, että hänelläkin on oikeus johonkin *defensioon*? Vai voidaanko tätäkin sanaa käyttää jotenkin eri näkökulmista? Katson kuitenkin viisaammaksi olla ottamatta näihin kohtiin sen tarkemmin kantaa.

Joka tapauksessa vaikuttaa siltä, että Stefanos ei ehkä täysin aiheetta kyseenalaistanut Theodoroksen väitteitä *defensioon* liittyen. Theodoroksella näyttääkin olleen ongelmia todistaa vaatimustensa oikeellisuus ja ehkä jopa koko hänen ja Kassisaioksen välisen sopimuksen pätevyys (vrt. esim. Theodoroksen vakuutteluita riveillä 363-6 ja 373 Stefanoksen vastaväitteisiin r. 414-8). Erityisen kiinnostava kohta löytyy tekstin lopusta, jossa tuomarit päättävät, että Theodoroksella ei ole oikeuksia Kassisaioksen perillisiin nähden, riippumatta siitä, onko hänellä todella jotakin mitä kutsutaan nimellä **πρόκριμα** vai onko hän vain väittänyt niin. Kohta ei tässä vaiheessa ehkä vielä täysin avaudu, mutta termin **πρόκριμα** ymmärtäminen tulee selventämään asiayhteyttä huomattavasti, kuten näemme seuraavassa kappaleessa, joka käsittelee tuota termiä. Joka tapauksessa päätös siis näyttäisi vahvistavan, että Theodoros ei ole onnistunut todistamaan vaatimustensa pätevyyttä.

Inv. 83:n asiayhteyksien tarkastelussa monet detaljit jäivät siis hämärän peittoon, mutta ainakin uskoisin päässeeni jyvälle peruskuvioista, eli siitä, minkä tyyppisestä asiasta tässä on ylipäänsä kyse, nimittäin *evictio*-kiistasta, jossa on osallisena yhteensä kolme osapuolta: takuun saaja (Theodoros), takuun antaja (Kassisaios ja Gregoria) sekä vaatimuksia esittävä kolmas osapuoli (Stefanos). Näin Kassisaioksen ja Gregorian ensi silmäyksellä omituiselta vaikuttava asema kiistakumppanien välissä sekä heidän tärkeytensä (kuolemansa jälkeenkin) on saanut mielestäni luontevan selityksen.

3.2 Πρόκριμα eli *praeiudicium*

3.2.1 Johdanto

Seuraavaksi tulee käsitellyksi edellistä onneksi hieman yksinkertaisempi termi, nimittäin äsken jo mainittu **πρόκριμα**. Se esiintyy papyruksessamme ainakin kolmessa tai erään hankalasti luettavan kohdan tulkinnasta riippuen ehkä neljässäkin kohdassa (ainakin r. 383, 391, 483 ja ehkä myös 419).

Kahdessa tapauksessa (r. 383, 391) se on tosin kirjoitettu **πρόκριμμα**, mikä on periaatteessa selvä kirjoitusvirhe, muttei mitenkään tavaton kirjoitusasu Egyptin papyruksissakaan. Petran papyruksissa sana näyttäisi esiintyvän inv. 83:n ohella vielä kerran tai kaksi, mutta kummassakaan tapauksessa kontekstista ei ole säilynyt juuri mitään, joten niistä ei ole tässä hyötyä.¹³⁰ Mutta kertovat ne sentään termiä käytetyn useammassa kuin yhdessä Petran papyruksessa. Siltä pohjalta voisi ehkä arvata termin olevan vähemmän erikoinen kuin edellä käsitelty **δηφηνσίων** ja siten muissakin dokumentaarisissa lähteissä yleisempi. Joka tapauksessa **πρόκριμμα**, sananmukaisesti 'ennen' + 'päätös' eli eräänlainen ennakkopäätös, esipäätös tms., tuo ainakin asiaan vihkiytyneelle välittömästi mieleen roomalaisen oikeuden käsitteen *praeiudicium*, jonka sananmukainen merkitys on kutakuinkin sama. **Πρόκριμμα** näyttäisi siis olevan tuon sanan pohjalta muodostettu käännöslaina.¹³¹ Olisiko tämä sana ehkä **δηφηνσίων**-termiä selvempi heijastuma virallisen roomalaisen/bysanttilaisen oikeuden kielenkäytöstä? Seuraavassa kartoituksessa on ensin tarkoitus varmistaa hypoteesi termien **πρόκριμμα** ja *praeiudicium* samaistuksesta sekä hahmotella näiden sanojen käyttöä hieman tarkemmin, sillä edellisestä luvusta viisastuneina voimme olettaa, että tässäkään tapauksessa samaistus ei ollut täydellinen. Tätä taustaa vastaan on sitten yritettävä tulkita inv. 83:sta löytyviä esiintymiä.

3.2.2 Termi yleisesti

Latinan praeiudicium

Latinan *praeiudicium* koostuu siis etuliitteestä *prae* ('ennen') ja vartalosta *iudicium* (mm. 'tuomio, päätös'). Loppuosa puolestaan on mielestäni helpointa ymmärtää yhdistelmäksi sanoista *ius* ja **dicium* (verbistä *dicere* 'sanoa'¹³²). Sanan *ius* alkuperäinen merkitys oli suurin piirtein 'uskonnollinen formula, jolla on lain voima', mutta se siirtyi ajan mittaan puhtaasti maalliseen käyttöön ('oikeus'). Niin ollen verbi *indicare* tarkoittaa aivan sananmukaisesti 'lausua oikeutta', mistä tullaan mm. merkitykseen 'tuomita, päättää'. Yleiskielessä kuitenkin verbin tekninen merkitys katosi ajan mittaan siinä määrin, että sana saattoi lopulta tarkoittaa yleisesti 'arvioimista', jopa 'ajattelemista' (vrt. ranskan *juger*).¹³³ Kuitenkin verbi *praeiudicare*, perusmerkitykseltään siis 'tuomita ensin/etukäteen', säilytti yhteytensä oikeudellisiin konteksteihin ilmeisesti sanaperheen muita jäseniä paremmin. Kirjallisuudessa sitä tavataan tietääkseni Cicerosta ja Caesarista lähtien.¹³⁴

¹³⁰ Inv. 9.1, frg. C16: **προκριματ**[; inv. 8, pl. 36, frg. A1, 9: **προκρι**[. Jälkimmäinen voi tietysti olla yhtä hyvin muoto toisesta samaan sanaperheeseen kuuluvasta sanasta, esim. **προκρίνω**, tai miksei jostain aivan muustakin.

¹³¹ Tämä ei ole sinänsä mikään uusi idea; ks. esim. LSJ.

¹³² Tosin kyse on voinut olla alun perin myös 'näyttämisestä' tai 'osoittamisesta', sillä *dicere* on ilmeisesti sukua kreikan verbille **δείκνυμι**.

¹³³ ERNOUT & MEILLET (1979) s.v. 'ius'.

¹³⁴ Ks. esim. OLD; TLL.

Toki myöskään termin *praeiudicium/praeiudicare* käyttö ei rajoittunut vain ja ainoastaan juridisiin yhteyksiin. Esimerkiksi eräässä Liviuksen historiateoksen kohdassa (42,61,4: *praeiudicatum eventum belli habetis*) se tarkoittanee suurin piirtein sitä, että yhden juuri käydyin taistelun lopputulos teki samalla jo etukäteen selväksi koko sodan ratkaisun. Keskittykäämme seuraavassa kuitenkin juridisiin yhteyksiin, jotka kiinnostavat meitä tässä enemmän. Mitä sana niissä tarkoittaa?

Toisin kuin ensi silmäyksellä ehkä voisi luulla, yleisin merkitys ei ole ’ennakkopäätös, ennakkotapaus’, vaan roomalaisessa oikeudessa sanalla viitataan tavallisesti varsinaista oikeudenkäyntiä edeltävään, valmistelevaan oikeudenkäyntiin, jossa on tarkoitus ratkaista jokin pääoikeudenkäynnin kannalta olennainen taustakysymys. Esimerkiksi jos jonkin kiistan kannalta oli tärkeää ensiksi selvittää vaikkapa toisen osapuolen asema perillisenä tai hänen statuksensa (vapaa/orja) tai sitten vallitsevat maaomistussuhteet tms., saatettiin varsinaisen pääasian käsittely keskeyttää siksi ajaksi, kunnes oli saatu aikaan päätös tästä edeltävästä kysymyksestä. Asiaa ei nimittäin aina ollut mahdollista ratkaista pääoikeudenkäynnin yhteydessä sen takia, että roomalaisessa oikeudessa tietyt kysymykset oli varattu tietyille oikeusinstansseille tai tietyille prosessi- tai kannetyypeille.

Jos jo ennen oikeudenkäyntiä oli selvää, että jokin taustakysymys oli vielä auki, pääoikeudenkäynnin aloittamista saatettiin myös kokonaan lykätä, tai se saatettiin aloittaa sillä ehdolla, että toiselle osapuolelle myönnettiin ns. *exceptio* (’poikkeus’, vastalause) tämän taustakysymyksen suhteen. Tällaisista *exceptioista* tunnetuin on *exceptio quod praeiudicium hereditati non fiat*.¹³⁵ Jos esimerkiksi joku vaati toiselta tonttia itselleen tavallisen *vindicatio rei* -tyyppisen kanteen avulla, pääargumenttinaan kuitenkin oma asemansa tontin laillisena perillisenä, vastaaja saattoi asettaa tätä kannetta vastaan edellä mainitun *exception* – ainakin sikäli kuin perillisasemasta oli jotakin epäselvyyttä. Tällöin tuomari sai ratkaisussaan ottaa huomioon kaikki mahdolliset omistussuhteisiin vaikuttavat seikat lukuun ottamatta kysymystä perillisasemasta, koska edellä mainitun *exception* mukaisesti siihen ei saanut lainkaan puuttua (sitä ei saanut ’prejudikoida’) kyseisen *vindicatio rei* -oikeudenkäynnin yhteydessä. Jos kantaja halusi perustaa oikeutensa juuri hänen perillisasemaansa, hänen oli ensin selvitettävä tämä asia nostamalla toisentyyppinen kanne (*hereditatis petitio* tai *hereditatis actio*).¹³⁶

Ensisijaiselta merkitykseltään *praeiudicium* on siis prosessioikeudellinen käsite, joka tarkoittaa itsenäistä, edeltävää oikeudenkäyntiä jonkin taustakysymyksen selvittämiseksi. Sanalle kehittyi kuitenkin myös muita käyttötapoja. Niinpä se saattoi tarkoittaa aiemmin jo aikaansaattua päätöstä,

¹³⁵ Gai. Inst. 4,133.

¹³⁶ Yleisesti *praeiudiciumista* roomalaisessa oikeudessa: BERGER (1953) s.v.; KASER & HACKL (1996) 247-250. Oleelliset lakitekstien kohdat: Dig. 44,1; Cod. Iust. 3,8 = Bas. 7,3 + Bas. 51,1; Cod. Iust. 7,19 = Bas. 48,22; Cod. Iust. 9,31 = Bas. 60,62.

joko käsillä olevaan prosessiin liittyvää (siis esipäätös, ennakkopäätös tms.) tai sitten yleisemminkin esikuvana pidettävää aikaisempaa päätöstä (siis ennakkotapausta). Termillä on myös yhteyksiä käsitteeseen *interlocutio*, jota käsitteelen seuraavassa luvussa. Koska *praeiudicium* usein rajoitti asianomistajan oikeuksia jollakin tapaa, sanalla voitiin viitata myös esipäätöksestä ao. osapuolelle aiheutuvaan haittaan. Siitä merkitys laajeni myöhäisantiikissa tarkoittamaan ylipäänsä 'haittaa' tai 'estettä', joka siis saattoi olla seurausta mistä tahansa muustakin kuin vain edeltävästä tuomioistuimen päätöksestä. Toisaalta sana sai myös aivan päinvastaisen merkityksen, nimittäin 'etuoikeus' (vrt. *praerogatio/praerogativa*). Edelleen sana sai lopulta myös merkityksen 'ennakkoluulo, ennalta omaksuttu mielipide' (vrt. engl. *prejudice*).¹³⁷

Suora laina kreikassa

Kuten näkyy, latinan sanalla *praeiudicium* oli monenlaisia merkityksiä. Edellisessä luvussa termin *defensio* kohdalla havaitsimme, että kreikkaan lainautuessa sanan merkityskenttä kuitenkin supistui huomattavasti. Ennen kuin siirrymme oletettuun käännöslainaan πρόκριμα, katsokaamme, oliko olemassa myös suora laina ja miten se käyttäytyi kreikan kielessä.

Kreikankielisistä dokumentaarisista lähteistä en ole suoraa lainaa onnistunut löytämään.¹³⁸ Sen sijaan kirjallisuudesta löytyy jokunen esiintymä, vaikkakin todella vähän verrattuna termiin *defensio*. TLG:n kautta löytyy kreikkalaisin kirjaimin kirjoitettuja sanaperheen edustajia yhteensä kuusi kappaletta: substantiivi *πραεῖουδίκιον* (2x Bas. skhol., 1x Bas.), sama substantiivi väärin kirjoitettuna *πραεουδίκιον* (2x Bas. skhol.) sekä adjektiivi *πραεῖουδικιάλιος* (1x Bas. skhol.). Latinalaisin kirjaimin kirjoitettuja esiintymiä on hieman enemmän, yhteensä 10 kappaletta (4x Bas., 6x Bas. skhol.). Ne ovat kaikki substantiivista *praeiudicium*, vaikka kirjoitusasu vaihtelee. TLG:n ulkopuolelta olen löytänyt vielä 5 lisäesiintymää bysanttilaisista sanakirjoista (ks. FM 8, indeksi). Niistä löytyy yhdestä kohtaa (Hexabiblos aucta) niinkin erikoinen transkriptio kuin *πραείον δίτζιον*. Kaiken kaikkiaan tietooni tulleita esiintymiä on siis 21 kappaletta, mikä ei ole todellakaan paljon.

Termin esiintymien vähäinen määrä saattaa samalla myös merkitä sitä, että termille ei kreikan kielessä edes muodostunut yhtä selvää omaa, itsenäistä merkitystä niin kuin vaikkapa termille *δηφηνσίων*, koska siitä ei koskaan tullut yhtä luonteva osa kreikan kieltä. Tavallisesti termiä ei käyttänyt – eikä ehkä edes tuntenut – kukaan, ja niillä harvoilla, jotka sitä käyttivät, oli todennäköisesti mielessä sanan merkitykset roomalaisessa oikeudessa, ehkä jopa jokin tietty yksittäinen tekstikohta. Minun nähdäkseni käyttötavat kreikassa vastaavatkin latinalaista esikuvaa tarkemmin kuin termin *δηφηνσίων* kohdalla. Niinpä *πραεῖουδίκιον* (vast.) viittaa joskus

¹³⁷ Ks. eri sanakirjoja, mm. HEUMANN & SECKEL (1958); SOUTER (1949); OLD; TLL.

taustakysymykseen liittyvään valmiiseen päätökseen,¹³⁹ joskus taas oikeudenkäyntiin.¹⁴⁰ Merkityksiä on siis enemmän kuin yksi, mutta molemmat juontavat juurensa suoraan latinaan. Kreikankielinen vastine termille ilmoitetaan joissakin bysanttilaisissa sanakirjoissa: se on kuin onkin πρόκριμα.¹⁴¹ Alussa esittämäni hypoteesi näyttää siis saaneen vahvistuksensa saman tien; ainakin joidenkin bysanttilaisten kommentaattorien mielestä termin *praeiudicium* käänös oli πρόκριμα, ja kuten jatkostakin näkyy, he olivat siinä ihan oikeassa. Siirtykäämme siis seuraavaksi tähän käänöslainaan.

Kreikan πρόκριμα: etymologia ja yleistä

Kreikan sanan πρόκριμα pohjalla olevan verbin κρίνειν perusmerkitys on suunnilleen 'erottaa, valita, ratkaista'. Joillekin eri etuliitteiden avulla muodostetuille johdannaisille kehittyi ajan mittaan hyvinkin tarkat erikoismerkitykset, jotka tuntuvat etäänntyneen kauas alkuperäisestä (esim. ἀποκρίνεσθαι 'vastata'; ὑποκρίνεσθαι 'näytellä'). Etuliitteellä πρό varustettu variantti προκρίνειν voi mm. tarkoittaa yksinkertaisesti 'ensisijaisesti valitsemista' eli 'suosimista' tai sitten 'etukäteen päättämistä'. Verbistä κρίνειν on myös johdettu toiminnan lopputulokseen viittaavan päätteen -μα avulla substantiivi κρῖμα eli 'päätös', joka esiintyy hellenistiseltä ajalta alkaen. Mielenkiintoista kyllä nykykreikassa tämä sana tarkoittaa 'syntiä'; vastaava verbi, 'tehdä syntiä', on κριματίζειν, -εσθαι. Meitä tässä kiinnostavan substantiivin πρόκριμα varhaisimmat minun tietooni tulleet esiintymät löytyvät hellenistisen kauden piirtokirjoituksista, kun taas kirjallisuudessa se esiintyy ensimmäisen kerran Uudessa testamentissa. Papyruksiin se tulee vasta 100-luvulla jKr. (tarkemmat viitteet alempana). Kaiken kaikkiaan sana näyttää varsinaisesti yleistyneen vasta myöhäisantiikin aikana. Sana πρόκριμα on omasta puolestaan ollut uusien johdannaisten, kuten προκριματίζειν, pohjalla.¹⁴²

Etymologiansa puolesta sanat *praeiudicium* ja πρόκριμα eivät siis ehkä ole täysin identtisiä. Siinä missä κρῖμα on lähinnä 'valinta, päätös', on *iudicium* oikeastaan 'oikeuden lausumista', ja se tuo pikemminkin mieleen kreikan sanan δίκη. Verbin *praeiudicare* tarkemmaksi vastineeksi voisi ajatella esimerkiksi sellaista verbiä kuin προδικάζειν. Itse asiassa tämäkin sana on olemassa, mutta se näyttää jääneen harvinaiseksi. Oli miten oli, vaikka etymologioissa olisikin hieman eroa, sen ei tarvitse merkitä sitä, etteikö termejä olisi voitu samaistaa myöhemmässä kielenkäytössä.

¹³⁸ Katsottu DDBDP, Wörterliste ja PHI.

¹³⁹ Esim. Bas. skhol. 48,10,6,1; 22,1,18,1.

¹⁴⁰ Esim. Bas. skhol. 48,20,21,1a.

¹⁴¹ Lex. αὐσηθ, Rez. A, P 30 (FM 8, 280); Lex. μαγκίπιου, P 89 (FM 8, 368).

¹⁴² Etymologiasta ks. CHANTRAINE (1980) s.v. κρίνω.

Vaikka jätettäisiinkin pelkät käsitteet κρίνειν ja κριμα sekä niihin pohjautuvat, muiden etuliitteiden avulla muodostetut sanat pois ja keskityttäisiin pelkästään προκρίνειν-verbiiin ja sen johdannaisiin, sekin on varsin yleinen sana. TLG-haku προκρι tuottaa 2194 esiintymää, joista laskelmieni mukaan 2093 tosiaan tulee verbistä προκρίνειν (joka on kaikkein yleisin) ja sen erilaisista johdannaisista, joihin kuuluu mm. πρόκριμα (315), προκριματίζειν (70) tai yhdessä tapauksessa προκριματισμός (se on tosin vasta 1300-luvulta). Lisähaku απροκρι tuottaa vielä pari samaan sanaperheeseen kuuluvaa sanaa: ἀπρόκριτος (14) ja ἀπροκριμάτιστος (2). Lisää verbin προκρίνειν esiintymiä löytyy ainakin vielä hauilla προεκρι (306, joista tosin 2 esiintymää tulee verbistä προκριματίζειν), προυκρι (84) ja προκεκρι (179). Näkyy siis, että verbi προκρίνειν on erittäin laajassa käytössä. Se myös esiintyy jo klassiselta kaudelta alkaen. Sana voi toki esiintyä myös juridisissa yhteyksissä, mutta se ei siis todellakaan rajoitu vain niihin. Työekonomian takia seuraavassa onkin syytä rajoittua yksinomaan termiin πρόκριμα ja sen johdannaisiin, siitähän huolimatta että verbin προκριματίζειν ohella myös verbi προκρίνειν voi toimia latinan verbin *praeindicare* vastineena.¹⁴³

Πρόκριμα kirjallisuudessa

Meitä tässä kiinnostavasta πρόκριμα-termistä löytyy siis TLG:n kautta 315 esiintymää. Tästä materiaalista saa samansuuntaisen kuvan kuin kreikkalaisten *defendere*-johdannaisten kohdalla sikäli että esiintymistä peräti 237 eli noin 75 % on peräisin juridisista lähteistä (Justinianuksen Novelloista 13, Basilikasta 112 ja Basilikan skholioneista 112). Ainoa ero termiin δηφηνσίων nähden on se, että termiä πρόκριμα tapaa siis myös varsinaisissa lakiteksteissä, ei ainoastaan skholioneissa. Mutta kreikkalaisen termin (olkoonkin että käännöslainan) kyseessä ollen tämä onkin luontevaa (vrt. 2.3.2). Sama juridisiin yhteyksiin keskittymisen tendenssi on vielä selvemmin havaittavissa verbin προκριματίζειν kohdalla: sen kaiken kaikkiaan 72 esiintymästä vain yksi *ei* ole Basilikasta (jossa 2 esiintymää) tai Basilikan skholioneista (69 esiintymää). Tämä ainut muu esiintymä on jo verbiä δηφηνδέυειν selittäneen (ks. yllä) Gregorios Pardoksen Hermogenes-kommentaarista. Palaan siihen kohta.

Kirjallisuuden osalta sana πρόκριμα esiintyy oikeustieteellisten tekstien lisäksi – sikäli kuin siis ylipäänsä esiintyy – lähinnä kristillisissä yhteyksissä. Kuten sanottua, ensimmäinen esiintymä on

¹⁴³ Juridisissa yhteyksissä mahdollisesti myös verbin syntaksi (τις/τι προκρίνει τινη) perustuu latinan esikuvaan, ks. AVOTINS (1992) s.v.

Uudessa testamentissa,¹⁴⁴ ja ehkä juuri sen esikuvan takia sana esiintyy sen jälkeen joillakin kristillisillä kirjailijoilla. Kaiken kaikkiaan esiintymät jäävät näissä teksteissä kuitenkin vähäisiksi. Uuden testamentin ohella on vain kaksi 300-lukua vanhempaa esiintymää, ja ne ovat monien myöhäisempienkin esiintymien tapaan vain kyseiseen Raamatun kohtaan liittyviä lainauksia tai kommentteja. Vasta 300-luvulta alkaen sana näyttäisi esiintyvän tuosta kohdasta riippumattomana edes kristityillä kirjailijoilla. Merkitys näyttäisi olevan kaikissa näissä tapauksissa yksinkertaisesti ’ennakolta tehty päätös’.¹⁴⁵ Näiden kohtien tarkempi analyysi ei ole tässä kuitenkaan tarpeen.

Kirjallisuudessa ensimmäiset esiintymät muussa kuin kirkollisessa yhteydessä – eli lähinnä juridisessa yhteydessä – löytyvät ilmeisesti vasta Justinianuksen lainsäädännöstä. Sanakirjat kuittaavat juridiset esiintymät yleensä antamalla yhden vastineen kuten engl. ’prejudgement’ ja toteamalla, että näissä yhteyksissä sana vastaa latinan termiä *praeiudicium*.¹⁴⁶ Meidän kannattaa tässä kuitenkin tutustua hieman tarkemmin termin käyttötapoihin – olihan latinankin termillä useampia merkityksiä, kuten äsken näimme. Mikä tai mitkä niistä ovat käytössä myös kreikassa? Vai löytyisikö kreikasta vielä eroaviakin käyttötapoja, jotka eivät selittyisi latinan perusteella?

Omien havaintojeni mukaan sanan πρόκριμα perusmerkitys juridisissa lähteissä voitaisiin typistää suurin piirtein muotoon ’jotakuta sitova (haitallinen) (ennakko-/aiempi) päätös’. Toisin sanoen analyysissäni minulle ei ole osunut silmiin ainuttakaan sellaista kohtaa, jossa sanalla selvästi viitattaisiin itse edeltävään oikeudenkäyntiin, vaikka onkin tunnustettava, että kaikki tekstikohdat eivät ole aivan niin yksiselitteisiä, joten en mene asiasta takuuseen. Varmalta näyttää mielestäni kuitenkin se, että ainakin yleensä sanalla viitataan vain jo aikaansaatuun päätökseen, ei prosessiin. Tämä on oikeastaan muutenkin luontevampaa -μα-päätteen avulla muodostetulle sanalle, sillä itse prosessiin viitattaessa sopisi epäilemättä paremmin päätte -σις. (Sana πρόκρισις onkin myös olemassa.)

Päätöksen, johon sanalla πρόκριμα viitataan, ei kuitenkaan tarvitse aina olla tuomioistuimen päätös. Sana tarkoittaa vain sitä, että jokin asia on jo etukäteen ratkaistu tai päätetty, riippumatta siitä, millä tavoin. Sana voitaisiin selittää myös niin, että πρόκριμα on sellainen toimenpide tai ratkaisu, joka tavalla tai toisella muodostaa kannanoton jonkin tulevaisuudessa merkittävän kysymyksen suhteen. Ottakaamme pari esimerkkiä. Esimerkiksi eräs Basilikan kohta (9,3,63) kuuluu näin: Ἐὰν ἕτερός τις ἀπόντος τινὸς διαλύσῃται, οὐδὲν ποιεῖ πρόκριμα τῷ ἀπολιμπανομένῳ.¹⁴⁷ Tässä

¹⁴⁴ Paavalin 1. kirje Timoteukselle, 5,21.

¹⁴⁵ Tosin luotan tässä lähinnä sanakirjoihin. Ks. esim. LSJ s.v. πρόκριμα, 1; LAMPE (1961) s.v.; SOPHOCLES (1914) s.v.

¹⁴⁶ Esim. LSJ s.v., 2; SOPHOCLES (1914) s.v.

¹⁴⁷ ’Jos jonkun poissaollessa joku toinen tekee sopimuksen (sopii kiistan), hän ei aiheuta prokriimaa poissaolevalle.’ – Kyseessä on parafrasi Codex Justinianuksen kohdasta 7,60,2: *Inter alios factam transactionem absentis non posse facere praeiudicium notissimi iuris est.*

tapauksessa *prokriman* siis muodostaa kahden osapuolen välinen sopimus (tai tarkemmin sanottuna kohdassa säädetään, että se ei saa muodostaa sitä). Πρόκριμα saattoi aiheutua (tai olla aiheutumatta) myös esimerkiksi valasta, kuten seuraavassa kohdassa (Bas. 22,5,3): ... πρόκριμα δὲ διὰ τῶν τοιούτων ὄρκων οὐ γίνεται ... Perusteena voi olla jopa myynti, vrt. esim. Bas. 48,10,10: Ἐάν τις εὐγενῆς ὢν πραθῆ ὡς αἰχμάλωτος, οὐ πάσχει πρόκριμα περὶ τὴν ἰδίαν τύχην.¹⁴⁸ *Last but not least* aiheuttajana saattoi tietysti myös olla tuomioistuimen päätös.

Πρόκριμα näytetään mielletyn lähestulkoon aina sisällöltään kielteiseksi, joten ei hämmästyttä, että sanan merkitys laajeni tarkoittamaan myös yleisesti 'haittaa' tai jopa 'rangaistusta'. Tämä on kyllä sinänsä tuttua jo latinan puolelta, mutta kreikassa sana voi esiintyä sellaisissakin kohdissa, joissa latinassa ei ole lainkaan käytetty termiä *praeiudicium*, vaan jotakin muuta. Esimerkiksi Basilikan kohta 47,1,38 kuuluu Ἐάν τις ὑπὲρ τοῦ μὴ δωρηθέντος αὐτῷ ἀγροῦ δῶ τέλη ἤγουν διοικητῆς αὐτοῦ τοῦτο ποιήσῃ, οὐ πάσχει πρόκριμα ὁ δεσπότης ἐντεῦθεν mutta latinalainen esikuva (Cod. Just. 8,53,4) näyttääkin tältä: *Si functiones per eum, cui donata res non erat, vel ab actoribus ipsius nomine celebratae sunt, tibi obesse non potest.* Siinä on siis käytetty *obesse*-verbiä ('haitata, olla esteenä'). Termin πρόκριμα tulkitseminen 'haitaksi' tai 'rangaistukseksi' näyttää yleistyneen ajan mittaan niin paljon, että keskibysanttilaisella kaudella Gregorios Pardos saattoi lakitermejä selittäessään suorastaan kirjoittaa (7,2 / s. 1123, r. 3-5): νομικὴ ἐστὶ καὶ τὸ προκριματίζεσθαι ἀντὶ τοῦ βλάπτεται, καὶ πρόκριμα ἢ βλάβη.¹⁴⁹ Kuten todettu, 'haitta'-merkitys oli kyllä olemassa myöhäisessä latinassakin, mutta kreikassa se oli ehkä yleisempi, ottaen huomioon, että sitä käytetään sellaisissakin kohdissa joissa latinassa ei esiinny sanaa *praeiudicium*. Tältä pohjalta voisi tietysti spekuloida kyseisen merkityksen tulleen latinaan vasta kreikan esikuvan kautta, mutta ehkä kyse on silti pikemminkin paralleelista ilmiöstä.

Ilmeisesti sanalla oli joskus myös merkitys 'etu, etuoikeus', niin kuin latinankin sanoilla *praeiudicium* ja *praerogatio* (vrt. yllä).¹⁵⁰ Erilaisissa merkityksissään termi πρόκριμα säilyi kirjallisuudessa käytössä ainakin 1400-luvulle asti ja todennäköisesti sen ylikin. Mutta edellä oleva kartoitus riittänee meidän tarpeisiimme, joten siirrykäämme seuraavaksi dokumentaarisiin lähteisiin.

¹⁴⁸ Jos vapaasyntyinen (jalosyntyinen) myydään kuin orja (sotavanki), hän ei kärsi siitä *prokrimaa* oman asemansa suhteen.

¹⁴⁹ LSJ (s.v. προκριματίζω) antaa tässä vastineeksi 'to be punished'.

Πρόκριμα dokumentaarisisä lähteissä

Kuten jo aiemmin totesin, termin πρόκριμα kaikkein varhaisimmat esiintymät olen löytänyt piirtokirjoituksista. PHI:n kautta löytyy 5 relevanttia kohtaa (kaikki substantiivista πρόκριμα), joista vanhin on Vähän-Aasian Knidoksesta peräisin oleva piirtokirjoitus vuodelta 100 eKr.¹⁵¹ Kyseessä on kreikankielinen käännös laista *Lex de provinciis praetoriis*. Sikäli kuin minä pystyn sanomaan, kaikki muutkin relevantit tekstit näyttäisivät liittyvän roomalaiseen oikeuteen. Ne löytyvätkin kaikki vain sellaisista paikoista sellaisilta ajoilta, jolloin kyseiset paikat olivat jo muuttuneet osaksi Rooman valtakuntaa. Edellä sanottu pätee myös PHI:n ulkopuolelta vielä löytämäni tekstiin IGLS 718,61 (Syyrian Rhosos, 36 eKr.). Kaikki tämä herättää voimakkaasti sen vaikutelman, että termi tosiaan on roomalaisten mukanaan tuoma käännös latinan sanasta *praeiudicium*. Huomattavaksi asian tekee sen, että latinankielisissä lähteissä¹⁵² termi esiintyy ensimmäistä kertaa ilmeisesti vasta Cicerolla, mikä on hieman myöhemmin kuin ensimmäinen kreikankielinen piirtokirjoitus, jossa esiintyy πρόκριμα. Tämä ei tietenkään muuta miksikään sitä olettamusta, että latinan *praeiudicium* oli ensisijainen ja πρόκριμα tuli vasta sen jälkeen, mutta tämän käännöslainan avulla voimme siis seurata latinalaisenkin termin historiaa hieman pidemmälle kuin mitä pelkästään latinalaisten lähteiden avulla on mahdollista. En tiedä, onko tätä aiemmin huomattu.¹⁵³ Mutta tämä onkin sitten ehkä näiden piirtokirjoitusten mielenkiintoisin anti; muuten ne eivät liene niin olennaisia inv. 83:n kannalta, koska ne edustavat paljon varhaisempaa roomalaisen oikeuden kehitysvaihetta.

Mitä tulee papyruksiin, DDBDP:n ja Wörterlisten kautta löytyy laajemmasta sanaperheestä 29 esiintymää (προκρίνειν 5, πρόκρισις 2, πρόκριμα 13, ἀπρόκριτος 6). Se ei siis ole yhtä harvinainen tapaus kuin δηφίνδευσις, vaikka esimerkiksi verbi προκριματίζειν ei esiinnykään papyruksissa kertaakaan. Substantiivin πρόκριμα varhaisin esiintymä on aleksandrialaisessa papyruksessa noin vuodelta 141 jKr., eli roomalaisten Egyptiin tulon jälkeen (30 eKr.), vaikkakin ennen *Constitutio Antininiānaa* (212 jKr.).¹⁵⁴ Sana säilyy tuon jälkeen käytössä, vaikka sitä ei voikaan kovin yleiseksi kutsua: esimerkiksi 200- ja 400-luvuilta esiintymiä ei ole säilynyt lainkaan (tosin 400-luvulta on syystä tai toisesta muutenkin säilynyt vain melko vähän papyruksia, joten se ei vielä kerro mitään termin suhteellisesta yleisyydestä). Siellä missä sana esiintyy, konteksti näyttäisi aina viittaavan siihen, että puhe on (roomalaisesta) oikeudesta. Merkitys on nähdäkseni joko papyruksissa puheena olevien

¹⁵⁰ Tämän merkityksen antavat mm. LSJ s.v. προκριματίζω ja DU CANGE (1688) s.v. προκριματίζειν, mutta valitettavasti ne eivät anna tarkkoja locuksia. Ainakaan juridisissa lähteissä en ole itse huomannut tällaista merkitystä.

¹⁵¹ IK Knidos I, 31, Kn, V, 34.

¹⁵² Ainakin kirjallisuudessa; piirtokirjoituksista en mene takuuseen.

¹⁵³ Esimerkiksi AVOTINS (1992) s.v. πρόκριμα ja LSJ s.v. eivät ole vielä tietoisia näistä varhaisista piirtokirjoitus-esiintymistä.

¹⁵⁴ M. Chr. 88, col. 2, 30-31.

toimenpiteiden aiheuttama '(ennakko)päätös' tai siitä seuraava oikeudellinen 'haitta'.¹⁵⁵ Usein (7x) esiintyy ilmaisun *χωρὶς προκρίματος* avulla muodostettuja formuloita, tarkoittaen suurin piirtein 'ilman että toimenpide muodostaa minulle haitallisen ennakkopäätöksen' tai toisin ilmaistuna 'sillä varauksella, että minulle ei seuraa toimenpiteestä juridista haittaa'.¹⁵⁶

Yhteenvedo ja yleisiä johtopäätöksiä

Voimme siis todeta kreikan sanalla *πρόκριμα* olleen kaksi pääasiallista funktiota: juridinen ja ei-juridinen. Näistä juridinen on meille säilyneissä lähteissä selvästi yleisempi. Esiintymiskonteksteista päätellen se liittyi useimmissa tapauksissa selvästi roomalaiseen oikeuteen, kun taas ei-juridisella merkityksellä ei välttämättä ole mitään tekemistä roomalaisen oikeuden tai ylipäänsäkään minkään maallisen oikeusjärjestelmän kanssa, vaan sen käyttö rajoittui lähinnä uskonnollisiin, kristillisiin yhteyksiin. Juridisessa merkityksessä sana ilmaantuu kirjallisuuteen vasta Justinianuksen lainsäädännön myötä, mutta dokumentaarisiiin lähteisiin yli puoli vuosituhatta aikaisemmin. Tämä on sikäli luonnollista, että Justinianusta edeltävän ajan kreikankielisissä juridisissa lähteissä korostuvatkin nimenomaan dokumentit, kun taas kreikankielistä lakikirjallisuutta ei tuolloin vielä ollut niin paljon (vrt. 2.3.2). Kun kerran tämän termin kohdalla asia on näin, se vahvistaa *defensio*-luvussa esittämäni argumentaatiota, jossa nimenomaan dokumentaarisiiin lähteisiin vedoten arvelin sanan *δηρηγνώσιων* tosiaan yleistyneen vasta bysanttilaisella kaudella, ei aiemmin.

Vaikka sanojen *praeiudicium* ja *πρόκριμα* etymologia ei tarkkaan ottaen olekaan aivan identtinen, osoitti niiden käyttötapojen tutkimus kuitenkin, että ne miellettiin kutakuinkin samaksi asiaksi. Kaikki myös viittaa siihen, että latinan *praeiudicium* oli ensisijainen. Niinpä *πρόκριμα* (ainakin juridisessa merkityksessään) voitaneen luokitella latinalaisen termin *praeiudicium* käännöslainaksi, ja alkuperäinen hypoteesimme on mitä ilmeisimmin saanut vahvistuksensa. Tieto ei ole sinänsä uusi, mutta tietääkseni kukaan ei ole vielä varmistanut hypoteesia näinkin laajan selvityksen avulla. Sen sijaan suoraa lainaa *πραεῖουδίκιον* ei käytetty juuri lainkaan.

Kertooko termin *πρόκριμα* käyttöönotto siitä, että vastaavanlaista juridista ilmiötä ei ollut olemassa ennen roomalaisten tuloa? Vai oliko sellainen olemassa, mutta siihen viitattiin jollakin toisella sanalla, joka syystä tai toisesta jäi sitten käytöstä? Nämä kysymykset nousevat edellä tehdyn kartoituksen perusteella tietysti esille, mutta en aio tässä etsiä niihin vastauksia.

Siinä missä suoran lainan *δηρηγνώσιων* kohdalla saatoimme havaita, että sen merkityskenttä oli kreikassa selvästi rajoittuneempi kuin latinassa, näyttää tilanne käännöslainan *πρόκριμα* kohdalla

¹⁵⁵ Merkityksen 'haitta' antaa myös PREISIGKE (1925-7) s.v.

¹⁵⁶ P. Bingen 107,1; P. Flor. I, 68, 13; 16-17; P. Herm. 18, 15; P. Oxy. XVIII, 2187, 27; P. Prag. I, 10, 6.

hieman toisenlaiselta. Itse asiassa sitä näytetään käytetyn jopa laajemmin kuin latinalaista esikuvaansa, sellaisissakin kohdissa, joissa latinassa käytettiin jotakin muuta ilmaisua. Tämä liittyy siihen, että yleensäkin käännöslaina on suoraa lainaa suuremmassa määrin elimellinen osa omaa kieltänsä ja kehitty siten helpommin muiden sanojen mukana, semanttisen verkoston muuttuessa ajan mittaan. Myös käännöslainan tapauksessa on siis syytä varoa ajatusta, että termi vastaisi toisesta kielestä tulevaa esikuvaansa yksi yhteen.

3.2.3 Termi *inv. 83:ssa*

Katsokaamme seuraavaksi hieman tarkemmin termin esiintymiä *inv. 83:ssa*, ei vain siinä puheena olevien konkreettisten asianhaarojen valaisemiseksi, vaan samalla myös nähdäksemme, vastaako termin käyttö sitä, mitä muiden lähteiden pohjalta odottaisimme. Olihan myös termi *δηφηνσίωv* sinänsä tuttu roomalaisesta oikeudesta, muttei juuri siinä merkityksessä, jossa se esiintyy meidän papyruksessamme.

Termin kolmesta tai neljästä esiintymästä ei voi taaskaan oikein tietää, viittaavatko ne aina samaan asiaan vaiko ei. Sivuutan pelkällä maininnalla sekä lukutavaltaan että tulkinnaltaan epävarman kohdan riveillä 419-420 (ὡς ἀπὸ προκρί[ιματος] | [Σ]ουδοθήης) ja siirryn kahteen toiseen esiintymään (r. 383, 391), jotka esiintyvät molemmin puolin sitä tekstikohtaa, jossa Stefanos puhuu Kassisaioksen ja Gregorian osuudesta kiistaan ja siitä, miten hän vaati omia oikeuksiaan (r. 386-8, siteerattu kappaleessa 3.1.3). Esiintymistä jälkimmäinen (391: οὐκ ἐπιφέρουσιν πρόκριμμα τοῖς ἐμοῖς] δικ[αίοις]) pitänee tulkita niin, että Stefanoksen mielestä jotkut henkilöt eivät ole onnistuneet esittämään pätevää 'ennakkopäätöstä', joka rajoittaisi hänen omia oikeuksiaan. En kuitenkaan usko, että tässä on kyse aiemmasta tuomioistuimen päätöksestä, sillä meillä ei ole oikeastaan mitään viitteitä siitä, että kiistaa olisi jossakin aiemmassa vaiheessa puitu virallisesti oikeudessa. Pikemminkin kyse lienee jostakin yksityisestä sopimuksesta, jollaisista termiä voitiin myös käyttää. Olipa sopimus todellinen tai vain väitetty, sen sisältönä on täytynyt olla jotakin Kassisaioksen ja Gregorian oikeuksista kiistanalaiseen tonttiin nähden. Hieman epäselväksi itselleni jää kuitenkin se, ketkä oikeastaan ovat ne, jotka eivät kyseistä *prokrimaa* kykene esittämään. Kassisaios ja Gregoria tuskin tulevat kyseeseen, sillä heidän ovat jo kuolleet, mutta verbi *ἐπιφέρουσιν* on presensissä. Olisivatko subjektina heidän perillisensä? Toisaalta muun tekstin perusteella ei välttämättä vaikuta siltä, että he olisivat aktiivisesti osallistuneet käsillä olevaan sovitteluprosessiin. Joudun jälleen jättämään kysymyksen auki.

Aiemmassa, rivillä 383 olevassa esiintymässä (μετὰ τῆς γενομένης ἀκωλύτως ὡς πρόκριμμα ἐννοία[ς]) sana liitetään mielenkiintoista kyllä käsitteeseen *ἐννοία* (mm. 'ajatus, käsitys'). Tämä tuo

sinänsä mieleen merkityksen 'ennakkoluulo, ennalta omaksuttu mielipide', mutta juridisissa yhteyksissä en ole löytänyt tällaiselle käytölle paljon paralleelleja. Voi siis olla, että Stefanos viittaa sanalla samaan asiaan kuin rivillä 391 ja haluaa alleviivata, että *prokrima*-väitteille ei ole mitään todellisuuspohjaa, vaan ne ovat pelkkää kuvitelmaa. Tämäkin tulkinta jää kuitenkin pelkäksi ideaksi, jota ei voida todistaa ja joka voi olla vääräkin.

Termin viimeisessä esiintymässä ainakin on selvää, kuka on se osapuoli, joka katsoo, että hänellä on jokin **πρόκριμα**: se on Theodoros. Tekstikohta löytyy tuomarien loppupäätöksestä, lauseesta joka päättää koko varsinaisen dokumentin ennen allekirjoituksia. Ilmeisesti edelleen rivin 476 predikaatille ἔδοξε alisteinen lause kuuluu (r. 483-4):

μη̅ ἔχειν δὲ Θεόδωρον, εἰ ἐλάλει τὸ πρόκριμα εἶγε ἔχει, δίκαιον ἢ πρὸς τοὺς κληρ(ονόμους)
Κασσίσου Ὠρίων[ο]ς, [ἔ?]ως κατέχει τῆς διαλαλίας.

... mutta Theodoroksella, riippumatta siitä, puhuiko hän vain *prokrimasta* vai onko hänellä se todella, ei ole oikeutta Kassis<ai>oksen, Horionin pojan, perillisiin nähden, niin kuin (tai: siihen asti kunnes) hän on saanut *dialalian*.

Kannattaa huomata, että papyruksessa olevien aukkojen takia kaikki lukutavat eivät ole täysin varmoja. Esimerkiksi jälkimmäisellä rivillä oleva sana, jonka tulkitsen olevan ὡς, saattaa ehkä myös olla ἔως, mikä muuttaisi merkitystä melkoisesti. Joka tapauksessa kohdasta käy näinkin ilmi, että Theodoros on ilmeisesti väittänyt, että hänellä olisi jokin **πρόκριμα**, joka antaisi hänelle joitakin oikeuksia Kassisaioksen perillisiin nähden. Olipa tämä väite perusteltu tai ei, ainakaan Theodoros ei ole näköjään voinut todistaa sitä, ja siksi hän joutuu nyt tuomarien päätöksen mukaan olemaan vailla kyseisiä oikeuksia niin kuin (tai vaihtoehtoisen lukutavan mukaan niin kauan kunnes) hän on saanut jotakin, mitä kutsutaan termillä **διαλαλία**. Tämän termin tarkka merkitys sekä sen suhde *prokrimaan* on siis tärkeää kohdan tulkinnan kannalta, ja siksi olenkin omistanut sille koko seuraavan kappaleen. Mutta viipykäämme vielä hetken termissä **πρόκριμα**.

Mikä tuo Theodoroksen mainitsema **πρόκριμα** on? Tässä kohtaa sitä ei selitetä sen tarkemmin, vaan meidän harmiksemme papyruksen kirjoittaja selvästi olettaa asian käyneen jo aiemmin selväksi. Ehdottaisin kuitenkin, että tässäkin on kyse kirjallisesta sopimuksesta, tarkemmin sanoen juuri siitä Theodoroksen sekä Kassisaioksen ja Gregorian välisestä sopimuksesta, johon myös **δηφηνσίων** liittyi ja johon Theodoros perustaa vaatimuksensa Kassisaioksen ja Gregorian perillisiä kohtaan – ja jonka todistamisessa hänellä oli ongelmia (vrt. 3.1.3). Pitäisin tätä niin vakuuttavana

selityksenä, etten itse sitä suuresti epäile. Termin käyttö yhteydessä, jossa puhutaan vanhempien tekemän sopimuksen vaikutuksista perillisiin, olisi mielestäni enemmän kuin sopivaa.

Mielenkiintoista on joka tapauksessa, että tässä tekstikohdassa *πρόκριμα* ei viittaa mihinkään Theodoroksen kannalta kielteiseen asiaan. Sanan yksioikoinen tulkitseminen 'haitaksi' – tendenssi joka on selvästi havaittavissa bysanttilaisissa lähteissä, ehkä kaikkein selvimmin Gregorios Pardoksella (ks. yllä) – ei siis ole tässä vielä suinkaan paikallaan. Termi voi selvästi viitata myös johonkin positiiviseen, aina riippuen näkökulmasta.

Tämä viimeinen esiintymä on siis ainoa, johon uskon löytäneeni täyden selityksen, kun taas muut jäävät hieman epävarmoiksi. Mutta joka tapauksessa käyttötavat inv. 83:ssa eivät mielestäni juuri poikkea siitä, mikä oli normaalia myös virallisissa lakilähteissä sekä Egyptin papyruksissa. *Πρόκριμα* näyttää siis olevan termiä *δηφηνσίων* parempi osoitus tuon ajan virallisen lakiterminologian tuntemuksesta ja soveltamisessa Petrasa. Käyttötapa on hieman eri kuin klassisessa roomalaisessa oikeudessa, mutta se vastaa oman aikansa kreikankielisiä lakilähteitä. Tämän termin valossa Petra oli normaali osa valtakuntaa, joka ei poikennut standardeista mitenkään.

3.3 Διαλαλία eli *interlocutio*

3.3.1 Johdanto

Edellä käsitellyssä kohdassa tuli esille termi *διαλαλία* (vaihtoehtoisesti painotettuna *διαλαλιά*) ja sen tärkeys asiayhteyden tulkinnan kannalta. Siksi sitä onkin tässä tarkoitus analysoida hieman tarkemmin. Inv. 83:n säilyneissä osissa muita tämän termin esiintymiä ei ole, mutta se esiintyy yhdessä toisessa Petran papyruksessa kahteen kertaan.¹⁵⁷ Termi on jo ennestään tulkittu latinalaisen käsitteen *interlocutio* käännöslainaksi, mikä onkin luontevaa, sillä sananmukainen merkitys (suurin piirtein 'välipuhe') on sama.¹⁵⁸ Tehtäväni tässä on jälleen vahvistaa hypoteesi sekä valaista käsitteen käyttöä yleisemminkin, jotta Petran papyrusten kohdat voitaisiin paremmin ymmärtää ja asettaa kontekstiinsa.

¹⁵⁷ P. Petra I, 2 (= inv. 4), 155 (ἀρχικὴν διαλαλεία[v]); 203 ([τῆ]ν ἀρχικ[ῆ]ν διαλαλείαν). Jälkimmäinen kohta on siis pelkkä täydennys, joka perustuu ilmeisesti ἀρχικός-sanaan.

¹⁵⁸ Samaistus esiintyy esimerkiksi jo DU CANGELLA (1688, s.v. *διαλαλία*); ks. myös esim. SOPHOCLES (1914); LSJ 2; DGE; P. Petra I, 2, comm.

3.3.2 Termi yleisesti

Latinan interlocutio

Kuten *praeiudicium*, myös *interlocutio* on yhdyssana. Loppuosa *locutio* tulee verbistä *loqui* ('puhua'), ja alkuosa *inter* ('välissä') nähdäkseni viittaa lähinnä siihen, että puhuminen tapahtuu kahden tapahtuman välissä. Kyseessä on siis eräänlainen 'välissä/välillä puhuminen', mikä voi tarkoittaa mm. myös 'keskeyttämistä'. Periaatteessa termi viittaa tapahtumaan, 'puhumiseen', mutta kuten kohta tullaan näkemään, se on lisäksi siirtynyt myös merkitsemään puhumisen lopputulosta ('lausahdusta, päätöstä'). Sinänsä luulisi, että siihen tarkoitukseen sopisi paremmin substantiivi *interloquium*, joka onkin olemassa, mutta se on ilmeisesti *hapax* (vain yksi kohta annettu TLL:ssä).

Mm. TLL:ssä annettujen locuksien suhteellisesta vähäisyydestä päätellen sana *interlocutio* ei ilmeisesti ollut kovin yleinen latinan kielessä. Ainakin kirjallisuuden osalta varhaisimmat esiintymät näyttäisivät löytyvän Quintilianukselta (n. 35 – n. 100 jKr.). Paitsi juridis-teknisessä, sanaa voidaan käyttää myös ei-teknisessä merkityksessä, tarkoittaen mm. 'väliin tulevaa puhetta', kuten vaikkapa seuraavassa, 300-luvun grammatikolta Diomedeltä poimitussa esimerkissä (I, 482, 18): *dramaticon est vel activum in quo personae agunt sine ullius poetae interlocutione*; *ibid.* 21: *exegeticon est vel enarrativum, in quo poeta ipse loquitur sine ullius personae interlocutione*. Useammin sanaa näytetään kuitenkin käytettävän oikeustieteellisissä tai vastaavissa yhteyksissä. Niissä sen päämerkitys on suunnilleen 'ennen käsittelyn loppua annettu, väliaikainen päätös/tuomio'. Etymologian kannalta ajatuksena lienee, että kyseessä on tuomarin (tai muun asianomaisen virkailijan) lausuma, joka esitetään kahden tapahtuman – prosessin alun ja loppupäätöksen – välissä. Siten päätös jää vain tilapäiseksi. Tällaiset päätökset saattoivat liittyä itse käsiteltävään asiaan tai olla yksinkertaisia prosessitekniisiä määräyksiäkin. Esimerkiksi jos prosessin alussa oli ratkaistava, myönnettiinkö toiselle osapuolelle *exceptio* tai *praescriptio* jonkin kysymyksen suhteen (kuten vaikkapa luvussa 3.2.2 mainittu *exceptio quod praeiudicium hereditati non fiat*), asiasta voitiin päättää juuri *interlocution* avulla. Kuitenkaan termin käyttö ei rajoittunut ainoastaan tavallisiin oikeudenkäynteihin, vaan *interlocution* antajana saattoi myöhemmin toimia myös esimerkiksi piispa (*interlocutio episcopalis*) tai jopa keisari.¹⁵⁹

Ellen ole täysin väärin ymmärtänyt, käsitteiden *praeiudicium* ja *interlocutio* tärkein ero on siis siinä, että *praeiudicium* on käsillä olevasta prosessista erillinen (sitä edeltävä) ja lopulliseksi tarkoitettu päätös, kun taas *interlocutiolla* tarkoitetaan periaatteessa vain käsillä olevaan prosessiin sisältyvää, väliaikaista päätöstä. Jos kyseessä oli pelkkä prosessitekniinen määräys, se menetti merkityksensä muutenkin lopullisen tuomion antamisen jälkeen, ja jos kyseessä oli päätös itse asiassa, se saatettiin loppupäätöksessä joko vahvistaa tai sitten jättää vahvistamatta. Ainakaan latinan sanakirjojen ja

¹⁵⁹ *Interlocutio* yleisesti: Dig. 42,1 = Bas. 14,1; Cod. Just. 7,45 = Bas. 9,1; BERGER (1953) s.v.; HEUMANN & SECKEL (1958) s.v.; KASER & HACKL (1996) 495; vrt. myös 585.

roomalaista oikeutta esittelevien perusteosten valossa sanalla ei latinalaisissa oikeusteksteissä pitäisi olla muita käyttötapoja.¹⁶⁰ Tosin minusta näyttää siltä, että joskus sillä voi olla myös muita merkityksiä, kuten virkamiehen suorittama ’tutkinta’ (vrt. alla).

Suora laina kreikassa

Suorana lainana sanaa ei kreikan kielessä ilmeisesti käytetty käytännöllisesti katsoen lainkaan – piirtokirjoituksista (PHI) ja papyruksista (DDBDP ja Wörterliste) en ole löytänyt sitä ollenkaan, ja TLG:stäkin vain kolme kertaa. Nämä kolme esiintymää ovat kaikki yhdestä Basilikan skholionista, ja siinä sana esiintyy hieman erikoisessa muodossa ἰντερλουκατίων.¹⁶¹ Sana *interlucatio* on latinassa olemassa, mutta se tarkoittaa ’puiden oksien leikkaamista’ ja on ilmeisesti kaiken lisäksi *hapax* (TLL), joten lienee todennäköisempää, että tässä on vain tapahtunut sekaannus vokaalien laadussa. Väliaikainen päätös eli *interlocutio* onkin selvästi se, mitä tässä skholionissa tarkoitetaan, ja se samaistetaan kreikkalaiseen termiin διαλαλία. TLG:n tuottaman tekstikohdan lisäksi voidaan mainita erään bysanttilaisen sanakirjan lemma, joka näyttää tältä: ἰντερλοκουτίο· διαλαλία, ἐμπόδιον.¹⁶² Kreikkalaisena vastineena esiintyy siis jälleen διαλαλία, mutta myös ἐμπόδιον eli ’este’. Tämä antaa aiheen olettaa, että kreikassa termi *interlocutio*/διαλαλία on läpikäynyt vastaavanlaisen kehityksen kuin *praeiudicium*/πρόκριμα. Koska olen käsitellyt tuota kehitystä jo aiemmin (ks. 3.2.2), en puutu siihen tässä sen enempää, vaan siirryn seuraavaksi tarkastelemaan itse kreikkalaista termiä διαλαλία, joka siis yhä selvemmin näyttäisi tosiaan olevan *interlocution* vastine.

Kreikan διαλαλία: etymologia ja sanaperhe yleisesti

Termin pohjalla oleva verbi λαλεῖν tarkoitti alun perin ’lörpöttelemistä’ tai ’pulisemista’, mutta muuttui myöhemmin merkitykseltään neutraalimmaksi, tarkoittaen yksinkertaisesti ’puhumista’. Koska myös latinan verbiä *loqui* voitiin käyttää pejoratiivisesti, en pysty näkemään sanojen *interlocutio* ja διαλαλία etymologioissa edes vivahde-eroa.

Sanaperheen vanhin jäsen näyttäisi olevan verbi διαλαλεῖν, joka tavataan ensimmäisen kerran Euripideellä.¹⁶³ Johdannaiset sitä vastoin ilmestyvät lähteisiimme vasta huomattavasti myöhemmin: esimerkiksi substantiivi διαλάλησις esiintyy ensimmäisen kerran Porfyrioksella (3. vs.), διαλαλία

¹⁶⁰ Ks. esim. BERGER (1953) s.v.; HEUMANN & SECKEL (1958); OLD; TLL.

¹⁶¹ Bas. skhol. 21,3,16,2: (...) Ἀμέλει καὶ ἰντερλουκατίονα <εἶπε> τὴν διαλαλίαν τοῦ ἄρχοντος ἢ διάταξις. Τί δέ ἐστιν, οἶδας, ἰντερλουκατίων· ἰντερλουκατίων ἐστὶν ἢ μεταξὺ τῶν ἀγώνων ἐπιφερομένη τοῦ ἄρχοντος ψήφος. (...)

¹⁶² Lex. αὐσηθ, Rez. L, I 36 (FM 8, 308).

¹⁶³ Kykl. 175.

vasta Johannes Malalaalla ja Justinianuksella (6. vs.), ja **διαλάλημα** peräti vasta Dukaalla (15. vs.). Mainittakoon lisäksi mm. keskibysanttilaiselta kaudelta käytössä olleet adjektiivit **διαλαλητικός** ja **διαλάλητος** sekä substantiivi **διαλαλισμός**.¹⁶⁴ Tämän sanaperheen kultakausi näyttäisi siis olleen verrattain myöhään, ja Petran papyrusten esiintymät kuuluvat sanan **διαλαλία** varhaisimpiin. Tässä suhteessa asiantila on siis samantapainen kuin termin **δηρηνσίων** kohdalla.

Kreikan διαλαλία kirjallisuudessa

Verbistä **διαλαλεῖν** löytyy erilaisten TLG-hakujen perusteella (**διαλαλ**, **διελαλ**, **διαλελαλ**) hieman yli 300 esiintymää. Niiden kaikkien tarkka analysointi ei ollut tässä tarkoituksenmukaista, ei ainoastaan lukumäärän, vaan myös verbin selvästi ei-teknisen alkuperän ja vaihtelevan käytön takia. Keskityn siis seuraavassa meitä tässä muutenkin eniten kiinnostavaan substantiiviin **διαλαλία**, jonka kautta myös uskon pääsevänä paremmin kiinni tekniseen merkitykseen. Tosin – toisin kuin termien **δηρηνσίων** ja **πρόκριμα** tapauksessa, joiden esiintymät keskittyivät selvästi lakilähteisiin – TLG:n tuottamasta 160:stä termin **διαλαλία** esiintymästä vain noin kolmannes (55 kpl.) on peräisin lakikorpuksista (Justinianuksen Novelloista 2, Basilikasta 18 ja Basilikan skholioneista 35). Toisesta kolmanneksesta vastaavat kirkolliskokousten pöytäkirjat, ja loput esiintymät löytyvät suureksi osaksi historiankirjoittajilta (niin kirkkohistoriaa kuin maallistakin historiaa käsittelevistä teoksista). Kyse ei siten selvästikään ole puhtaasti lakitermistä. Varhaisimmat esiintymät ovat, kuten sanottua, 6. vuosisadalta, mutta suurin osa myöhemmiltä ajoilta.

Mitä sana sitten merkitsee? Jo pelkästään eri sanakirjojen antamia, vaihtelevia vastineita vertailemalla voi huomata, että sanan käyttö oli ilmeisen monipuolinen, vaikka joitakin tiettyjä perusmerkityksiä voidaan tietysti havaita. Näitä olivat mm. 'puhe' tai 'keskustelu', mitä kautta tultiin merkitykseen 'puheenvuoro' ja sitä kautta edelleen mm. merkityksiin 'ehdotus', 'päätös' ja 'käsky'. Näiden lisäksi tuleva sanan **διαλαλία** käyttö latinan juridisen termin *interlocutio* vastineena on siis vain yksi merkitys monien muiden joukossa.

Entä jos keskitymme pelkästään lakilähteisiin, miten sanaa niissä käytettiin: käytettiinkö sanaa muutenkin kuin vain *interlocution* vastineena? Entä silloin, kun se tosiaan oli tarkoitettu *interlocution* vastineeksi: erosiko merkitys siitä, mitä se latinassa oli, vai oliko se sama? Useimmat sanakirjat eivät taaskaan vaivaudu sen tarkemmin selittämään, mitä **διαλαλία** *interlocution* vastineena tarkoittaa, mutta esimerkiksi DGE:ssä annettu merkitys 'investigación o discusión preliminar ante un magistrado' hieman poikkeaa latinalaisesta, jonka pitäisi periaatteessa viitata vain päätökseen, ei itse

¹⁶⁴ Tarkemmin ks. esim. LAMPE (1961), TRAPP (1994-), KRIARAS (1968-).

tutkimukseen tai keskusteluun (vrt. yllä). Niinpä on tarpeen katsoa hieman tarkemmin relevantteja tekstikohtia.

Omien havaintojeni mukaan termiä voidaan lakilähteissä käyttää ainakin kolmenlaisessa merkityksessä. Ensimmäinen niistä vastaa tarkalleen latinan termiä *interlocutio*, eli 'väliaikainen päätös'.¹⁶⁵ Lisäksi sanalla voidaan tarkoittaa myös selvästi lopullista päätöstä. Katsokaamme vaikka yhtä Basilikan skholionia (60,39,7,4), joka alkaa näin: Ἐὰν δοῦλος μὴ κατὰ διαλαλίαν ἄρχοντος εἰς κυνήγιον δοθῆ, οὐ μόνον ὁ ἐπὶ τούτῳ πωλήσας αὐτὸν τιμωρεῖται, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀγοράσας.¹⁶⁶ Tässä sanan voisi ehkä jopa ymmärtää 'luvaksi', mutta joka tapauksessa on selvää, että kyseessä ei ole pelkkä väliaikainen, jonkin prosessin käsittelyyn liittyvä päätös, vaan jotakin lopullisempaa. Toinen esimerkki voisi olla Bas. 21,3,18 (vrt. Cod. Just. 2,11,19), jossa sana tarkoittaa lähinnä preettorin vastaajalle antamaa kehotusta parantaa elämäntapojaan, mutta tämäkin kehoitus on selvästi tarkoitettu pysyväksi, ei väliaikaiseksi. Mielenkiintoista kyllä latinalaisessakin versiossa käytetään sanaa *interlocutio*, joten herää epäily, että ehkä latinalaisissa lakilähteissäkin termin merkitys ei ollut niin tarkkaan rajattu kuin mitä roomalaista oikeutta käsittelevien nykyisten hakuteosten perusteella voisi äkkiseltään kuvitella. Oli miten oli, kreikan termillä διαλαλία näyttäisi olleen lakilähteissä vielä kolmaskin merkitys, joka viittaa itse neuvotteluun tai tutkintaan eikä sen lopputulokseen.¹⁶⁷ Hyvä esimerkki termin διαλαλία käytöstä voisi olla myös se, miten Codex Justinianuksen kohta 7,57,5 on ilmaistu kreikaksi (Bas. 9,3,99). Originaali kuuluu: *Iudex, qui disceptationi locum dederat, partium adlegationes audire et examinare debuit*. Ja kreikkalainen versio: Ὁ δικαστὴς δεχόμενος τὰς τῶν μερῶν ἀμφισβητήσεις ὀφείλει δοῦναι διαλαλίαν. Ilmaisuuksien *audire et examinare* muuntuu siis muotoon δοῦναι διαλαλίαν, josta en tässä tapauksessa suoraan sanoen tiedä, pitäisikö se ymmärtää 'myöntää tutkinta' vaiko 'antaa päätös (tutkinnan perusteella)'. Mutta näemme siis, että sanan käyttö vaihtelee myös lakilähteissä, sen lisäksi, että sitä käytetään varsin laajasti myös muualla kirjallisuudessa täysin ei-teknisessä mielessä.

Kreikan διαλαλία dokumentaarisisa lähteissä

Piirtokirjoituksista en ole onnistunut löytämään sanaa διαλαλία yhtä ainuttakaan kertaa.¹⁶⁸ Sen sijaan papyruksissa sanaa kyllä tavataan: DDBDP tosin tuottaa melko pienen määrän, 8 esiintymää,

¹⁶⁵ Esim. yllä jo mainitussa Basilika-skholionissa 21,3,16,2 (ks. nootti 161); ks. myös esim. Bas. skhol. 60,41,56,14.

¹⁶⁶ Jos orja luovutetaan ilman viranomaisen päätöstä (amfiteatterin) eläintaisteluun, siitä ei rangaista ainoastaan sitä, joka on hänet näillä ehdoilla myynyt, vaan myös ostajaa.

¹⁶⁷ Vrt. ainakin DGE:n mainitsema kohta: Cod. Just. 4,20,16 = Bas. 21,1,39. Siinäkin esiintyy muuten latinalaisessa versiossa *interlocutio*.

¹⁶⁸ Käytössäni olevat sanakirjat eivät anna ainuttakaan esimerkkiä piirtokirjoituksista, eivätkä PHI-haut διαλαλ, διελαλ ja διαλελαλ myöskään tuottaneet relevantteja tuloksia.

mutta Wörterlisten kautta löytyy vielä 15 esiintymää lisää (joista kylläkin 14 on yhdestä ainoasta tekstistä: P. Pommersf.). Verbin *διαλαλεῖν* kohdalla vastaavat luvut ovat 8 + 12. Myös papyruksiin verbi ilmestyy aikaisemmin kuin substantiivi, tosin sekin vasta 200-luvun jKr. lopulla. Substantiivin *διαλαλία* esiintymät papyruksissa ovat melkein kaikki 500-luvulta (yksi on ajoitettu vain yleisesti 400/500-luvuille, yksi 700-luvulle).

Sana esiintyy silmiinpistävän usein virallisissa yhteyksissä, ja se näyttäisi useimmiten viittaavan tavalla tai toisella virkamiesten toimiin, sillä tekijänä mainitaan monasti ἄρχων (tai paremminkin monikossa ἄρχοντες).¹⁶⁹ Tarkka merkitys kuitenkin tuntuisi vaihtelevan jonkin verran, ja se on eri papyrusten käännöksissä ja kommentaareissa tulkittu eri tavoin. Joskus sana ilmeisesti viittaa virkamiehen suorittamaan ’tutkintaan’,¹⁷⁰ joskus taas ’päätökseen’ tai ’määräykseen’.¹⁷¹ Se voi myös merkitä yksinkertaisesti ’keskustelua’ tai ’väittelyä’.¹⁷² Jotkut edittorit ovat selittäneet, että merkitys on ’virkamiehen suorittama *dicere*’, mikä selitys jää minulle itselleni hieman epämääräiseksi.¹⁷³ Yhdessä papyruksessa – kaikkein myöhäisimmässä, joka on vasta 700-luvulta – esiintyy ilmaisu Αἰγυπτιακή διαλαλία, joka kontekstista päätellen selvästikin viittaa yksinkertaisesti ’kieleen’, tässä tapauksessa koptin kieleen.¹⁷⁴ Tarkkaavainen lukija panee ehkä merkille, että tuollaista merkitystä emme kirjallisuutta käsittelevässä osiossa vielä kohdanneetkaan. Sen perusteella voisimme arvailla, että kukaties sanan käyttö tässä merkityksessä oli yksinomaan Egyptille ominainen piirre. Oli miten oli, tärkeintä on se, että sanan merkitys näyttää siis myös papyruksissa vaihdelleen ja että yhtä mahdollista poikkeusta lukuun ottamatta sitä ei ilmeisesti käytetty niissäkään aivan samalla tavalla kuin latinan termiä *interlocutio* käytettiin perinteisesti roomalaisessa oikeudessa.

Yhteenvedo ja yleisiä johtopäätöksiä

Verbi *διαλαλεῖν* on siis varsin vanha sana, mutta substantiivi *διαλαλία* ilmestyy lähteisiin vasta 500-luvulla (yhtä epävarmasti ajoitettua papyrusta lukuunottamatta, joka on ehkä jo 400-luvun puolelta). Sitä käytetään laajalti myös muissa kuin juridisissa yhteyksissä, mutta koska sentään kolmannes TLG:n antamista esiintymistä on lakilähteistä, se on siis kuitenkin niin sanoakseni ’juridisempi’ termi kuin useimmat normaalit sanat. Sanan myöhäisestä käyttöönnotosta ja sen yhdestä

¹⁶⁹ Samaa tarkoitettaneen myös papyruksen P. Petra I, 2 (= inv. 4) yllämainituissa kohdissa (155: ἄρχεῖκῆν διαλαλεία[v; 203: [τῆ]ν ἀρχεῖκ[ῆ]ν διαλαλείαν), vaikka niissä käytettyä adjektiivia ei muissa papyruksissa esiinnykään (vrt. kommentaaria *ad loc.*).

¹⁷⁰ Esim. P. Lond. V, 1674, 45 (Antinupolis, n. 570) (vrt. kommentaaria).

¹⁷¹ Esim. P. Oxy. XLVI, 3296, 10 (Oksyrhynchos, 291), jonka edittori näyttää suosivan tulkintaa ’solemn pronouncement’ (vrt. komm.). Sitä vastoin papyruksen BGU XVII, 2692, 4 (Hermopolites, 6. vs.). edittori tulkitsee sanan roomalaisen oikeuden mukaiseksi väliaikaiseksi päätökseksi (vrt. komm.).

¹⁷² Esim. P. Oxy. XVI, 1837, 3 (Oksyrhynchos, 6. vs.).

¹⁷³ SIRKS & SIJPESTEIJN & WORP, P. *Pommersf.*, s. 60; PALME, *Tyche* 11 (1996) 253.

¹⁷⁴ P. Lond. I, 77, 69.

merkityksestä päätellen kyse voi ainakin oikeustieteellisten yhteyksien osalta tosiaankin olla latinan termin *interlocutio* käännoislainasta, vaikka sanan merkityskentällä olikin kreikassa ilmeisesti väljemmät rajat kuin latinassa, jopa oikeustieteellisten lähteidenkin kohdalla. Sen sijaan en näe mitään syytä siihen, miksi sanan muut käyttötavat, kuten vaikkapa 'keskustelu', 'ehdotus' taikka 'kieli', olisivat latinalaisen juridisen termin inspiroimia. Ehkäpä onkin niin, että sana oli 500-luvulla muutenkin yleistymässä roomalaisesta oikeudesta riippumattomista syistä, mikä sitten omalta osaltaan edesauttoi termin valjastamista myös juridiseen käyttöön latinan *interlocution* vastineena, jota se niin kovasti muistutti.

Varmalta ainakin näyttää, että substantiivina *διαλαλία* ei kreikan kielessä ollut olemassa oikeusterminä – kuten ei muutenkaan – ennen roomalaiseen oikeuteen tutustumista. Vastaavaa juridista ilmiötä ei siis kreikankielisellä alueella ilmeisesti aiemmin oltu tunnettu, ellei sille sitten ollut olemassa jokin muu nimitys, jolloin tosin luulisi sitä käytetyn ainakin silloin tällöin *per comparationem*. Mutta tämän kysymyksen selvittäminen ei ole enää relevanttia tämän työn puitteissa.

3.3.3 Termi inv. 83:ssa

Nyt voimme taas palata edellisessä luvussa esille nostettuun inv. 83:n kohtaan, jossa termi *διαλαλία* siis esiintyy ja joka ylipäänsä aiheutti koko edellä olevan selvityksen. Varman tulkinnan esittäminen kuitenkin kaatuu ennen kaikkea epävarmuuteen siitä, lukeeko rivillä 484 *ὥς* vai *ἕως*.

Jos lukutapa on *ἕως*, se tarkoittaisi sitä, että inv. 83:ssa ei olisikaan vielä ratkaistu kaikkia kysymyksiä lopullisesti, vaan lopullinen päätös Theodoroksen mainitseman *prokriman* pätevyyden suhteen tulisi vasta tulevaisuudessa annettavan *dialalian* myötä. Sanan merkitys voisi tällöin olla yhtä hyvin 'päätös' kuin 'tutkintakin', mutta se ei ainakaan vastaisi kovinkaan hyvin roomalaisen oikeuden termiä *interlocutio*. Sitä vastoin jos lukutapa on *ὥς*, termi *διαλαλία* voitaisiin aivan hyvin ymmärtää juuri sillä tavalla kuin mitä *interlocutio* juridisessa latinassakin useimmiten merkitsee, siis prosessin kuluessa annettua, tilapäistä päätöstä. Inv. 83:een sovellettuna se merkitsisi sitä, että tuomarit olisivat sovitteluprosessin jossakin varhaisemmassa vaiheessa päättäneet joko että a) kysymystä siitä, onko Theodoroksella todella hänen mainitsemansa *prokrima*, ei käsitellä kyseisen prosessin yhteydessä (kyseessä olisi siis eräänlainen *exceptio*),¹⁷⁵ tai ehkä pikemminkin että b) Theodoroksella ei ole kyseistä *prokrimaa*. Loppupäätöksessään he vain vahvistaisivat aiemmin jo antamansa tilapäisen ratkaisun. Ainakin kysymys Kassisioksen perillisten asemasta voitaisiin nähdä taustakysymyksenä, johon oli tavalla tai toisella otettava kantaa ennen kuin voitiin pohtia muita asianhaaroja. Selityksessä on tosin se ongelma, että muualla papyruksessa ei ole juuri viitteitä siihen, että tuomarit olisivat näin

aktiivisesti puuttuneet käsittelyyn ennen loppupäätöstä. Ihmetystä herättäisi myös se, että jo annetusta *dialaliasta* huolimatta asiasta väittelemine näyttäisi prosessin kuluessa jatkuneen. Itse ehkä pitäisin kaikista ongelmista huolimatta lukutapaa *ὡς* ja vaihtoehtoa b) houkuttelevimpana tulkintana, sillä kaikkien muiden tulkintojen mukaan tuomareiden loppuratkaisuun olisi jäänyt huomattava aukko, vaikka ratkaisu tuntuu muuten niin lopulliselta ja kattavalta. Epävarmaksi tämä kuitenkin jää.

Tulkintaa, jonka mukaan kyseessä olisi sovitteluprosessin aikana annettu tilapäinen päätös, voisi tietysti pitää kyseenalaisena myös sen takia, että ainakaan aiempien edittorien tulkintojen mukaan sana *διαλαλία* ei ole käytetty tällä tavalla kuin yhdessä ainoassa papyruksessa. Omasta mielestäni tämä ei kuitenkaan vielä sano välttämättä mitään, sillä kuten jo aiemmin tässä työssä on tullut esille, ei ole mitenkään poissuljettua, että kielenkäyttö Petrassa poikkesi jossakin määrin egyptiläisestä. Miksei niin voisi olla tässäkin tapauksessa? Se merkitsisi tietenkin samalla sitä, että termin *interlocutio/διαλαλία* roomalaisen oikeuden mukainen käyttö olisi inv. 83:sta vastuussa oleville henkilöille ilmeisen hyvin tuttu ja että tämä Petran papyrus kuvastaisi (latinankielistä) roomalaista oikeutta huomattavasti puhtaammin kuin useimmat egyptiläiset papyruksiset, joissa samaa termiä on käytetty, ja myös jopa tarkemmin kuin moni kohta kreikankielisessä juridisessä kirjallisuudessa. Tätä voisi joko pitää epätodennäköisenä, tai sitten sitä voisi pitää osoituksena Petran seudun suuresta romanisaatiosta. Ehkä tätä kysymystä on parempi arvioida sitten kun olemme vielä muiden termien avulla saaneet entistä paremman kokonaiskuvan Petran romanisaation asteesta.

3.4 Ὁ ὄρκος περὶ τῆς ἐπηρείας eli *iusiurandum calumniae*

3.4.1 Johdanto

Loput tässä työssä käsittelemäni termit eivät enää liity suoranaisesti aiemmin käsiteltyihin, vaan ne muodostavat kumpikin oman kokonaisuutensa. Aloittakaamme eräästä tuomareiden loppuratkaisuun liittyvästä aspektista. Theodoroksen ja Stefanoksen välisen kiistan ratkaisevien tuomareiden loppupäätökseen kuuluu nimittäin myös se, että molemmat osapuolet joutuvat eräässä kappelissa pyhien kirjoitusten kautta vannomaan toisilleen valan, jossa he vakuuttavat olevansa syyttömiä niihin asioihin, joista toinen osapuoli heitä syyttää. Näiden valojen tarkat sanamuodot myös kerrotaan papyruksessa suoraan. Stefanos joutuu vannomaan, ettei hän tiedä mitään rakennusaineiden katoamisesta Theodoroksen talosta eikä rajaloukkauksesta (*παρορισμός*) (r. 467-470). Theodoroksen puolestaan pitää vannoa, ettei hän ollut koskaan luvannut antaa Stefanoksen isälle rahaa erääseen viinitarhaan liittyvän kiistan takia (r. 478-480).

¹⁷⁵ Tässäkin tapauksessa tarvittaisiin siis vielä jokin tuleva päätös asiasta.

Bysanttilaisella kaudella valojen käyttö oli erittäin yleistä niin yksityisessä kuin julkisessakin elämässä. Niitä käytettiin eri tarkoituksiin, kuten totuuden vakuuttamiseen, sopimusten vahvistamiseen tai takuun antamiseen.¹⁷⁶ Inv. 83:ssa on puhetta valoista useassa muussakin kohtaa (ainakin r. 117, 119, 141?, 201, 314), ja myös muissa Petran papyruksissa valoja esiintyy joka puolella. Esimerkiksi papyruksessa P. Petra I, 6, r. 18 mainitaan vala, jolla ilmeisesti epäilty varas on joutunut vakuuttamaan syyttömyyttään.

Valojen esiintyminen inv. 83:n loppupäätöksessä osapuolten syyttömyyden vakuuttamiseen ei siis ole mitenkään yllättävää. Sen sijaan enemmän huomiota herättää se, että kumpaankin näistä valoista näyttäisi liittyvän vielä eräs toinenkin vala, ja juuri nämä toiset valat ovatkin ne, joita tässä on tarkoitus tarkastella. Stefanoksen vannottavaksi tulevan valan jälkeen tuomareiden päätös nimittäin jatkuu (470-472):

ἐὰν ὁμ[ο]λογήσαι, εἰς τίποτε αὐτὸν ἀπολογήσασθαι | Θεοδώρῳ Ὀβοδιανοῦ τῷ εὐλαβεστ(άτῳ), αὐτοῦ λαμβάνοντος παρ' αὐτ[οῦ] | Θεοδώρου πρῶτον τὸν περὶ τῆς ἐπερίας ὄρκον.

Jos hän (=Stefanos) suostuu (vannomaan edellä mainitun valan), hän on ainaiseksi puolustautunut mitä hurskainta Theodorosta, Obodianoksen poikaa, vastaan, kun hän (=Stefanos) ottaa ensin Theodorokselta itseltään vastaan panettelua koskevan valan.

Vastaavasti Theodoroksen vannottavaksi tulevan valan jälkeen teksti jatkuu (480-482):

ἐὰν ὁμολογήσαι, ἐν τῷ ὄρκῳ αὐτὸν εἰς τίποτε αὐτὸν | πληροφορεῖν Στεφάνῳ δῆλον, αὐτοῦ Στεφάνου | παρέχοντος Θεοδώρῳ τὸν περὶ τῆς προεπερίας ὄρκον.

Jos hän (=Theodoros) suostuu (vannomaan edellä mainitun valan), on selvää, että hän on tällä valalla ainaiseksi tyydyttänyt Stefanoksen vaatimukset, kun Stefanos itse antaa Theodorokselle esipanettelua (?) koskevan valan.

Nämä kohdat eivät siis sanamuodoltaan ole täysin identtiset, mutta selvästi kummassakin tarkoitetaan samaa asiaa: syyttömyyttä vakuuttavia valoja tulee edeltää vastaavasti toisen osapuolen vannomat valat, jotka 'koskevat (esi)panettelua'. Yksinkertaiset kirjoitusvirheet (ὁμολογήσαι *pro* ὁμολογήσει, ἐπερίας *pro* ἐπηρείας, jne.) eivät sinänsä hämää tulkintaa. Myös rivillä 480 jompikumpi αὐτόν-sanoista voitaneen melko turvallisesti mielin korjata muotoon αὐτῷ. Sen sijaan rivin 482 sana προεπήρεια on jo ongelmallisempi etuliitteensä takia. Palaan sen tulkintaan myöhemmin.

¹⁷⁶ Ks. VESTERINEN, P. Petra I, s. 97, missä myös lisäviitteitä.

Ilmaisu ὁ περὶ τῆς ἐπηρείας ὄρκος (vast.) ei esiinny muissa Petran papyruksissa, ja erilaiset DDBDP-haut osoittavat pian, ettei sitä esiinny kertaakaan myöskään Egyptin papyruksissa. Alkaa siis herätä mielenkiinto, mistä tässä oikein on kysymys. Sananmukaisen merkityksen perusteella voidaan taas esittää hypoteesi, joka yhdistäisi käsitteen roomalaiseen oikeuteen: kyse voisi olla *calumnia*-valasta, jonka avulla kantaja vakuutti syytöstensä olevan oikeutettuja eikä pelkkää panettelua. Vaikka samaistus *calumnia* = ἐπήρεια löytyy myös joistakin sanakirjoista,¹⁷⁷ en muista vielä nähneeni missään *calumnia*-valaa (*iusiurandum calumniae*) yhdistettävän kreikankieliseen, sanan ἐπήρεια avulla muodostettuun ilmaisuun. Lähtekäämme siis seuraavaksi tutkimaan, olisiko tämä tulkinta mahdollinen.¹⁷⁸

3.4.2 Termi yleisesti

Latinan calumnia ja iusiurandum calumniae

Latinan *calumnia* tulee verbistä *calvi*, joka on harvinainen ja arkaainen, lähinnä lakikielessä käytetty sana, perusmerkitykseltään suurin piirtein ‘kiusata, haastaa riitaa, pettää’. Verbiä selvästi yleisempi substantiivi *calumnia* on siis lähinnä ‘kiusanteko, väärä syytös, panettelu, juonittelu, petos’. Etymologisesti *calvi* lienee sukua kreikan verbille κηλεῖν (‘lumota’), mutta tuon yhteyden tutkimisen voinemme tässä jättää sikseen.¹⁷⁹

Toisin kuin verbiä *calvi*, substantiivina *calumnia* käytettiin yllämainitussa merkityksessä myös muissa kuin juridisissa konteksteissa. Yhteydestä riippuen merkityskin saattoi tietysti hieman modifioitua. Esimerkiksi reetoreilla (Cicerosta alkaen) se näyttäisi joskus esiintyvän merkityksessä ‘pikkutarkka, liioiteltu kritiikki’, kuten vaikkapa seuraavassa Quintilianuksen kohdassa (Inst. 10,1,115): *eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse*.¹⁸⁰

Lakilähteissä termillä *calumnia* tarkoitetaan sitä, että joku vastoin parempaa tietämystään nostaa aiheettomia syytteitä toista vastaan tai asettaa perusteettomia vaatimuksia häntä kohtaan. Tällaisten tilanteiden välttämiseksi kehitetty keinojen kirjo supistui roomalaisessa oikeudessa ajan mukaan siten, että myöhäiskaudella merkitystä oli enää vain *calumnia*-valalla (*iusiurandum calumniae* tai *iuramentum de calumia / propter calumniam dandum*). Siinä kantajan oli vakuutettava, että hän uskoi syytöstensä todenperäisyyteen, ja vastaajan oli puolestaan vakuutettava, että hän puolustautui niin ikään oman

¹⁷⁷ Esim. BARTOLETTI COLOMBO (1983) s.v. *calumnia* antaa seuraavat vastineet: *calumnia*, *καλουμνία*, *συκοφαντία* ja *ἐπήρεια*.

¹⁷⁸ Vaikka papyruksessa oleva tarkka muoto onkin ὁ ὄρκος περὶ τῆς ἐπηρείας ja se on myös muissa lähteissä yleisempi variantti, käytän jatkossa useimmiten mukavuussyistä lyhyempää muotoa ὄρκος ἐπηρείας, joka myös esiintyy lähteissä toisinaan.

¹⁷⁹ ERNOUT & MEILLET (1979) s.v. *calvor*.

¹⁸⁰ OLD s.v. *calumnia*, 4.

asiansa oikeutukseen uskoen eikä esimerkiksi vain tuomareiden harhauttamiseksi tai ajan voittamiseksi. Myös esimerkiksi jos toinen osapuoli prosessin kuluessa vaati joidenkin todisteiden perusteellisempaa tarkistamista (kuten asiakirjojen vahvistamista tai vertaamista), oli vannottava, että tämä ei tapahtunut ainoastaan prosessin pitkittämiseksi. *Litis contestation* yhteydessä eli prosessin alussa annettava *calumnia*-vala muuttui Justinianuksen aikana oikeudenkäyntien vakio-osaksi, ja paitsi virallisissa tuomioistuimissa, sitä tuli käyttää silloinkin, kun kiistan ratkaisi yksityinen välittäjä tai tuomari.¹⁸¹

Suora laina kreikassa

Kreikankielisistä dokumentaarisisista lähteistä en ole suoraa lainaa *calumnia*/καλουμνία löytänyt kertaakaan (PHI, DDBDP, Wörterliste). Sen sijaan kirjallisuudessa se esiintyy jo useammin: TLG-haku καλουμν tuottaa 60 osumaa, joista 58 tulee sanasta καλουμνία ja 2 sanasta καλουμνιάτωρ (toinen näistä on tosin kirjoitettu καλουμνάτωρ). Esiintymät ovat lähes kaikki Basilikan skholioneista – vain yksi esiintymä on Novelloista, ja yksi löytyy mahdollisesti 1100-luvulla eläneen grammatikko Stefanoksen teoksesta. Se, että juuri skholionit ovat niin vahvasti edustettuina varsinaisten lakitekstien sijaan vahvistaa jälleen yleistä käsitystä, että lakiteksteissä pyrittiin välttämään suoria lainoja, kun taas kommentaattoreilla ei ollut niin paljon estoja käyttää niitä.

Latinalaisin kirjaimin kirjoitettuna sanaa ei löydy TLG:stä kuin yhdestä 300-luvulla eläneen Dositheoksen kohdasta (*Ars grammatica* 7,14), jossa hän esittää esimerkkinä deponenttiverbistä sanan *calumnior*, jonka hän kääntää ἐπηρεάζω.

Relevantteja tekstikohtia tarkastelemalla käy nopeasti selväksi, että odotusten mukaisesti termillä tosiaan tarkoitetaan juuri roomalaisen oikeuden *calumniam*, ja sanaa käytetään myös ko. valasta puhuttaessa. Jotkin kohdat, kuten ainoa Novelloissa oleva esiintymä (s. 292, r. 27) tosin kuulostavat siltä, että niissä *calumnia*-valalla viitattaisiin vain kantajan, ei vastaajan vannomaan valaan: ὥστε ἐκάτερον μέρος, ἡνίκα τὸ μὲν τὸν περὶ τῆς καλουμνίας ὄρκον ὀμνύοι τὸ δὲ τὸν περὶ τοῦ δικαίου νομίζειν τὴν ἀντίρρησιν εἶναι τῆς δίκης, ...¹⁸² Eräessä Basilikan skholionissa (22,5,1,2) asia sanotaan vielä suoremmin: δίδοται καὶ ὁ περὶ καλουμνίας παρὰ τοῦ ἄκτορος καὶ ὁ περὶ

¹⁸¹ Kirjallisuutta: BERGER (1953) s.v.; HEUMANN & SECKEL (1958) s.v.; KASER & HACKL (1996) 631. Primaarilähteet: Cod. Just. 2,58 (*de iureiurando propter calumniam dando*) = Bas. 7,14 (Οἵτινες ἱκανὰ δοῦναι ἀναγκάζονται ἢ ὄρκω ἐπαγγέλλονται ἢ δι' ὁμολογίας καταπιστεύονται καὶ περὶ τύπων καὶ ὄρκωμοσίας δι' ἐπήρειαν διδομένης); Inst. 4,16 (*de poena temere litigantium*); Dig. 3,6 (*de calumniatoribus*); Cod. Just. 9, 46 (*de calumniatoribus*).

¹⁸² ‘... jotta kumpikin osapuoli, kun toinen vannoo *calumniam* koskevan valan ja toinen <valan>, joka koskee sitä, että uskoo puolustuksen olevan oikeutettu ...’

τοῦ δικαίαν οἶεσθαι τὴν ἀντίρρησιν ὄρκος παρὰ τοῦ ῥέου.¹⁸³ Vastajaan vannoma vala saa siis nimekseen hieman monimutkaisen ilmaisun ὁ περὶ τοῦ δικαίαν οἶεσθαι τὴν ἀντίρρησιν ὄρκος, ja ilmaisulla ὁ ὄρκος περὶ τῆς καλουμνίας näyttäisi olevan suppeampi merkitys kuin latinassa. Nämä hienoudet eivät ole tässä kuitenkaan niin olennaisia, sillä inv. 83:n tapauksessa termiä käytetään muutenkin vain syytteitä nostavasta, ei niitä vastaan puolustautuvasta osapuolesta. Joka tapauksessa käymällä läpi termin esiintymät sille voi löytää myös kreikkalaisia vastineita. Sellainen kerrotaan Basilikan skholionissa 22,5,37,2: τὸν περὶ καλουμνίας ἦτοι τὸν περὶ ἐπηρείας ὄρκον. Myös yllä mainittu grammatikko Stefanoksen kohta (s. 296, r. 35) on mielenkiintoinen: ὁ γὰρ ἐπηρεαστικὸς ὄρκος ὁ καλουμνίας, ὁ λεγόμενος παρ’ Ἑλλησι συκοφαντικός. Tämä on ainoa tuntemani kohta, jossa esiintyy adjektiivin avulla muodostettu ilmaus ἐπηρεαστικὸς ὄρκος, mutta merkityksestä ei liene epäselvyyttä. Tässä myös introdusoidaan toinenkin vastine, nimittäin συκοφαντικὸς ὄρκος, eli toisin sanoen *calumnia* vastaisi kreikan sana συκοφαντία, jonka merkitys on sekin ‘panettelu’. Tämä onkin juuri se vastine, jonka olen löytänyt myös käydessäni läpi vielä TLG:hen sisällyttömä lähteitä: muutama bysanttilainen sanakirja antaa hakusanan καλουμνία kohdalla kreikkalaiseksi vastineeksi termin συκοφαντία.¹⁸⁴

Näin olemme taas suoran lainan esiintymien tarkastelun kautta päässeet helposti tärkeimpien kreikkalaisten vastineiden jäljille. Inv. 83:ssa mainitut valat näyttäisivät tosiaan olevan *calumnia*-valoja. Mutta toisin kuin aiempien termien kohdalla, tässä tapauksessa vastineita näyttäisi olevan kaksi: *calumnia* voitiin kääntää sekä sanalla ἐπήρεια että sanalla συκοφαντία. Mistä näiden sanojen kohdalla sitten on kyse, ja miten ne eroavat toisistaan?

Kreikan συκοφαντία: etymologia ja yleistä

Kreikan sana συκοφαντία muodostuu kahdesta osasta: loppuosa tulee φημί-verbistä (‘puhua, sanoa’), mutta alkuosa tulee mielenkiintoista kyllä sanasta σῦκον (‘viikuna’). Tämän sanan syntyhistoriaa onkin pohdittu jo antiikin aikana. Moderneihin selityksiin kuuluu mm., että sana olisi alun perin viitannut mitättömien asioiden (kuten juuri viikunoiden) varkauden ilmiantamiseen, tai että σῦκον-sanalla olisi myös jokin siveetön lisämerkitys. Olipa alkuperä mikä tahansa, klassisessa kreikassa συκοφαντία merkitsi lähinnä ‘panettelu’ ja ‘väärää syytöstä’, eli varsin samantapaisia asioita kuin latinan *calumnia*. Sanaperheeseen kuului normaaliin tapaan lukuisia johdannaisia, kuten

¹⁸³ Kantaja antaa *calumnia*a koskevan <valan> ja vastaaja valan, joka koskee sitä, että uskoo puolustuksen olevan oikeutettu.⁷

¹⁸⁴ Lex. αὔσηθ, Rez. A, K 22 (FM 8, 273); Lex. αὔσηθ, Rez. L, K 88 (FM 8, 313); Lex. ἄδερ, K 31 (FM 6, 48); Lex. ἄκτωρ, K 21 (SG 4, 75).

συκοφάντης, συκοφαντεῖν, συκοφαντικός ym. Sanat olivat varsin suosittuja, ja jotkut niistä ovat lainautuneet joihinkin nykyisiin kielisiin (vrt. ransk. *sycophante*).¹⁸⁵ Myös nykykreikassa ne ovat edelleen olemassa samassa merkityksessä.¹⁸⁶

Sanaperheen suhteellisesta yleisyydestä kertoo jotakin se, että jo pelkästään TLG-haku *συκοφαν* tuottaa peräti 5830 osumaa. Suuri osa esiintymistä on jo Kreikan klassiselta kaudelta, etenkin reetoreiden puheista. Näitä esiintymiä en ole käynyt henkilökohtaisesti läpi, mutta sekundaarimateriaalin perusteella sana on ollut tärkeä mm. juuri oikeudellisissa yhteyksissä. Myöhemmin, 200-luvulla jKr. roomalaisesta oikeudesta kreikaksi kirjoittanut Modestinus (Dig. 27,1,6,18) käyttää termiä *συκοφαντία* latinan ilmaisun *dolus malus* vastineena, mikä voidaan luokitella komparaatioksi. Sen sijaan bysanttilaisen ajan lakilähteissä *συκοφαντία* näyttäisi esiintyvän vain latinan termin *calumnia* vastineena.¹⁸⁷ Niinpä esimerkiksi Theofilos (Inst. 4,16) käyttää suoran lainan *calumnia* ohella juuri termiä *συκοφαντία*. Se voidaan puolestaan luokitella käännöslainaksi, koska sananmukainenkin merkitys on sama.

Joka tapauksessa sana oli siis käypä juridisissa yhteyksissä sekä ennen roomalaisten tuloa että sen jälkeen. Mainittakoon mielenkiinnon vuoksi, että sanat *συκοφαντία* ja *συκοφαντεῖν* ovat lainautuneet myös juutalaisten rabbiiniseen oikeuteen.¹⁸⁸

Kreikan ἐπήρεια: etymologia ja yleistä

Calumnian toinen kreikkalainen vastine, *ἐπήρεια*, on perusmerkitykseltään 'huono/vihamielinen kohtelu, loukkaus, uhkaus'.¹⁸⁹ Toisinaan se tarkoitti myös suorastaan fyysistä loukkaamista tai vahingoittamista.¹⁹⁰ Tavallaan sillä on siis hieman aggressiivisempi ja suorasukaisempi vivahde, kun taas sana *συκοφαντία* assosioituu pikemminkin kieroon vehkeilyyn. Kumpi termi sopi paremmin latinan *calumnian* käännökseksi, on ehkä makuasia, mutta ainakin omasta mielestäni termiä *συκοφαντία* voisi pitää parempana. Ilmeisesti useimmat aikalaisetkin kokivat asian niin, sillä *ἐπήρεια* on selvästi harvinaisempi näistä kahdesta sanasta. Kuitenkin sitäkin siis käytettiin toisinaan. Vaikka sana *ἐπήρεια* esiintyy jo klassiselta kaudelta alkaen, on se lähteissämme silti kokonaisuudessaankin harvinaisempi kuin *συκοφαντία*, ei ainoastaan silloin, kun puhutaan *calumnian* vastineista: TLG-haku *επηρει* tuottaa 1146 kohtaa, jotka tulevat enimmäkseen juuri sanasta

¹⁸⁵ CHAINTRAINE (1980) s.v. *σῦκον*, E.

¹⁸⁶ ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ & ΦΥΤΡΑΚΗΣ (1992) s.v.

¹⁸⁷ ALTMANN (1955) 38.

¹⁸⁸ SPERBER (1984).

¹⁸⁹ Etymologiasta ks. CHANTRAINE (1980) s.v.

¹⁹⁰ LAMPE (1961) s.v. *ἐπήρεια*, 1.

ἐπήρεια (yli 1000 esiintymää). Sinänsä se ei tietenkään ole vähän, mutta kuitenkin vain noin viidesosa termin συκοφαντία esiintymismäärästä. Kaikkien esiintymien tarkastelu oli minulle tässä mahdotonta, mutta päällisin puolin katsottuna sana ei näyttäisi liittyvän yhtä usein juridiikkaan kuin συκοφαντία. Erilaisista johdannaisista mm. ἐπηρεασμός, ἐπηρεαστής ja ἐπηρεαστικός ovat säilyneet nykykreikassakin samantapaisessa merkityksessä, kun taas ἐπήρεια itse tarkoitti keskibysanttilaisella ajalla valtiolle suoritettavia erikoistehtäviä,¹⁹¹ mikä sivumennen sanoen antaa mielenkiintoisia näkökulmia tehtävien luonteeseen ja kansalaisten suhtautumiseen niihin.

Ὅρκος ἐπηρείας ja ὄρκος συκοφαντίας kirjallisuudessa

Tässähän meitä kuitenkin kiinnostaa nimenomaan *calumnia*-vala eikä niinkään *calumnia* itsessään. Joitakin valaa käsitteleviä tekstikohtia löysimme jo suoran lainan käsittelyn yhteydessä. Relevanttien lisäkohtien seulomiseksi TLG:stä on tällä kertaa käytettävä yhdistelmähakua ja etsittäviä kohtia, joissa sanat ὄρκος ('vala') ja ἐπήρεια tai συκοφαντία esiintyvät lähellä toisiaan. Näin tutkittavien esiintymien määrä myös putoaa murto-osaan edellä mainituista luvuista. Tällaisia kohtia löytyy yhteensä muutama kymmenen (n. 40).¹⁹² Jo aiemmin saatu kuva vahvistuu niiden avulla entisestään: ilmaisuja ὄρκος ἐπηρείας, ὄρκος συκοφαντίας ja ὄρκος καλουμνίας käytetään ilmeisesti kaikkia samassa merkityksessä. Kuten jo yksittäisten sanojen kohdalla, ilmaus ὄρκος ἐπηρείας on harvinaisempi kuin ὄρκος συκοφαντίας, mutta ei kuitenkaan ole pelkkä yksittäistapaus.

Ilmaisun ὄρκος ἐπηρείας (vast.) esiintymät – yhteensä 7 relevanttia kohtaa – ovat tosin yhtä lukuunottamatta kaikki Basilikan *tituluksesta* 22,5 tai sen skholioneista.¹⁹³ Yksi näistä on jo edellä mainittu skholion 22,5,37,2 (... τὸν περὶ καλουμνίας ἦτοι τὸν περὶ ἐπηρείας ὄρκον ...). Eräässä Basilikan varsinaisen tekstin kohdassa esiintyy myös yhteys käsitteeseen συκοφαντία (22,5,54): Ἐχέτω δὲ τὴν ἰδίαν ἰσχὺν τὰ περὶ τοῦ ὄρκου συκοφαντίας τοῦ λεγομένου περὶ ἐπηρείας ... Ainoa mainitun *tituluksen* ulkopuolinen esiintymä Basilikassa on *tituluksen* 7,14 rubriikissa, jossa esiintyy ilmaus ὄρκωμοσία δι' ἐπήρειαν διδομένη (ks. nootti 181), joka vastaa tarkalleen latinan ilmaisua *iusiurandum de calumnia dandum*. Sitä ei nähdäkseni kuitenkaan käytetty muualla kuin vain tässä yhdessä kohdassa. Basilikan ja sen skholioneiden lisäksi tulee edellä jo mainittu grammatikko

¹⁹¹ TRAPP (1994-) s.v.

¹⁹² Tarkkojen lukujen antaminen on tässä tapauksessa vaikeaa ja riippuu täysin laskutavasta, koska valan mainitsemisen jälkeen samasta asiasta puhutaan usein enää pelkästään valana, ilman että mainittaisiin uudestaan sanoja ἐπήρεια, καλουμνία tai συκοφαντία, ja toisaalta saatetaan myös käyttää sellaisia ilmaisuja kuin ὀμνύειν τὸν περὶ τῆς συκοφαντίας, ilman että sanaa ὄρκος mainittaisiin. Tällaiset kohdat olen pyrkinyt eliminoidaan antamastani kokonaisluvusta, enkä ole niitä myöskään erikseen etsinyt.

¹⁹³ Bas. 22, 5 (περὶ ὄρκου ὠμοτέου εἴτε προαιρετικοῦ, τουτέστι ἐπάκτου, εἴτε ἀναγκαίου εἴτε δικαστικοῦ); vrt. Dig. 12, 2 (*de iusiurando sive voluntario sive necessario sive iudiciali*).

Stefanoksen kohta, jossa esiintyy yhdessä ja samassa kohdassa sekä ἔπηρεαστικός ὄρκος että συκοφαντικός ja καλουμνίας ὄρκος.

Ilmaisu ὄρκος συκοφαντίας on, kuten sanottua, selvästi yleisempi: siitä olen löytänyt runsaat 30 esiintymää. Niistäkin lähes kaikki ovat Basilikasta tai sen skholioneista; lisäksi on kourallinen myöhäisempiä esiintymiä (Mikhael Psellos, grammatikko Stefanos, ym.), mutta ei varhaisempia. Merkityksen suhteen nämä esiintymät eivät nähdäkseni tuo merkittävää lisää siihen, mitä on jo aiemmin sanottu.

Dokumentaariset lähteet

Kuten jo tämän luvun johdannossa mainitsin, mikään edellä käsitellyistä ilmaisuista ei esiinny papyruksissa, vaikka sanat ἐπήρεια ja συκοφαντία yksinään kyllä esiintyvät, jopa suhteellisen usein verrattuna tässä työssä aiemmin käsiteltyihin termeihin (57/82 kohtaa DDBDP:ssä). Vain sana καλουμνία ei esiinny lainkaan. Samat havainnot koskevat myös piirtokirjoituksia, tai ainakin sitä piirtokirjoitusmateriaalia, jonka tarkistaminen oli minulle tässä mahdollista (PHI). Papyruksissa pistää ehkä silmään se, että sana ἐπήρεια ilmestyy niihin jonkin verran myöhemmin (1. vs. eKr.) kuin συκοφαντία (jo 3. vs. eKr.), mutta sillä ei ole meidän kannaltamme mitään merkitystä. Molemmat sanat figuroivat papyruksissa kutakuinkin yhtäjaksoisesti ainakin 500-luvulle asti, myös juridisissa yhteyksissä. Tätä taustaa vasten ei voi olla täysin merkityksetöntä sattumaa se, että *calumnia*-valaa ei niissä näytetä mainittavan kertaakaan.

Yhteenvedo ja yleisiä johtopäätöksiä

Alussa esitetty hypoteesi, jonka mukaan ilmaisu ὄρκος ἐπηρείας voisi vastata latinan ilmaisua *iusiurandum calumniae*, on siis saanut vahvistuksensa. Lingvistikannalta kyse on jälleen kerran käännöslainasta. On käynyt ilmi, että toinen, samanmerkityksinen käännöslaina oli ilmaisu ὄρκος συκοφαντίας, minkä lisäksi tavataan myös suoran lainan avulla muodostettua ilmausta ὄρκος καλουμνίας. Itse sanat ἐπήρεια ja συκοφαντία ovat vanhaa perua, ja varsinkin jälkimmäistä käyttivät juridisessa mielessä jo klassisen kauden reetorit, mutta niihin liittyvää valaa ei nähdäkseni tavata ennen roomalaiseen oikeuteen tutustumista, joten ei liene epäilystä siitä, että tämä vala on todella katsottava roomalaisen oikeuden ilmentymäksi. Se, että ὄρκος συκοφαντίας on yleisempi kuin ὄρκος ἐπηρείας, selittyy paitsi sillä, että συκοφαντία oli muutenkin yleisempi, myös sillä, että se oli jo aiemmin vakiinnuttanut asemansa kreikkalaisessa lakikielessä tarkoittamaan suunnilleen samaa asiaa kuin latinan *calumnia*. Se ehkä myös sopi paremmin merkitykseltään. Miksi myös sanaa ἐπήρεια alettiin käyttää sen rinnalla, on toinen kysymys, johon en pysty tässä esittämään vastausta.

Inv. 83:n kannalta tärkeintä on kuitenkin vain todeta, että asia on näin, olipa syy mikä tahansa. Koska mitään edellä mainituista ilmaisuista ei ole tähän asti tavattu papyruksissa eikä minun tietääkseni myöskään piirtokirjoituksissa, vaan ainoastaan kirjallisuudessa, inv. 83 tuo varsin mielenkiintoisen lisän kokonaisdokumentaatioon.

3.4.3 Termi inv. 83:ssa

Tämän luvun johdannossa siteerattujen kohtien lisäksi sana ἐπήρεια esiintyy papyruksessa yhdessä toisessakin kohtaa (343), minkä lisäksi myös sana συκοφαντία löytyy (317, 349). Ne eivät kuitenkaan liittyne mitenkään *calumnia*-valaan, vaan niitä käytetään yleisessä mielessä kuvaamaan vastustajan toimintaa. Itse asiassa kiistakumppanit eivät muutenkaan juuri säästele sanojaan moittiessaan toisiaan; myös esimerkiksi verbi κακοστομεῖν kuuluu repertoariin (322). Sen sijaan muualta Petran papyruksista en ole näitä sanoja löytänyt.¹⁹⁴

Joka tapauksessa ilmaisun ὄρκος ἐπηρείας merkitys lienee käynyt edellisessä kappaleessa selväksi. Ainakaan ei ole mitään vakavasti otettavaa syytä olettaa, miksi se tarkoittaisi inv. 83:ssa jotakin muuta kuin mitä edellä on esitetty. Tästä huolimatta inv. 83:n relevanttien tekstikohtien tulkinnassa on joitakin ongelmia.

Ensimmäinen ongelma liittyy juridiseen sisältöön: roomalaisen oikeuden mukaanhan *calumnia*-vala tuli antaa prosessin *alussa* (tai silloin kun epäiltiin prosessin tahallista pitkittämistä), mutta meidän papyruksessamme vala sisältyy tuomareiden *loppuratkaisuun*. Valan kyllä tulee – ihan oikein – edeltää toisen osapuolen puolustukseen esittämää, syyttömyyttä vakuuttavaa valaa. Mutta se vaaditaan siis vasta koko käsittelyn lopussa. Tämä ei minun ymmärtääkseni ole normaalia roomalaisessa oikeudessa, joten vaikuttaa siltä, että ajan virallisen lainsäädännön näkökulmasta termiä ei ole tässä käytetty täysin oikein. Tietysti on täysin mahdollista, että toinenkin *calumnia*-vala on ollut kuvioissa mukana jo käsittelyn alussa, ja että siitä ei vain ole jäänyt jäljelle mainintaa papyruksen säilyneissä osissa – tekstin alkuhan on muutenkin varsin turmeltunut. Mutta vaikka näin olisikin, se ei muuttaisi loppuratkaisuun sisältyvän valan asemaa mitenkään. Tästä pienestä mahdollisesta epätarkkuudesta huolimatta on selvää, että ilmaisun käyttö on joka tapauksessa osoitus tämän roomalaisen oikeuden peruskonseptin tuntemuksesta. Ja huonokin tuntemus on enemmän kuin olematon tuntemus, joka näyttää olleen vallalla Egyptissä, ainakin siitä päätellen, että ilmaisua ei sikäläisissä papyruksissa kertaakaan esiinny. Tämä tulos viittaisi melko selvästi siihen, että Petran oikeuselämän romanisaation aste oli ainakin tässä suhteessa korkeampi kuin Egyptin.

¹⁹⁴ Vain inv. 24:ssä esiintyy ilmaisu ἀνεπηρέαστον καὶ ἀβλαβ[έ]ς.

Toisen ongelman muodostaa rivillä 482 esiintyvä sana *προεπήρεια*. Tällaista sanaa en ole mistään muualta onnistunut löytämään, yhtä vähän kuin sanoja **προσυκοφαντία* tai **προκαλουμνία*. Myöskään latinassa ei tietääkseni ole olemassa mitään *pro-* tai *prae-*etuliitteellä muodostettua *calumnian* johdannaista. Ylipäänsä sana ‘esipanettelu’ kuulostaa hieman oudolta. Ongelman selitykseksi ei ainakaan käy se, että papyruksen fragmentit olisi luettu väärin tai rekonstruoitu väärään järjestykseen, sillä valokuvan perusteella lukutapa näyttää minusta varmalta. Näin ollen pitäisin mahdollisena, että kyse on silkasta kirjurille sattuneesta lapsuksesta. Se olisi voinut saada alkunsa esimerkiksi siitä, että hänellä oli mielessään, että valan tuli tapahtua *ennen* toista valaa, mitä ei tuossa kohdassa millään muulla tavalla tuoda esille. Sen sijaan Stefanoksen vannoman valan yhteydessähän kirjuri käyttää sanaa *πρῶτον*, joka on saattanut olla hänellä mielessä tässäkin. Jos taas on todella uskomisen kirjurin tarkkaavaisuuteen, meillä olisi tässä esimerkki aiemmin täysin tuntemattomasta kreikan kielen sanasta, mikä tekisi tekstikohdasta entistäkin merkittävämmän. Tämäkään mahdollisuus ei ole kokonaan poissuljettu – muinaiskreikkahan on korpuskieli, eli meidän tietomme siitä perustuvat puhtaasti tiettyyn rajalliseen (puutteelliseen) tekstikorpukseen, ja primäärimateriaalin lisääntyessä uusia sanoja putkahtaa aina aika ajoin esiin.¹⁹⁵ Tämä uusi sana ei kuitenkaan olisi ainakaan roomalaisesta oikeudesta peräisin, vaan täysin omaperäinen luomus.

Jätän kysymyksen lukijan ratkaistavaksi, vaikka itse ehkä olisinkin taipuvainen pitämään kohtaa kirjurille sattuneena erehdyksenä. Edellä esitettyjen näkökohtien lisäksi voidaan kysyä, miksi selvästikin samaan asiaan viitattaisiin niin lyhyen välimatkan sisällä kahdella eri termillä.

Näitä loppuratkaisuun kuuluvia valoja voidaan tietysti pohtia myös laajemmasta näkökulmasta esimerkkeinä siitä, miten tuossa yhteiskunnassa kiistoja ratkaistiin. Ainakin itsestäni tuntuu hieman hassulta, että asia saatettiin kokea ratkaistuksi sillä, että ensin toinen vannoi syyttävänsä toista aiheesta, minkä jälkeen toinen vannoi olevansa syytön. Siinä siis vain asetettiin sana sanaa vastaan, eikä asiaa oikeastaan ratkaistu mitenkään. Eikö siihen olisi sopinut *calumnia*-valaa paremmin esimerkiksi jokin vala, jolla oltaisiin vannottu olla syyttämättä toista enää jatkossa ja hierottu sovintoa vanhojen syytteiden vahvistamisen sijaan? Ehkä 500-luvun petralaiset näkivät asian toisin ja kokivat inv. 83:ssa olevan ratkaisun ainoaksi molemmille osapuolille kunnialliseksi perääntymisreitiksi – näin kummankaan ei ainakaan tarvinnut myöntää valehdelleensa jossakin varhaisemmassa vaiheessa. Oli miten oli, nämä antropologiset ulottuvuudet menevät jo tämän työn tehtävänasettelun ulkopuolelle.

¹⁹⁵ Kyseessä ei edes olisi ainoa uusi, pelkästään inv. 83:ssa esiintyvä sana; lisäksi voidaan mainita esimerkiksi sana *δυμεροτριτά* (443) ja ehkä myös *μεσοτυχέν* (446). Myös esimerkiksi sana *κοπροδοχείον* tunnetaan Petran papyrusten ulkopuolelta vain Julianos Askalonlaisen teoksesta.

3.5 Καινοτομία eli *opus novum*

3.5.1 Johdanto

Viimeistä termiä en ota käsiteltäväksi niinkään siksi, että sen tulkinta inv. 83:ssa olisi kovin problemaattinen (summittainen merkitys on melko selvä), vaan enemmänkin yleisestä mielenkiinnosta hieman toisenlaisena esimerkkinä juridisen kreikan ja latinan vuorovaikutuksesta. Tästä huolimatta sen käyttö inv. 83:ssa ei ole täysin vailla mielenkiintoa sekään, kuten tullaan näkemään. Termi **καινοτομία**, joka tarkoittaa aivan sananmukaisesti ‘uutta leikkausta’ tai ‘uutta kaivosta’ ja jolla myöhemmin viitattiin mm. yleisesti erilaisiin ‘uudistuksiin’, esiintyy Petran papyruksista ainoastaan inv. 83:ssa (3 kertaa). Siinä se löytyy konteksteista, joissa on tavalla tai toisella puhetta rakentamisesta, korjaamisesta ja rakennusaineista. Ensin Theodoros omassa puheenvuorossaan ilmeisesti syyttää Stefanosta vallitsevan järjestyksen rikkomisesta ja mm. rakennusaineiden varastamisesta hänen talostaan (**καινοτομία** riveillä 99 ja 120). Myöhemmin Stefanos vastaa syytöksiin ja torjuu ne (**καινοτομία** rivillä 315).¹⁹⁶ Samassa yhteydessä esiintyy myös verbi **καινοῦν** (320: τὴν οἰκοδομὴν τοῦ κοπροδοχίου ποιῆ[σα]ν καὶ καινώσειν).

Kontekstien perusteella hypoteesini on, että papyruksessamme termi vastaisi roomalaisen oikeuden käsitettä *opus novum* (sananmukaisesti ‘uusi työ/asia’), jolla tarkoitetaan rakennuskannan muuttamista naapurialue vahingoittavalla tavalla.¹⁹⁷ Koska kreikkalaisen ja latinalaisen termin sananmukaiset merkitykset poikkeavat toisistaan, tällä kertaa kyseessä ei siis olisi käännös-, vaan komparaatiolaina.

3.5.2 Termi yleisesti

Roomalaisen oikeuden opus novum

Ilmaisu *opus novum* tarkoittaa siis sananmukaisesti ‘uutta työtä/asiaa’ ja on siten periaatteessa varsin arkinen. Sen yleisempää käyttöä tai sen muodostavien sanojen etymologiaa ei tässä tarvitse sen koommin esitellä. Sen sijaan olennaista on se, että roomalaisessa oikeudessa ilmaisu sai muiden merkitysten lisäksi myös erään tarkkaan rajatun teknisen merkityksen: *opus novumista* puhuttiin silloin, kun joku rakensi uuden rakennuksen tai muutti olemassa olevaa rakennusta sellaisella tavalla, että siitä koitui naapurille tavalla tai toisella haittaa. Kyse saattoi siis olla uuden kohteen rakentamisen tai vanhan kohteen laajentamisen lisäksi yhtä hyvin myös esimerkiksi kohteen tai sen osien purkamisesta – olennaista oli vain, että rakennuskanta jollakin tapaa muuttui ja että tästä aiheutui jotakin haittaa

¹⁹⁶ Theodoroksen väitteitä hän kuvaa mm. äsken esitellyillä sanoilla **συκοφαντία** (317) ja **κακοστομείν** (322).

naapurille. Haitan ei tarvinnut aina merkitä suoranaista fyysistä vahinkoa tai sen uhkaa, vaan siihen riitti esimerkiksi jo se, että uudet rakenteet varjostivat naapurin aluetta kohtuuttomasti tai että ne estivät häntä toteuttamasta jotakin hänen oikeuttaan (servituuttia). Tällaisissa tapauksissa naapuri (tai se jolla oli servituutti) saattoi tehdä valituksen (*operis novi nuntiatio*), joka oli esitettävä suoraan rakentajalle itselleen tai hänen edustajalleen, ei virkavallalle. Tällaisia valituksia oli mahdollista tehdä myös julkisen intressin nimissä, esimerkiksi jos uusi rakennelma katkaisi tieyhteyden tms. Tällöin valituksen sai tehdä kuka tahansa muukin kuin vain naapuri. Edellytyksenä oli kuitenkin kaikissa tapauksissa, että rakentaminen oli vielä kesken – jälkikäteen valittaminen ei käynyt päinsä. Valituksen kuultuaan rakentajan oli joko keskeytettävä työnsä tai hänen oli annettava takuu siitä, että vahinkoa ei tulisi naapurille aiheutumaan. Muussa tapauksessa asia meni virkavallan selvitettäväksi. Tarkkoja aiheeseen liittyviä säännöksiä muunneltiin myöhäisantiikin aikana useampaan otteeseen, mutta tämä on siis perusidea.¹⁹⁸

*Opus novum*in läheisesti liittyvä käsite on myös *damnum infectum* ('toteutumaton vahinko'). Sillä tarkoitettiin pelättyä taikka odotettavissa olevaa vahinkoa, esimerkiksi sellaisessa tilanteessa, jossa rakennus oli sortumisvaarassa ja siten muodosti uhan myös naapurin turvallisuudelle. Tällöin naapurilla oli ainakin klassisen oikeuden mukaan oikeus vaatia *actio damni infecti* –nimisen kanteen avulla rakennuksen korjaamista tai takuiden antamista vahingon varalle. Jos vastaaja ei suostunut vaatimukseen, kantaja sai mennä itse toisen alueelle huolehtimaan rakenteiden korjaamisesta, ja jos sekään ei tuottanut toivottua tulosta, rakennus siirtyi kokonaan hänen haltuunsa. Myöskään *damnum infectum*in kohdalla vaatimusten esittäminen jälkikäteen ei käynyt päinsä – jos talo romahti ja aiheutti vahinkoa naapurille ennen asian esille nostamista, korvausvaatimuksia ei ollut, vaan naapurilla oli ainoastaan oikeus ottaa haltuunsa omalle tontilleen pudonneet rakennusaineet, sikäli kuin omistaja ei itse noutanut niitä takaisin. Tähänkin asiakompleksiin liittyviä säännöksiä kuitenkin muunneltiin ajan mittaan.¹⁹⁹

Käännöslaina: ἔργον νέον / ἔργον καινόν

Suorana lainana en ole onnistunut löytämään käsitettä *opus novum* kreikankielisistä lähteistä lainkaan. Ehkä se ei vain sopinut tarpeeksi hyvin kreikan puhujan suuhun tai kreikan taivutusjärjestelmään. Koska kyseisestä ilmiöstä on kuitenkin pakostakin ollut puhetta vähintäänkin kreikankielisissä

¹⁹⁷ Tämä on myös SALIOUN (2003) näkemys. Alun perin kyllä sain idean hänestä riippumatta VAN DER WALIN (1999) artikkelista, jossa käsitellään mm. termien *opus novum* ja καινοτομία suhdetta lakikirjallisuudessa.

¹⁹⁸ Kirjallisuutta: BERGER (1953) s.v. *operis novi nuntiatio*; KASER (1975) 271-2; SALIOU (1994) 45. Primaarilähteet: Dig. 39,1 (*de operis novi nuntiatione*); vrt. Bas. 58,10 (Περὶ ἔργου νέου παραγγελίας τουτέστι καινοτομίας καὶ περὶ τοῦ ἀζημίον φυλάττεσθαι τὸν καινοτομούμενον παρὰ τοῦ καινοτομοῦντος); Just. Nov. 63 (Περὶ καινοτομιῶν τῆς ἐπὶ θάλασσαν ἀπόψεως).

roomalaiseen oikeuteen liittyvissä lähteissä, sille siis täytyi olla jokin kreikkalainen nimitys, jonka on suoran lainan puutteessa täytynyt olla joko käännös- tai komparaatiolaina. Mahdollisina käännöslainoina tulee mieleen ἔργον νέον ja ἔργον καινόν. Sanat νέος ja καινός tarkoittavat molemmat ‘uutta’, mutta niillä on suurin piirtein sellainen vivahde-ero, että νέος tarkoittaa pikemminkin ‘nuorta’, kun taas καινός viittaa enemmänkin ‘vastikään tehtyyn/keksittyyn’.

Lukija on ehkä jo nootin 198 kohdalla pannut merkille, että Basilikan *tituluksen* 58,10 rubriikissa käsitteen *opus novum* vastineena tosiaan esiintyy ἔργον νέον. Mutta tämä onkin sitten ainoa löytämäni kohta, jossa näin on asian laita. Ilmaisua tosin esiintyy Basilikassa vielä kahdessa muussakin kohdassa, mutta kummassakin kyse näyttäisi olevan ‘uudesta rakennuksesta’ yleisessä mielessä, ilman pienintäkään viittausta siihen, että se aiheuttaisi harmia naapureille.²⁰⁰ Kohdissa ilmaus ei siis edusta meitä tässä kiinnostavaa teknistä merkitystä, siitäkin huolimatta että myös latinankielisessä alkutekstissä esiintyy *opus novum*. Myöskään muualta kirjallisuudesta tai dokumentaarisista lähteistä en ole löytänyt kohtia, joissa ilmaisua olisi käytetty tässä relevantilla tavalla. Näin ollen herää epäily, että yllämainitussa Basilikan rubriikissa termiä on ehkä käytetty väärin. Rubriikithan ovat yleensä paljon myöhäisempiä kuin itse alkuperäiset lait, ja Basilikan tapauksessa rubriikki saattaa hyvinkin olla peräisin vasta joltakin 800-luvulla eläneeltä kopistilta, joka ei välttämättä tuntenut kovin syvällisesti sitä sanastoa, jota varsinaisissa, vuosisatoja vanhemmissa lakiteksteissä käytettiin. Katsokaamme siis seuraavaksi, olisiko ἔργον καινόν parempi kandidaatti *opus novum* vastineeksi.

Dokumentaarisista lähteistä en ole löytänyt ilmaisua ἔργον καινόν ainakaan meitä tässä kiinnostavassa teknisessä merkityksessä. Kirjallisuudessakin sitä näytetään käytettävän useimmiten ei-teknisessä mielessä – merkitys on monasti suurin piirtein ‘ennennäkemätön asia’.²⁰¹ Lisäksi löytyy näköjään myös eräs toinen tekninen merkitys, joka liittyy kaivosteollisuuteen: ilmaisulla viitataan joskus uuteen kaivokseen tai louhokseen.²⁰² Kuitenkin löytyy myös joitakin mielenkiintoisia kohtia, joista käy ilmi, että tämä ilmaisu saattoi tosiaan myös toimia roomalaisen oikeuden *opus novum* vastineena (siis myös nimenomaan teknisessä mielessä *operis novi nuntiation* yhteydessä, ei ainoastaan yleisessä mielessä). Näin näyttäisi olevan asian laita ainakin joissakin Basilikan kohdissa sekä

¹⁹⁹ Dig. 39,2 (*de damno infecto*); vrt. edellä jo mainittu Bas. 58,10. BERGER (1953) s.v. *damnum infectum* ja *missio in possessionem damni infecti nomine*, KASER (1975) 271.

²⁰⁰ Bas. 58,12,6 = Cod. Just. 8,11,5; Bas. 58,12,22 = Cod. Just. 8,11,22.

²⁰¹ Esim. Josefus 12,63: ἔργων καινῶν καὶ παραδόξων.

²⁰² Esim. Fotios, s.v. Ἀγράφου μετάλλου δίκη : οἱ τὰ ἀργύρεια μέταλλα ἐργαζόμενοι, ὅπου βούλοιντο καινοῦ ἔργου ἄρξασθαι, ... Sama teksti löytyy saman hakusanan alta myös Sudasta sekä Zonaraksen nimiin pannusta hakuteoksesta (13. vs.).

Basilikan skholioneissa.²⁰³ Lisäksi löytyy vielä joitakin myöhäisempiäkin esiintymiä, jotka osoittavat ilmaisun säilyneen käytössä kyseisessä merkityksessä vähintäänkin 1300-luvulle asti.

Ilmaisu *καὶνὸν ἔργον* on tietysti melko lähellä sanaa *καινούργια* (sananmukaisesti ‘uusi teko’, siitä ‘uudistus’). Tämäkin on sanaperhe, johon kuuluu useita johdannaisia (mm. *καινούργειν*, *καινούργος*, *καινούργησις*). Näistä sana *καινούργιος* on jopa säilynyt nykykreikkaan asti merkityksessä ‘uusi’ (yleisessä mielessä).²⁰⁴ Kaikkiaan sanaperhe on kuitenkin vähemmän yleinen (esim. substantiivista *καινούργια* on TLG:ssä 58 esiintymää) eikä sitä näköjään käytetty meitä kiinnostavalla tavalla.

Komparaatiolaina καινοτομία: etymologia ja yleistä

Edellä on jo saatu hienoisia viitteitä siitä, että *opus novum* vastineena saatettiin käyttää myös sanaa *καινοτομία* (vrt. nootissa 198 siteerattujen lakien rubriikit), mikä oli myös alkuperäinen hypoteesini. Siinä on siis yhdistetty sanat *καίνος* ja *τομία*, joista jälkimmäinen tulee verbistä *τέμνειν* eli ‘leikata, halkoa, kaivaa’. Termi *καινοτομία* on alkujaan peräisin kaivosteollisuudesta, ja se tarkoitti yksinkertaisesti ‘uutta louhosta’ tai ‘uutta kaivosta’. Niinpä epäilen, että yllä jo mainittu ilmaisun *ἔργον καινόν* käyttö samassa merkityksessä perustuu siihen, että se vasta myöhemmin samaistettiin termiin *καινοτομία*, jota puolestaan tavataan tässä merkityksessä jo klassisessa attikassa. Sanan *καινοτομία* merkitys kuitenkin laajeni nopeasti, niin että se tarkoitti yleisesti ‘uudistusta’, etenkin valtiollisessa elämässä, mutta myös muissa yhteyksissä. Niin sitä käytetään vielä nykykreikassakin.²⁰⁵ Kuten normaalia, sanaperheeseen kuului – ja kuuluu edelleen – myös muita sanoja, kuten verbi *καινοτομεῖν*.²⁰⁶

Sanaperheeseen kuuluvia sanoja on verrattain paljon – TLG:ssä jo pelkästään haku *καινοτομ*, joka ei vielä kata esimerkiksi verbin augmentillisiä tai reduplikoituja muotoja, tuottaa 1721 esiintymää. Verbi *καινοτομεῖν* näyttäisi ilmestyvän kirjallisuuteen 500-luvulla eKr. ja substantiivi *καινοτομία* 400-luvulla eKr., mutta kaikkiaan painopiste on kuitenkin myöhäisantiikissa ja bysanttilaisella ajalla. Jälleen kerran esiintymien suuren lukumäärän takia kattava analyysi ei olisi tässä yhteydessä tarkoituksenmukaista. Niinpä kirjoitan lähinnä sekundaarilähteiden pohjalta. Toisin kuin

²⁰³ Esim. kappaleen Bas. 58,23,11 lopussa (... Τὸ νόμιμον παράγγελμα τοῦτο δεσπότη τοῦ ἀγροῦ ἀρμόζει καὶ ᾧ διαφέρει μὴ γενέσθαι τὸ καινὸν ἔργον.); vrt. myös Bas. 58,23,13; 58,23,21; Bas. skhol. 8,2(V),35,17; 58,23,11,3; 58,23,11,5; ym.

²⁰⁴ SHIPP (1979) s.v.

²⁰⁵ ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ & ΦΥΤΡΑΚΗΣ (1992) s.v.

²⁰⁶ CHANTRAINE (1980) s.v. *καίνος*. Verbi *καινοτομεῖν* muuten esiintyy kaivoksiin liittyvässä merkityksessä vielä Hesykhioksellakin.

aiempien termien kohdalla, tämä ei kuitenkaan tarkoita ennen kaikkea sanakirjoja, vaan kerrankin termiä on jo joku muukin tutkinut suhteellisen laajasti, nimittäin N. VAN DER WAL (1999, 135-141). Meille on tietysti hyvä, että todellinen Bysantin oikeushistorian tuntija on jo tutkinut aihetta – hänen artikkelistaan saamani viitteiden ansiosta marginaalisetkin juridiset lähteet on tässä kappaleessa huomioitu paljon paremmin kuin mitä edellä on ollut mahdollista. VAN DER WAL keskittyy kuitenkin vain lakikirjallisuuteen, jättäen esimerkiksi dokumentaariset lähteet vaille huomiota, joten uskoisin minullakin olevan jotakin lisättävää hänen tuloksiinsa. Teen kuitenkin ensin lyhyen yhteenvedon termin käytöstä lakikirjallisuudessa, sellaisena kuin se minulle näyttäytyy eri lähteiden perusteella.

Καινοτομία juridisessa kirjallisuudessa

Myös kreikankielisessä lakikirjallisuudessa termillä on enemmän kuin yksi merkitys, eikä sen käyttöä voida kaiken kaikkiaan kutsua kovinkaan täsmälliseksi. Yksi sen merkityksistä, joka oli alun perin todennäköisesti tärkein kaikista, oli 'lainmuutos'. Se on selvää jatkoa vanhalle käyttötavalle, jonka mukaan καινοτομία tarkoitti kuvaannollisesti kaikenlaisia innovaatioita valtiollisessa elämässä. Sekä verbi että substantiivi esiintyvät tässä merkityksessä esimerkiksi Theofiloksen *Institutiones* – parafrasissa; latinankielisessä alkutekstissä niitä vastaa toisaalta *introducere*, toisaalta *leges novae*.²⁰⁷ Vain hieman myöhäisemmän, Athanasios Emesalaisen laatiman Justinianuksen Novellojen esittelyn yhdessä kohdassa (10,2,8) merkitys on sama. Myös itse Novelloissa termiä käytetään muutaman kerran samassa merkityksessä, vaikkakin yhden kerran sillä viitataan luonnon aiheuttamiin mullistuksiin.²⁰⁸ Sen sijaan eräässä toisessa edellä jo mainitun Athanasiosuksen teoksen kohdassa (20,5,4), joka on erään kadonneen Novellan yhteenvedo, sanaa käytetään selvästi latinan ilmaisun *opus novum* vastineena. Samoin on asian laita myös Novellan 63 rubriikissa (vrt. nootti 198), joka tosin on muidenkin rubriikkien tapaan todennäköisesti vasta myöhäisemmän kompilaattorin muotoilema.

Tämän perusteella näyttää siltä, että Justinianuksen aikana ensisijainen merkitys ainakin juristien mielestä oli vielä 'lainmuutos', mutta että oli jo olemassa sellainen tendenssi, että sana saattoi tarkoittaa myös *opus novumia*. Näin näyttäisi olleen asian laita varsinkin vähemmän virallisissa yhteyksissä. Esimerkiksi Palestiinan rakennusoikeuksista tuohon aikaan kirjoittanut arkkitehti Julianos Askalonlainen käyttää kyseistä verbiä juuri jälkimmäisessä merkityksessä (51,2).²⁰⁹ Sen sijaan myöhemmässä, keskibysanttilaisen ajan lakikirjallisuudessa termi tarkoittaa paitsi roomalaisen oikeuden varsinaista *opus novumia* mitä tahansa muutakin nykytilanteen muutosta, joka aiheuttaa

²⁰⁷ Inst. 2,7,3 (s. 140, r.14); 2,12,pr. (s. 166, r. 23).

²⁰⁸ Vrt. VAN DER WAL (1999) 137.

²⁰⁹ Mielenkiintoinen yksityiskohta on se, että kun hän toteaa uuden rakennelman rakentajasta αὐτὸς γὰρ καινοτομήσει καὶ οὐ καινοτομηθήσεται, tämä osoittaa, että verbiä on voitu käyttää siten, että sen objektina ei olekaan tontti, vaan

vahinkoa tai sisältää riskejä muutoksen aiheuttajan naapurille, paitsi rakennetulla, myös rakentamattomalla alueella, jota *opus novum* ei alun perin kattanut. Esimerkiksi puron kulun muuttaminen, joen patoaminen yms. toimenpiteet luettiin *kainotomian* piiriin, kuten ilmeisesti myös *damnum infectum*. Lopulta merkitys näyttää laajentuneen vielä tätäkin enemmän. Tämän kehityksen on täytynyt lähteä liikkeelle siitä, kun 500-luvulla termiä alettiin käyttää myös *opus novum* vastineena.²¹⁰

Näiden tulosten valossa voidaan myös esittää hieman kritiikkiä joidenkin sanakirjojen lemmoja kohtaan. Etenkin LSJ:n lemmassa (καινοτομία, II.1) annettu vastine ‘in Law: *interference with another’s right or easement*’ ei ole mielestäni kovin onnistunut, eikä ainoastaan siksi, että alunperin paljon yleisempi merkitys ‘lainmuutos’ jää tyystin mainitsematta. Ilmeisesti LSJ:ssäkin tarkoitetaan *opus novumia*, jonka määritelmään tosiaan kuuluu, että se merkitsee toisen henkilön oikeuksien häiritsemistä tai niihin sekaantumista. Tietysti LSJ:n määritelmä on hieman joustavampi ja kattaa paremmin myös esimerkiksi sanan keskibysanttilaiset käyttötavat, mutta ehkä se on silti liian epäspesifinen. Se on myös helppo ymmärtää väärin – onhan oikeastaan *operis novi nuntiatio*, eli *opus novum* vastatoimenpide, vielä paljon selvemmin ‘sekaantumista’ toisen asioihin.²¹¹

Ilmaisua *operis novi nuntiatio* näyttäisi vastaavan kreikassa καινοτομίας / έργου νέου παραγγελία (esim. Bas. 58,10,rubr.). Toisin sanoen valituksen tai ilmoituksen tekemisestä käytetty verbi, latinassa *nuntiare*, on kreikassa παραγγέλλειν, mikä onkin sananmukainen käänнос. Toisaalta näyttää siltä, että oli myös toinen tapa ilmaista asia, nimittäin käyttää verbiä κωλύειν (‘estää’).²¹² Tämä kuvastaa tavallaan havainnollisemmin, mitä uudelle rakennelmalle halutaan tehdä, ja ottaen huomioon, että valitus kuului esittää ensimmäiseksi rakentajalle itselleen – eikä suinkaan virkavallalle – se sopii mielestäni ehkä jopa paremmin. Onhan sinänsä hieman turhaa ‘ilmoittaa’ rakentajalle hänen uudesta rakennusprojektistaan, kun taas sen ‘estäminen’ on jo loogisempaa.

Ei-juridinen kirjallisuus

Ei-juridinen kirjallisuus voidaan tässä ehkä sivuuttaa ilman tarkempaa käsittelyä. Alkuperäisestä merkityksestä ‘uusi kaivos’ oli jo puhetta ylempänä. Todettakoon vain, että merkityksessä ‘uudistus, innovaatio’ sana esiintyy usein myös esimerkiksi kirkkoisilla.²¹³ Se tarkoitti usein myös ‘ennennäkemätöntä’ tai ‘outoa asiaa’.²¹⁴ Sen sijaan keskibysanttilaisella kaudella sanalla on taas – kuten esimerkiksi jo termin ἐπήρεια tapauksessa – poikkeava merkitys, nimittäin ‘haitta,

henkilö eli tässä tapauksessa vahinkoa kärsivä naapuri. Tähän käyttötapaan palaan vielä papyrusmateriaalin käsittelyn yhteydessä. Vrt. myös Bas. 58,10,rubr.

²¹⁰ VAN DER WAL (1999) 139-140.

²¹¹ Vrt. SALIOUN kommentit (kohta III).

²¹² Esim. Bas. 58,10,1.

²¹³ Ks. esim. LAMPE (1961) s.v.

vahingoittaminen'.²¹⁵ Voitaisiin spekuloida, liittyisikö tämä jotenkin bysanttilaisen kulttuurin yleiseen konservatiivisuuteen, jossa kaikkia uudistuksia helposti pidettiin huononnuksina (vaikka kuuluihan jo *opus novuminkin* määritelmän se, että se on jollekulle haitallinen). Siirtykäämme kuitenkin seuraavaksi dokumentaarisiin lähteisiin ja katsokaamme, miten ne modifioivat edellä hahmoteltua kokonaiskuvaa.

Καινοτομία dokumentaarisisissa lähteissä

PHI-haun perusteella καινοτομία näyttäisi esiintyvän melko usein piirtokirjoituksissa. Attikasta tulevissa, klassiselle kaudelle ajoittuvissa teksteissä se merkitsee useimmiten 'uutta kaivosta', mutta myöhemmin myös esimerkiksi 'uudistusta'. Toisin sanoen käyttö vaikuttaa kutakuinkin samalta kuin ei-juridisessa kirjallisuudessaakin. Mitään roomalaiseen oikeuteen viittaavia konteksteja en ole piirtokirjoituksissa huomannut. Havaintoni koskevat tosin taas ainoastaan PHI:n tuottamaa materiaalia, eivätkä siis ole täysin kattavia.

Papyruksista substantiivi καινοτομία löytyy yhteensä 15 kertaa ja verbi καινοτομείν 8 kertaa.²¹⁶ Muihin lähdetyyppihin nähden sanat ilmaantuvat niihin yllättävän myöhään: verbi 100-luvulla jKr., substantiivi 200-luvulla jKr. Pelkästään papyrusten antaman kuvan perusteella voisi siis erehtyä luulemaan, että termi olisi tullut käyttöön vasta roomalaisten tulon jälkeen, mutta näin ei siis ole. Papyruksissa termin käyttö rajoittuu myös muita lähdetyyppjä selvemmin juridisiin konteksteihin. Tästä huolimatta merkitys ei näytä olleen kovin tarkka, vaan se vaihteli jonkin verran; ainoat PREISIGKEN sanakirjan antamat vastineet 'Neuerung' ja 'etwas neu in Gang setzen' eivät siis riitä. Joissakin papyruksissa yleinen 'uudistus' on kyllä selvästi se, mitä tarkoitetaan,²¹⁷ mutta on myös tekstejä, joissa samalla kyse näyttäisi olevan jonkun henkilön oikeuksien loukkaamisesta.²¹⁸ Sanalla onkin lähes aina kielteinen konnotaatio. Yhdessä 500-luvun papyruksessa (P. Cair. Masp. III, 67295 [Afrodito]) sana voitaisiin nähdäkseni suorastaan kääntää 'vahingonteko'. Esimerkiksi yhdessä kohdassa (sivu II, r. 14-5) puhuja pyytää, ettei sallittaisi μητεμίαν κεντομ[ί]αν γενέσθ[α]ι κατὰ τῆς ὑπ' ἐμὲ νομῆς ἢ πρ[αγ]μάτων ἢ ἀνθρώπων παρ' οἰουδήποτε ἀνθρώπου, ἐκ συναρπαγ[ῆ]ς τιος ἢ ἐχθρῶν ἐπιβουλῆς.²¹⁹ Kohta on mielenkiintoinen myös sikäli, että siitä käy

²¹⁴ Esim. LSJ s.v., II.2.

²¹⁵ TRAPP (1994-) s.v.

²¹⁶ DDBDP-haku καινοτομ, jonka tuloksiin on lisättävä SB 13306,4 (154 jKr.), jossa sana on virheellisesti kirjoitettu *deltalla*.

²¹⁷ Esim. P. Lond. VI, 1913, 14-5 (Kynopolites, 334); P. Abinn. 63,2,38 (? , 350).

²¹⁸ Esim. P. Vind. Tand. 5, 3; 5 (?; 4. vs.) (vrt. komm.).

²¹⁹ '... minkään *κainotomian* tapahtua omaisuuttani, niin tavaroita kuin ihmisiä, kohtaan kenenkään ihmisen taholta, ryöstön tai vihamiesten juonittelun takia.'

selvästi ilmi, että *kainotomian* kohteena saattoi olla paitsi esine, myös ihminen.²²⁰ *Kainotomian* mahdollisina aiheuttajina esiintyvät tässä vihamiesten juonittelu ja jopa συναρπαγή eli ‘ryöstö’. Itse asiassa myöhemmin papyruksessa (r. 21) puhuja toteaaakin pyyntönsä perusteluna: οὐ γὰρ[ρ] δίκαιον τὴν ὑπ’ ἐμὲ νομὴν ἀλόγως εἰς ἐτ[έ]ρους μετατεθῆναι.²²¹ Sana καινοτομία näyttää siis ainakin tässä yhdessä papyruksessa kattavan jopa merkityksen ‘ryöstö’, joten sillä ei ole todellakaan mitään kovin spesifistä merkitystä, vaan se on hyvin laaja käsite.

Kaiken kaikkiaan en ole papyruksissa havainnut yhtään sellaista kohtaa, jossa καινοτομία kiistatta vastaisi roomalaisen oikeuden *opus novumia*, mutta on tunnustettava, että monessa tapauksessa konteksti on niin fragmentaarinen, ettei merkityksestä voi sanoa mitään varmaa. Muutamissa papyruksissa on nähdäkseen mahdollisuuksien rajoissa, että merkitys olisi juuri *opus novum*, mutta toisaalta sitä ei voida myöskään todistaa. Kuitenkaan juuri missään papyruksessa sana ei esiinny selvästi rakentamiseen tai rakennuksiin liittyvässä kontekstissa; vain yhdessä sen lähistöllä esiintyy sana οἰκία.²²² Jos siis καινοτομία on papyruksissa ylipäänsä koskaan vastannut *opus novumia*, niin korkeintaan harvoissa tapauksissa, eikä ainakaan säännönmukaisesti.

Yhteenveto ja yleisiä johtopäätöksiä

Tulimme siis siihen tulokseen, että sanalla καινοτομία ja sen johdannaisilla oli runsaasti erilaisia käyttötapoja. Sanan epämääräisyys tai monipuolisuus – miten nyt asiaan haluaa suhtautua – ulottui myös juridisiin yhteyksiin, joissa käyttö latinan teknisen ilmaisun *opus novum* vastineena oli vain yksi alalaji. Kuitenkin on tullut selväksi, että ainakin monissa lakikirjallisuuden kohdissa se totta tosiaan toimi *opus novumin* vastineena, mikä tässä kappaleessa oli tarkoituksena varmistaa.

Lingvistiseltä kannalta sana pitänee luokitella komparaatiolainaksi, sillä se ei ole suora laina eikä liioin käänöslainakaan. Tällä en kuitenkaan tarkoita sitä, että sana olisi jo vanhastaan ollut kreikassa *opus novumia* muistuttava lakitermi – komparaatio näyttää perustuneen vain hyvin yleisluonteiseen samankaltaisuuteen. Yläkategoriasta ‘uudistus’ päädyttiin vain tarkemmin rajattuun lisämerkitykseen ‘uusi rakennelma, joka haittaa naapuria’, ja tämä oli uskoakseni vasta roomalaisen oikeuden mukanaan tuoma.

²²⁰ Myös verbi καινοτομῆν saattoi saada akkusatiiviobjektikseen ihmisen, kuten esimerkiksi papyruksessa SB 12869, 25 (Apollonopolis Magna, 6./7. vs.). Saman ilmiön mainitsin jo ylempänä Julianos Askalonlaisen tekstiä käsitellessäni.

²²¹ ‘Ei nimittäin ole oikeudenmukaista, että omaisuuteni siirtyy perusteetta muille.’

²²² *Opus novum* lienee ainakin mahdollinen seuraavissa papyruksissa: SB 12629, 9; 13 (Oksyrhynkhos, 329-31); P. Michael. 30, 14 (Oksyrhynkhos?, 4. vs.?) ; P. Harr. II, 215, verso, 12 (Oksyrhynkhos?, 4. vs.). Jälkimmäinen on se, jossa οἰκία esiintyy.

3.5.3 Termi inv. 83:ssa

Miten nyt termin esiintymät inv. 83:ssa asettuvat edellä kuvattuun kontekstiin? Kuten jo koko tämän luvun alussa esitin, inv. 83:n kohdalla tuntuisi luontevimmalta, että termi viittaisi uuteen rakennelmaan ja vastaisi siten roomalaisen oikeuden teknistä ilmaisua *opus novum*. Egyptin papyruksista oli vaikea löytää kohtia, joissa todistettavasti näin oli asian laita, mutta lakikirjallisuuden osalta oli havaittavissa 500-luvulla jo alullaan oleva tendenssi, jonka mukaan tosiaan samaistettiin kyseiset termit eikä noudatettu perinteistä käyttötapaa (‘lainmuutos’). Tämä tendenssi todennäköisesti sai alkunsa käytännön oikeuselämästä, mistä se vasta ajan mittaan siirtyi luonteeltaan konservatiivisempaan viralliseen lakikieleen. Niin kuin arvelin jo termin *δηφηνσίων* kohdalla, Palestiina näyttää nyt myös termin *καινοτομία* valossa olleen Egyptiä paremmin kehityksessä kiinni: esimerkiksi Julianos Askalonlainen käytti termiä juuri meitä tässä kiinnostavalla tavalla, ja todistusaineistoon voitaneen nyt lisätä myös inv. 83. Aiemmissakin tämän työn luvuissa olen usein vedonnut termien myöhempiin käyttötapoihin ja pitänyt niitä relevantteina Petran papyrusten kannalta, ja tapaus *καινοτομία* näyttäisi jälleen vahvistavan tällaista argumentaatiota.

Kuten jo mainitsin, sanan *καινοτομία* kaksi ensimmäistä esiintymää (99, 120) ovat Theodoroksen puheessa, sellaisessa kohdassa jossa hän puhuu tontilla sijainneista rakennuksista ja ilmeisesti siitä, millaiset oikeudet osapuolilla niihin oli. Rivin 99 toteamus *καὶ κατὰ καινοτομ[ίαν] ἐγένετο καινόν[]* näyttäisi selvästi viittaavan siihen, että siinä on kyse uuden rakennelman syntymisestä. Ikävä kyllä teksti katkeaa juuri kriittisestä kohdasta, joten emme tiedä, mikä tämä rakennelma oli. Toisaalta tiedämme papyruksen muista kohdista, että Stefanoksen rakennustoimenpiteisiin kuului ainakin *koprodokheionin* kattaminen sekä vesijohtojärjestelmien muuttaminen. Molemmat voisivat olla hyviä kandidaatteja Theodoroksen tarkoittamaksi *opus novumiksi*, sillä molempien kohdalla Stefanoksen rakentamistoimenpiteet kiistatta vaikuttivat myös Theodoroksen oikeuksiin – näyttäväthän sekä *koprodokheion* että vesijohdot olleen naapurusten yhteisessä käytössä.

Pian tämän ensimmäisen kohdan jälkeen Theodoros siirtyy puhumaan talonsa raunioitumisesta ja rakennusaineiden varastamisesta (106-). Ilmeisesti Stefanoksen mukaan Theodoros ja hänen isänsä laiminlöivät talon korjaamisen. Väite kuulostaa minusta sinänsä ihan uskottavalta, kun ottaa huomioon, että he todennäköisesti viettivät suurimman osan ajastaan muualla kuin Kastron Zadakathonissa. Ymmärtääkseni seudulla tuolloin yleinen arkkitehtuuri oli myös sellainen, että hoitamattomina talot menivät nopeasti huonoon kuntoon ja saattoivat sortua. Vaikka emme voikaan mitenkään tietää varmuudella, millainen Theodoroksen talo oli, on siis ainakin mahdollista, että tästä löytyisi ihan luonnollinen selitys sen raunioitumiselle. Kukaties naapurit ottivat raunioista

rakennusmateriaaleja hyötykäyttöön vasta tämän jälkeen, vaikka Theodoros tuntuisikin esittävän asian niinpäin, että päinvastoin rakennusmateriaalien vieminen vasta johti talon sortumiseen. Joka tapauksessa tämä kaikki tuo kovasti mieleen roomalaisen oikeuden konseptin *damnum infectum*. Jos oletamme, että Stefanos koki Theodoroksen talon huonon kunnan uhaksi itselleen ja että hän teki siitä asianmukaisen valituksen, hänellä jopa oli laillinen oikeus mennä itse Theodoroksen tontille tekemään korjaustoimenpiteitä. Olisiko tämä juuri Theodoroksen moneen otteeseen mainitsema ‘rajaloukkaus’ (παρορισμός)? Kysymys jää kuitenkin auki. Voidaan tietysti myös ajatella, että ehkä rakennusainneiden vieminen tosiaan ajoittui aikaan ennen talon raunioitumista. Kuten aiemmin jo totesin, *opus novum* saattoi lisärakentamisen ohella viitata myös olemassa olevien rakenteiden purkamiseen. Mitä jos Stefanos (tai joku muu naapuri) yksinkertaisesti purki pahiten sortumisvaarassa olevat rakenteet, minkä Theodoros sitten tulkitsi *opus novumiksi* ja materiaalin ryöstämiseksi ja hänen talonsa tuhoamiseksi? Harmi kyllä papyruksessa on liikaa aukkoja, niin että kokonaiskuva jää kaikesta huolimatta epäselväksi.

Seuraavasta sanan καινοτομία esiintymästä (120: τὸ τέλος εἰς καινοτομίαν τοῦ ο..[) ei voida kovin paljoa saada irti, eikä liioin viimeisestä (315). Joka tapauksessa pian sen jälkeen (320) esiintyy myös verbi καινοῦν, ja rivillä 322 Stefanos toteaa Theodoroksen menettäneen oikeutensa johonkin. Näinhän saattoi käydä, jos ei reagoinut *damnum infectumiin* asianmukaisella tavalla.

*Opus novum*in vastatoimenpidettä (*operis novi nuntiatio*) näyttäisi inv. 83:ssa vastaavan verbi κωλύειν (ainakin rivillä 175, ehkä myös 458),²²³ niinkuin jo joissakin kirjallisuuden kohdissa. Ilmeisesti Theodoros ei protestoinut Stefanoksen toimenpiteitä vastaan rakentamisen aikana, vaan vasta myöhemmin. Tietysti jos hän ei edes ollut paikalla, hänen oli vaikea protestoida ajoissa, mutta juridiselta kannalta hänellä ei siis varsinaisesti ollut enää oikeutta valittaa.

4 YHTEENVETO

On tullut aika punoa langat yhteen ja katsoa, mitä yksittäisten termien kohdalla saavutetut tulokset merkitsevät, kun ne nivotaan toisiinsa. Miten käsitellyt termit liittyivät kieli- ja oikeushistorialliseen kehitykseen, joka johti roomalaisen oikeuden muuttumiseen bysanttilaiseksi? Mitä voimme sanoa Petrassa 500-luvulla käytössä olleesta oikeusjärjestelmästä? Ja kuinka paljon termien tutkimus edisti inv. 83:n konkreettisten asianhaarojen ymmärtämistä?

²²³ Näin myös SALIOU (2003).

4.1 Kielelliset johtopäätökset

Työni tulosten valossa haluan ensiksi esittää hieman yleisempää kritiikkiä monien sanakirjojen (ja muidenkin sekundaarilähteiden) käytäntöjä kohtaan: kun jonkin kreikkalaisen termin ilmoitetaan vastaavan jotakin latinalaista, roomalaiseen oikeuteen liittyvää termiä, pitäisi oikeastaan aina tehdä selväksi, missä spesifisessä merkityksessä se sitä vastaa. Tämä tutkimus on tehnyt selväksi, että merkitys oli harvoin täysin identtinen. Lainautumisen yhteydessä merkitys saattoi supistua (vrt. esim. *δηφηνσίων*), tai varsinkin komparaatiolainojen tapauksessa termillä saattoi olla jo ennestään laajempi merkityskenttä kuin sen vastineella (esim. *καινοτομία*). Lainautumisen jälkeen termi saattoi myös muuttaa merkitystään, ja sille saattoi kehittyä ajan mittaan jopa sellaisia lisämerkityksiä, joihin lähdekielellä ei enää välttämättä ollut suoranaista vaikutusta (*δηφηνσίων*).

Muutenkin sanakirjat osoittautuivat toisinaan puutteellisiksi (esimerkiksi termin *καινοτομία* tapauksessa LSJ ja PREISIGKE). Tämä on sinänsä normaalia ja anteeksiannettavaa, sillä tekijöiden käytettävissä olevan ajan ja muiden resurssien lisäksi on tietysti myös otettava huomioon lähdetilanne. Esimerkiksi julkaistujen papyrusten kokonaismäärä on huimasti kasvanut sitten PREISIGKEN päivien, joten ei ole ihme, jos häneltä puuttuu jotakin. Tätä ongelmaa ei kuitenkaan tule kovinkaan usein ajatelleeksi jokapäiväisessä työssä, joten ainakin henkilökohtaisesti koen saaneeni tästä hyvän opetuksen vastaisuuden varalle.

Vaikka en tässä tutkinut latinalaisia lähteitä sen tarkemmin, minulla heräsi näinkin välillä epäily, oliko termien käyttö latinaksikaan aina niin tarkkaa ja johdonmukaista kuin mitä nykykirjallisuuden perusteella voisi kuvitella (esim. *interlocutio*). Onkin hyvä ymmärtää, että roomalaisen oikeuden historioitsijat, jotka pyrkivät jälkikäteen rekonstruoimaan ja systematisoimaan sen teoreettisen kokonaisuuden, joka kätkeytyy käytettävissämme olevien sekalaisten lähteiden taakse, saattavat käyttää joitakin termejä paljon johdonmukaisemmin kuin aikalaiset itse. Tästäkin opimme siis sen, että asiat eivät aina ole niin yksinkertaisia kuin miltä ne näyttävät ja että aina kannattaa mennä itse alkuperäisiin lähteisiin saakka.

Tämän tutkimuksen valossa useimmilla roomalaisen oikeuden termeillä oli kreikan kielessä enemmän kuin yksi vastine. Monasti oli olemassa sekä suora laina että käänöslaina, minkä lisäksi on sellaisiakin tapauksia (kuten *καινοτομία*), joissa suoraa lainaa ei ilmeisesti ollut, mutta sen sijaan sekä käänös- että komparaatiolaina. Lainakategorioiden rajat eivät kuitenkaan ole aina niin selviä kuin etukäteen luulisi, eikä edes kielellisen vaikutuksen suunta ole aina täysin selvä: esimerkiksi termiparin *defensio*/*(δι)εκδίκησις* tapauksessa tuntui olevan havaittavissa molemminpuolista vaikutusta. Erosivatko sitten esimerkiksi saman latinalaisen termin suora laina ja käänöslaina toisistaan? Aina

mitään selvää eroa ei ollut havaittavissa (esim. *praeiudicium*/πραεῖουδίκιον), mutta joskus oli (etenkin *δηρηνσίων*/(δι)εκδίκησις – sikäli kuin jälkimmäistä siis ylipäänsä haluaa kutsua käänöslainaksi). Entä milloin ja mistä syystä käytettiin mitään lainatyyppiä? Tämä näyttää riippuneen pitkälti asiayhteydestä sekä lähdeyydestä: esimerkiksi virallisissa lakiteksteissä vältettiin suoria lainoja, kun taas juridisessa kirjallisuudessa niitä harrastettiin runsaasti. Mitään kaikenkattavaa systeemiä ei kuitenkaan voida nähdäkseni havaita. Inv. 83:ssa käänöslainat ovat enemmistössä (vain yksi suora laina [*δηρηνσίων*] ja yksi komparaatiolaina [*καινοτομία*]), ja nähdäkseni näin oli useimmissa muissakin papyruksissa asian laita, mikä ehkä selittyy osaksi sillä, että nämä termit olivat luultavasti tavallisille ihmisille ymmärrettävämpiä kuin suorat lainat.

Eroaako inv. 83:n osoittama kielenkäyttö muista lähteistä? Mielenkiintoisia eroja oli havaittavissa: esimerkiksi termi *δηρηνσίων* tunnettiin aiemmin vain kirjallisuudesta, muttei papyruksista. Myös sen merkitys osoittautui harvinaiseksi. Toinen hyvä esimerkki on ilmaus *ὄρκος ἐπιηρείας*, jota ei myöskään aiemmin tunnettu papyruksista, ainoastaan joistakin harvoista kirjallisuuden kohdista. Inv. 83:ssa esiintyvää, etuliitteellä varustettua sanaa *προεπήρεια* ei tunnettu aiemmin vielä mistään.²²⁴ Näillä kielenkäytössä havaittavilla eroilla on tietysti myös oikeushistoriallisia implikaatioita.

Entä miten eksaktia ja johdonmukaista kielenkäyttö inv. 83:ssa kaiken kaikkiaan on? Tähän kysymykseen on vaikea vastata, sillä papyruksen fragmentaarisuus ei yleensä anna mahdollisuutta tietää esimerkiksi sitä, viitataanko tietyllä termillä aina samaan asiaan vaiko ei. Ei voida myöskään oikein tietää, kuinka suuri osuus sanavalintoihin on kirjurilla ja kuinka paljon on peräisin asianosaisilta henkilöiltä itseltään. Onkin muistettava, että vaikka Theodoroksen tai Stefanoksen puheessa esiintyisikin jokin tietty termi, se ei vielä automaattisesti tarkoita sitä, että termi olisi ollut heille itselleen kovinkaan tuttu entuudestaan; yhtä hyvin se on voinut olla notaarin tai muun avustajan heille neuvoma, tai se on voinut tulla tekstiin vasta jälkeinpäin kirjurin tai notaarin toimesta. On valitettavaa, ettemme tiedä sen tarkemmin, kuka papyruksen itse asiassa kirjoitti (allekirjoitusta ei ole tai sitä ei ole ainakaan säilynyt).

Ylipäänsä voidaan kysyä, kuinka suuri painoarvo pitäisi antaa kirjoitetulle tekstille silloin kun tutkitaan kulttuuria, joka oli etupäässä vielä oraalinen.²²⁵ Ja 500-luvun Petrassahan kansan puhuma kieli ei edes ollut kreikka, vaan todennäköisesti arabia. Katsoisin kuitenkin teksteilläkin olevan merkitystä, sillä kyllähän nekin kertovat aina jotakin kyseisestä kulttuurista ja sen arvostuksista. Itse

²²⁴ En tosin ole varma tarkoittiko kirjuri todellakin sitä vai oliko kyseessä pelkkä erehdys, vrt. 3.4.3.

²²⁵ Vrt. KOENEN (1998/2001) 739.

asiassa asiakirjojen säilyttäminen vuosikymmenien ajan, mistä on todisteita mm. juuri inv. 83:ssa, osoittavat, että (kreikankielinen) kirjoitettu sana oli tuossa yhteiskunnassa erittäin suuressa arvossa. On toki hyvä muistaa, että tuloksia ei saa yliarvioida: ne tuskin kertovat paljonkaan siitä, miten tavallinen kansa puhui juridisista asioista, sikäli kuin se ylipäänsä niistä puhui. Mutta tuloksia ei pidä myöskään aliarvioida. Niillä on todellista annettavaa laajempienkin kysymyksenasettelujen selvittämisen suhteen.

Kaiken kaikkiaan vaikutelmani kielenkäytön suhteen on se, että Petran papyruksiset ovat jo melko selvästi osa bysanttilaista, keskiaikaista maailmaa. Ainakin niillä on sanaston tasolla usein enemmän yhtäläisyyksiä sanokaamme 500 vuotta myöhäisemmän kuin 500 vuotta aikaisemman kielenkäytön kanssa.

4.2 Oikeushistorialliset johtopäätökset

Mikä kokonaisvaikutelma jää oikeushistoriallisen aspektin suhteen? Kuinka syvälle menevää virallisen roomalaisen oikeuden vaikutus Petrassa tämän työn valossa oli? Kuten jo päällisin puolin voi todeta, papyruksessa esiintyy runsaasti juridisia termejä, jotka näyttävät olevan peräisin roomalaisesta oikeudesta. Tarkemmin tarkasteltaessa kuva hieman tarkentuu, mutta ei ratkaisevasti muutu. Niinpä kaikki termit eivät kuvastakaan roomalaista oikeutta aivan niin selvästi kuin voisi luulla, kun taas toiset tekevät sen paremmin kuin luulisi. Hieman paradoksaaliselta voisi tuntua esimerkiksi se, että ainoaa tutkimaani suoraa lainaa ($\delta\eta\phi\eta\nu\sigma\acute{\iota}\omega\nu$), joka oli varsin yleinen myös kreikankielisessä lakikirjallisuudessa, ei papyruksessa käytettykään sellaisella tavalla, joka olisi tuttu perinteisestä, virallisesta oikeudesta, kun taas esimerkiksi ilmaisu $\acute{\omicron}\rho\kappa\omicron\varsigma \acute{\epsilon}\pi\eta\rho\acute{\epsilon}\iota\alpha\varsigma$, joka oli melko harvinainen lakikirjallisuudessa, osoittautui paljon paremmaksi todisteeksi virallisten säädösten tuntemuksesta ja soveltamisesta.

Kaiken kaikkiaan työn tulokset vahvistavat aiempaa käsitystä, jonka mukaan roomalainen oikeus oli 500-luvun Petrassa vielä voimissaan (vrt. 2.2.1). Joiltakin osin lainsäädäntö oli ilmeisesti jopa paremmin tiedossa kuin Egyptissä: esimerkiksi ilmaisun $\acute{\omicron}\rho\kappa\omicron\varsigma \acute{\epsilon}\pi\eta\rho\acute{\epsilon}\iota\alpha\varsigma$ käyttö osoitti pienistä epätarkkuuksista huolimatta petralaisten tunteneen sellaisia roomalaisen oikeuden konsepteja, jotka näyttävät olleen egyptiläisille vieraita.²²⁶ Miksi näin oli, on laajempi kysymys, johon en tässä työssä ole pyrkinyt itse etsimään vastausta (mutta vrt. 2.2.1).

Lienee kuitenkin syytä esittää sellainen varaus, että olenkin tutkinut kaikkia termejä vain suhteessa roomalaiseen oikeuteen, enkä ole perehtynyt esimerkiksi nabatealaisiin oikeusperinteisiin

²²⁶ Näin ollen ei ole mahdotonta, että myös termi $\delta\iota\alpha\lambda\alpha\lambda\acute{\iota}\alpha$ kuvastaisi roomalaista oikeutta paremmin kuin egyptiläiset papyruksiset yleensä, mutta tekstikohdan fragmentaarisuuden takia tulkinta jää silti epävarmaksi.

sen tarkemmin. Kuten etenkin *bebaisis*-formuloiden kohdalla huomasimme, provinseissa noudatetut käytännöt saattoivat olla roomalaisen oikeuden mukaisia myös ilman että ne olisivat automaattisesti siitä peräisin. En siis väitä, että kaikki, mitä Petrassa tehtiin, oli suoraan riippuvaista roomalaisesta vaikutuksesta; väitän vain, että ainakin tämän työn tulosten valossa kaikki oli suurin piirtein sopusoinnussa sen kanssa, mikä Rooman valtakunnassa oli yleisemminkin tapana. Vaikka kielenkäytön tasolla olikin ehkä havaittavissa joitakin pienehköjä eroja, niin asiasisällön kannalta ei kuitenkaan löytynyt mitään radikaaleja poikkeavuuksia, jotka olisivat täysin sotineet roomalaisia säädöksiä vastaan. Kuten sanottua, pikemminkin vaikutti siltä, että Petrassa roomalaisten vaikutteiden omaksuminen oli syvällisempää kuin esimerkiksi Egyptissä.

Esiin tulleet yhtäläisyydet roomalaisen oikeuden kanssa pysyivät kuitenkin lähinnä yleisellä tasolla siinä mielessä ettei papyruksessa koskaan viitattu mihinkään yksittäisiin lakipykäliin, jotka olisivat toimineet suorina esikuvina tai ohjenuorina. Kun Theodoroksen ja Stefanoksen välistä kiistaa ratkaistiin, neuvottelupöydällä tuskin oli kopiota *Corpus Iuris Civiliksestä* ja viimeisimmistä Novelloista. Voidaan pikemminkin kysyä, olivatko tuomaritkaan – jotka olivat loppujen lopuksi maallikoita – mahtaneet koskaan edes nähdä sellaista. Silti asianosaisilla – tai kuka ikinä olikaan vastuussa papyruksessa olevista tarkoista sanavalinnoista – oli selvästi jonkinasteinen roomalaiseen oikeuteen liittyvien perusasioiden ja yleisen terminologian tuntemus, ja dokumentista saa kohtuullisen pätevän vaikutelman. Luullakseni asia on nähtävä pikemminkin niin, että tällaiset perusasiat kuuluivat ainakin sivistyneen yläluokan yleistietouteen, kuin että heillä olisi ollut spesifistä tietoa joistakin yksittäisistä, juuri sillä hetkellä voimassa olevista säädöksistä. Tai sitten kyse on vain siitä, että papyruksen kirjoitti juridisen koulutuksen saanut notaari, joka käytti tuntemiaan asianmukaisia termejä oikeissa yhteyksissään, ilman että osapuolet itse olisivat niitä aiemmin käyttäneet varsinaisissa neuvotteluissaan. Niin tai näin, ainakin *joku* siis oli kohtalaisen hyvin perillä juridisista asioista ja roomalaisesta oikeudesta.

Joku voisi tietysti pitää joidenkin termien virallisesta kielenkäytöstä hieman poikkeavaa käyttötapaa tietämättömyyden osoituksena tai vulgaarina. Toisaalta se voitaisiin yhtä hyvin nähdä osoituksena virallisten lakien konservatiivisuudesta tai suorastaan anakronistisuudesta sekä Petran seudun edistyksellisyydestä. Siellä osattiin jo käyttää joitakin termejä sellaisella tavalla, joka vasta ajan mittaan pääsi tunkeutumaan jähmettyneeseen lakikirjallisuuteen (kuten *δηφηνσίων* ja *καινοτομία*). Suhtauduttiinpa asiaan miten tahansa, kaiken kaikkiaan epäilisin, että myös juridisen sisällön kannalta asiointila oli suurin piirtein sama kuin kielellisen aspektin suhteen, siis että papyruksessa olisi vähintäänkin yhtä paljon yhtäläisyyksiä myöhempien aikojen kuin varhaisempien aikojen virallisten säädösten kanssa. Papyrushan edustaa käytännön oikeuselämässä noudatettuja traditioita, jotka joiltakin osin vaikuttivat virallisten säädösten kehittämiseen enemmän kuin mitä viralliset säädökset

vaikuttivat käytäntöihin. En kuitenkaan syventynyt näihin kysymyksiin sen tarkemmin, ja työstäni puuttui oikeastaan kokonaan sellainen aspekti, että olisin käyttänyt inv. 83:a päätelmien tekemiseen roomalaisen/bysanttilaisen oikeuden historian suhteen. (Minua kiinnosti tässä lähinnä vain se, mitä roomalaisesta/bysanttilaisesta oikeudesta voidaan päätellä inv. 83:n suhteen.)

Joka tapauksessa on siis tullut selväksi, että kun etsimme vertailumateriaalia, joka auttaisi ymmärtämään termien käyttöä inv. 83:ssa, 500-luvun lakilähteet eivät ole aina kovin hyviä, koska ne ovat niin konservatiivisia.²²⁷ Toisaalta myöskään Egyptin papyruksiset eivät ole aina kovin hyviä, koska Egypti oli ilmeisesti Petraa takapajuisempi näissä asioissa.²²⁸ Niinpä parhaat vertailukohtat saattavat usein löytyä vasta myöhemmistä lähteistä, mitä mahdollisuutta ei etukäteen tule välttämättä ajatelleksikaan. Tähänkin väitteeseeni minun on kuitenkin esitettävä pieni varaus: ikävä kyllä nimittäin monet bysanttilaiset lakitekstit puuttuvat vielä TLG:stä, joten tuloksiani voi pitää vain alustavina. Erityisesti termin $\delta\eta\phi\eta\nu\sigma\acute{\iota}\omega\nu$ kohdalla minua kiinnostaisi tietää enemmän sen käytöstä myöhemmissä lakilähteissä, mutta sopivien apuneuvojen ja oman asiantuntemuksen puuttuessa kysymyksen tarkempi selvittäminen ei ollut tässä mahdollista. Termien myöhempiä merkityksiä koskevia päätelmiäni voi siis pitää vain alustavina.

Missä määrin sitten inv. 83:n perusteella tehdyt päätelmät koskevat myös muita Petran papyruksia? Mikä takaa, ettei se ollut vain briljantti poikkeustapaus tietämättömyyden suon keskellä? Pelkästään tämän työn perusteella kysymykseen on vaikea vastata, sillä käsitellyt termit esiintyivät enimmäkseen vain inv. 83:ssa tai niiden esiintymät muissa Petran papyruksissa olivat sellaisia, ettei niistä voinut kovin paljon sanoa. Muista yhteyksistä saatu kokonaisvaikutelma ei kuitenkaan tue tulkintaa, että inv. 83 olisi poikkeustapaus Petran papyrusten joukossa (vrt. 2.2.1). Hieman yllättävää on ehkä se, että tässä työssä ei noussut esille mitään yhteyksiä esimerkiksi Nessanan papyruksiin, jotka kuuluvat muutoin Petran papyrusten tärkeimpään vertailumateriaaliin. Ehkä tällä ei ole kuitenkaan niin suurta merkitystä, sillä Nessanankin tekstikorpus on loppujen lopuksi suhteellisen pieni eikä välttämättä kerro kaikkea siitä, mitä tuolla alueella tehtiin tai tunnettiin.

Petran oikeushistorian kannalta olisi muuten mielenkiintoista tietää enemmän esimerkiksi siitä päätöksestä, jonka arabialainen heimopäällikkö (fylarkki) Abu Karib oli kiistan aiemmassa vaiheessa tehnyt (r. 164-, 475). Millaisia periaatteita hän mahtoi soveltaa? Pyrkikö hänkin soveltamaan roomalaista oikeutta vaiko joitakin paikallisia traditioita? Jos tietäisimme vastauksen, se voisi

²²⁷ Sen sijaan en ole pitänyt tämän työn kannalta niin suurena ongelmana sitä, että varsinaisen oikeustieteen näkökulmasta Basilikan kielenkäyttö on usein epätarkkaa (vrt. 2.2.2). Minuahan ei ole tässä niinkään kiinnostanut, onko jonkin termin käyttö jossakin tiedyssä Basilikan kohdassa juridisen teorian kannalta 'oikein' tai 'väärin', vaan minulle on riittänyt pelkkä deskriptiivinen toteamus siitä, millainen asian laita faktisesti on.

²²⁸ Tarkoitukseni ei ole kuitenkaan myöskään liioitella eroja. Kaiken kaikkiaan sekä Petra että Egypti ovat selvästi osallisina samassa laajemmassa traditiossa.

mielenkiintoisella tavalla muokata kokonaiskuvaa. Ikävä kyllä tähän kysymykseen papyrus ei anna mitään vastausta.

4.3 Johtopäätökset inv. 83:n asiayhteyksien suhteen

Mitä tulee papyruksessa puheena oleviin konkreettisiin asianhaaroihin, selvensi termien merkitysten tutkimus uskoakseni joidenkin aspektien pääpiirteiden tulkintaa. Sen sijaan tarkempiin yksityiskohtiin oli useimmiten mahdotonta saada lopullista selvyyttä, mikä johtuu lähinnä tekstin fragmentaarisuudesta. Erilaisia tulkintaideoita kyllä nousi esille, mutta niiden varmistaminen oli harvoin mahdollista.

Suurin hyöty oli ehkä havainnosta, että termillä *δηρηνσίων* todennäköisesti viitataan *eviction* varalta annettuun takuuseen. Jos tulkinta on oikea, se selkiyttää myös Kassisioksen ja Gregorian sekä heidän perillistensä tärkeää asemaa Theodoroksen ja Stefanoksen välisessä kiistassa. Uskon siis heidän toimineen takuun antajina Theodorokselle ja puolustaneen – tai ainakin olleen velvollisia puolustamaan – joitakin hänen intressejään Stefanosta vastaan. Termin *πρόκριμα* tutkiminen puolestaan johti oivallukseen, että se voi viitata tuomioistuimen päätöksen lisäksi myös tavalliseen kirjalliseen sopimukseen, ja juuri siinä merkityksessä uskonkin sitä käytetyn papyruksessa. Vähintäänkin viimeinen esiintymä (483) viittaa uskoakseni juuri siihen sopimukseen, johon myös *defensio*-takuu perustui. Siten näitä kahta termiä koskevat tulokset nivoutuvat yhteen ja selventävät kuvioita hieman laajemminkin.

Muiden tutkittujen termien kohdalla tulokset eivät ole yhtä kauaskantoisia. Esimerkiksi *ὄρκος ἐπιρείας* osoittautui *calumnia*-valaksi ja *καινοτομία* *opus novumiksi*, mikä hieman selvensi kyseisten tekstikohtien merkitystä, mutta sillä ei liene kokonaisuuden kannalta mitään mullistavaa merkitystä. Termin *διαλαλία* kohdalla jouduin jopa jättämään tarkan tulkinnan avoimeksi, mikä tosin johtui pitkälti siitä, että papyrus on siltä kohdin vaurioitunut eikä lukutavoista ole varmuutta.

Alun perin pidin termejä *πρόκριμα* ja *διαλαλία* molempia prosessioikeudellisina ja epäilin, että kiistaa olisi jossakin varhaisemmassa vaiheessa setvitty myös tuomioistuimessa. Virallisen prosessin keskeyttäminen ja kiistan sopiminen yksityisesti vasta sen jälkeen ei nimittäin ollut mitenkään harvinaista myöhäisantiikissa.²²⁹ Koska termiä *πρόκριμα* ei kuitenkaan näydetä käytetyn tässä papyruksessa sittenkään prosessioikeudellisessa mielessä, ajatuksesta lienee luovuttava. Kiistaan oli kyllä koetettu hakea välitysratkaisua jo useampaan otteeseen, mutta virallisen tuomioistuimen puoleen tuskin oli koskaan käännytty. Tätä ei muuta miksikään se, että termin *διαλαλία* lisäksi

²²⁹ Vrt. GAGOS & VAN MINNEN (1994) 41.

papyruksessa käytetään muutenkin paljon sanoja, joiden oli tarkoitus muistuttaa virallisesta tuomioistuinkäsittelystä (alkaen siitä, että välittäjiä tai tuomareita kutsutaan termillä δικάσται). Tämä johtui vain siitä, että yksityinen sovitteluprosessi haluttiin syystä tai toisesta tehdä kovin virallisen oloiseksi, mikä muuten on omalta osaltaan lisäviite siihen, että 500-luvun Petrassa virallinen roomalainen oikeus oli kyllä arvossaan.

5 LOPUKSI

Työni loppuun päästyäni toivon, että olen onnistunut edes jossakin määrin edistämään sekä papyruksen konkreettisten asianhaarojen tulkintaa että myös asettamaan sen antaman informaation historialliseen kontekstiinsa ja näyttämään, mitä annettavaa sillä on laajempien kysymyksenasettelujen tutkimisessa. Työn suuresta sivumäärästä huolimatta minusta tuntuu, että käsittelyni jäi lähinnä pintaraapaisuksi. Uskon, että papyruksessa riittää vielä jatkossakin tutkittavaa ja että siitä on sanansa sanottavana monella eri alojen asiantuntijalla (oikeushistorioitsijoilla, bysantinisteilla, Lähi-idän tuntijoilla jne.). Itse olen tyytyväinen, jos olen ainakin onnistunut identifioimaan kiinnostavimmat ongelmat ja näyttämään oikean suunnan, johon tutkimusta kannattaa jatkossa viedä. Tässä vaiheessa, kun on kyse vasta alustavasta analyysistä, jonka tarkoituksena on lähinnä materiaalin saattaminen muiden käytettäväksi, se onkin papyrologin tärkein tehtävä.

6 LÄHTEET JA LYHENTEET

Primäärilähteet (valikoima: lueteltu vain siltä osin kuin viitataan johdantoihin tms.)

P. Babatha = LEWIS, N. (ed.) 1989: *The Documents from the Bar Kochba Period in the Cave of Letters: Greek Papyri*. Jerusalem.

P. Petra I = FRÖSEN, J. & ARJAVA, A. & LEHTINEN, M. (eds.) 2002: *The Petra Papyri I*. Amman: American Center of Oriental Research. (ACOR Publications, 4)

Vielä julkaisemattomiin Petran papyruksiin viitataan inventaarionumeron (inv.) avulla. Muiden papyruseditioiden lyhenteiden osalta ks. *Checklist of Editions of Greek, Latin, Demotic and Coptic Papyri, Ostraca and Tablets* (<http://scriptorium.lib.duke.edu/papyrus/texts/clist.html>).

Digitaaliset tietokannat

- DDBDP = *The Duke Databank of Documentary Papyri*, Duke-yliopiston laatima tietokanta, käytettävissä Tufts-yliopiston *Persens Digital Library*n sivuilla osoitteessa <http://www.perseus.tufts.edu/Texts/papyri.html> (1996)
- PHI = Packard Humanities Instituten (Los Altos, California) toimittama CD-ROM, versio #7, sisältäen DDBDP:n sekä laajan valikoiman piirtokirjoituksia (1995)
- TLG = *Thesaurus Linguae Graecae*, University of California, Irvine –yliopiston ylläpitämä tietokanta, osoitteessa <http://www.tlg.uci.edu> (updated 23 Jan 2004)
- Wörterliste = *Wörterlisten aus den Registern von Publikationen griechischer und lateinischer dokumentarischer Papyri und Ostraka* [...] kompiliert von D. HAGEDORN. 6. Fassung vom 6. März 2004. Osoite: <http://www.uni-heidelberg.de/institute/fak8/papy/WL/WL.html>

Sanakirjat ja vastaavat aakkosellisesti järjestetyt teokset

- AVOTINS, I. 1989: *On the Greek of the Code of Justinian: a supplement to Liddell-Scott-Jones together with observations on the influence of Latin on Legal Greek*. Hildesheim: Olms - Weidmann. (Altertumswissenschaftliche Texte und Studien, Band 17)
- 1992: *On the Greek of the Novels of Justinian: a supplement to Liddell-Scott-Jones together with observations on the influence of Latin on Legal Greek*. Hildesheim: Olms - Weidmann. (Altertumswissenschaftliche Texte und Studien, Band 21)
- BARTOLETTI COLOMBO, A.M. (ed.) 1983: *Lessico delle Novellae di Giustiniano nella versione dell'Authenticum*. Roma: Edizioni dell'Ateneo. (Lessico intellettuale europeo, 30) [osa 1: A-D]
- BERGER, A. 1953: *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*. Philadelphia. (Transactions of the American Philosophical Society, N.S., 43.2)
- CHANTRAINE, P. 1980: *Dictionnaire Étymologique de la Langue Grecque. Histoire des mots*. Paris.
- DGE = ADRADOS, F.R. (dir.) 1980-: *Diccionario griego-español*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- DIETHART, J. 1998: "Lexikographische Lesefrüchte. Bemerkungen zu 'Liddel-Scott': 'Revised Supplement' 1996", ZPE 123, 165-176.
- DU CANGE, C. DU FRESNE 1688: *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis* [...]. Lugduni. (repr. Paris 1943)

- ERNOUT, A. & MEILLET, A. 1979⁴: *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*. 4e éd., 3e tirage augmenté d'additions et de corrections nouvelles par J. ANDRE. Paris.
- HEUMANN, H. & SECKEL, E. 1958¹⁰: *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*. Graz.
- ΚΡΙΑΡΑΣ, Ε. 1968-1978: *Λεξικὸ τῆς μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς δημόδου γραμματείας 1100-1669*. Θεσσαλονίκη.
- Lex. lat. Lehn. = CERVENKA-EHRENSTRASSER, I.-M. 1996-: *Lexikon der lateinischen Lehnwörter in den griechischsprachigen dokumentarischen Texten Ägyptens mit Berücksichtigung koptischer Quellen (Lex. lat. Lehn.)*. Wien: Hollinek. (Mitteilungen aus der Papyrussammlung der Österreichischen Nationalbibliothek, N.S., Folge 27)
- LSJ = Liddell, H.G. & Scott, R. & Stuart-Jones, H.S. & McKenzie, R. 1996⁹: *A Greek-English Lexicon*. Oxford. (myös HTML-versiona osoitteessa <http://www.perseus.tufts.edu/cgi-bin/ptext?doc=Perseus%3Atext%3A1999.04.0057>)
- LAMPE, G.H.W. 1961: *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford.
- OLD = GLARE, P.G.W. (ed.) 1992: *Oxford Latin Dictionary*. Oxford University Press.
- PREISIGKE, F. 1925-1927: *Wörterbuch der griechischen Papyrusurkunden mit Einschluss der griechischen Inschriften, Aufschriften, Ostraka, Mumienbilder usw. aus Ägypten*. Bearb. u. hrsg. von E. KIESSLING. Berlin.
- SHIPP, G.P. 1979: *Modern Greek Evidence for the Ancient Greek Vocabulary*. Sydney University Press.
- SOUTER, A. 1949: *Glossary of Later Latin, to 600 A.D.* Oxford: Clarendon Press. (special ed. 1996)
- SPERBER, D. 1984: *A dictionary of Greek and Latin legal terms in rabbinic literature*. Jerusalem: Bar-Ilan University Press. (Dictionaries of Talmud, Midrash and Targum, 1)
- ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ & ΦΥΤΡΑΚΗΣ 1992: *Ελληνικό λεξικό*. Αθήνα.
- TLL = *Thesaurus Linguae Latinae*. Leipzig – München 1900-.
- TRAPP, E. 1994-: *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.-12. Jahrhunderts*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- VIR = *Vocabularium Iurisprudentiae Romanae*. Berlin 1903-1987.

Tutkimuskirjallisuus

- ALTMANN, J. 1955: „Die Wiedergabe römischen Rechts in griechischer Sprache bei Modestinus ‚De excusationibus‘“, *Studia et documenta historiae et iuris* 21, 1-73.
- AMELOTTI, M. & MIGLIARDI-ZINGALE, L. (a cura di) 1985²: *Le costituzioni giustinianee nei papiri e nelle epigrafi*. Milano: Giuffrè. (Florentina studiorum universitas, legum Iustiniani imperatoris vocabularium, subsidia, 1)

- BINDER, V. 1997/2000: *Sprachkontakt und Diglossie. Lateinische Wörter im Griechischen als Quellen für die lateinische Sprachgeschichte und das Vulgärlatein*. Hamburg: Buske.
- BURGMANN, L. 1977: "Byzantinische Rechtslexika", FM 2, 87-146.
- CAVENAILE, R. 1951: "Influence latine sur le vocabulaire grec d'Égypte", *Chronique d'Égypte* 26, 391-404.
- COTTON, H.M. & COCKLE, W. & MILLAR, F. 1995: "The papyrology of the Roman Near East: A Survey", *Journal of Roman Studies* 85, 214-235.
- COTTON, H.M. 2003: "Continuity of Nabataean Law in the Petra Papyri" (julkaisematon esitelmä, Institute for Advanced Studies in Jerusalem)
- DAIN, A. 1930: "La transcription des mots latins au grec dans les glosses nomiques", *Revue des études latines* 8, 92-113.
- FRÖSÉN, J. 2002: "The Petra Papyri: Information and Significance", *Petra: A City Forgotten and Rediscovered*, eds. J. FRÖSÉN & Z.T. FIEMA, 18-24. Helsinki University Press.
- GAGOS, T. & VAN MINNEN, P. 1994: *Settling a Dispute. Toward a Legal Anthropology of Late Antique Egypt*. Ann Arbor: The University of Michigan Press. (New texts from ancient cultures, 1)
- GAGOS, T. 1998/2001: "Negotiating Money and Space in Sixth Century Petra", *Atti del XXII Congresso Internazionale di Papirologia* 495-509. Firenze.
- HOLWERDA, D. 1962: "Le Code de Justinien et sa traduction grecque: la mise en page du texte du Code et de sa traduction κατὰ πόδαζ", *Classica et mediaevalia* 23, 274-292.
- HORROCKS, G. 1997: *Greek: A History of the Language and its Speakers*. London: Longman.
- IHNKEN, TH. 1986: "Küchenlatein in griechischen Papyri", ZPE 46, 235-7.
- KAIMIO, M. 2002: "The secret of the *koprodocheion* : archaeological and papyrological problems in the carbonized papyri from Petra" (julkaisematon esitelmä, Oxford)
- KARLSSON, F. 1998: *Yleinen kielitiede (uudistettu laitos)*. Helsinki: Yliopistopaino.
- KASER, M. 1971²: *Das römische Privatrecht. Teil 1: Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht*. München: Beck. (Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. 10, Teil 3, Band 3.1)
- 1975²: *Das römische Privatrecht. Teil 2: Die nachklassischen Entwicklungen*. München: Beck. (Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. 10, Teil 3, Band 3.2)
- & HACKL, K. 1996²: *Das römische Zivilprozessrecht*. München: Beck. (Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. 10, Teil 3, Band 4)
- KNAUF, E.A. 2003: (arvostelu teoksesta P. Petra I), SCI 22, 350-5.
- KOENEN, L. 1998/2001: "Preliminary Observations on Legal Matters in P. Petra <Inv.> 10 (Petra Khaled and Suha Shoman)", *Atti del XXII Congresso Internazionale di Papirologia* 727-742. Firenze.

- LIEBS, D. 1971: „Variae Lectiones. Zwei Juristenschriften“, *Studi in onore di Edoardo Volterra V*, 51-88. Milano.
- MIGLIARDI-ZINGALE, L. 1999: „Diritto romano e diritti locali nei documenti del Vicino Oriente“, *SDHI* 65, 217-231.
- MITTEIS, L. 1891: *Reichsrecht und Volksrecht in den östlichen Provinzen des römischen Kaiserreiches. Mit Beiträgen zur Kenntnis des griechischen Rechts und der spätrömischen Rechtsentwicklung*. Repr. Hildesheim: Olms, 1963.
- NÖRR, D. 1998a: „Römisches Zivilprozeßrecht nach Max Kaser: Prozeßrecht und Prozeßpraxis in der Provinz Arabia“, *SZ* 115, 80-98.
- 1998b: „Prozessuales aus dem Babatha-Archiv“, *Mélanges de droit romain et d'histoire ancienne: hommage à la mémoire de André Magdelain* 317-41. Études coordonnées et rassemblées par M. HUMBERT [...]. Paris: LGDJ.
- OLIVER, J.H. 1989: *Greek Constitutions of Early Roman Emperors from Inscriptions and Papyri*. Philadelphia: American Philosophical Society. (Memoirs of the American Philosophical Society, 178)
- RUPPRECHT, H.-A. 1977/1982: „Bebaiosis und Nichtangriffsklausel. Zur Funktion zweier Urkundsklauseln in den griechischen Papyri bis Diocletian“, *Symposium 1977: Vorträge zur griechischen und hellenistischen Rechtsgeschichte (Chantilly, 1.-4. Juni 1977)*, Hrsg. J. MODRZEJEWSKI & D. LIEBS, 235-245. Köln – Wien. (Akten der Gesellschaft für griechische und hellenistische Rechtsgeschichte, Bd. 3)
- 1982: „Die Eviktionshaftung in der Kautelarpraxis der graeco-ägyptischen Papyri“, *Studi in onore di Arnaldo Biscardi III*, 463-479. Milano.
- 1983: „Die Bebaiosis – Zur Entwicklung und den räumlich-zeitlichen Varianten einer Urkundsklausel“, *Studi in onore di Cesare Sanfilippo III*, 611-626. Milano.
- 1994: *Kleine Einführung in die Papyruskunde*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- SALIOU, C. 1994: *Les lois des bâtiments: voisinage et habitat urbain dans l'Empire Romain. Recherches sur les rapports entre le droit et la construction privée du siècle d'Auguste au siècle de Justinien*. Beyrouth: Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient. (Bibliothèque archéologique et historique, 116)
- 2003: „Brèves remarques sur P. Petra inv. 83“ (sähköpostitse lähetettyjä kommentteja)
- SCHILLER, A.A. 1971: „The courts are no more“, *Studi in onore di Edoardo Volterra I*, 469-502. Milano: Giuffrè. (Pubblicazioni della Facoltà di Giurisprudenza dell'Università di Roma, 40)
- SCHMITT, R. 1983: „Die Sprachverhältnisse in den östlichen Provinzen des römischen Reiches“, *ANRW II*, 29.2, 554-586.
- SEIDL, E. 1973: *Rechtsgeschichte Ägyptens als römischer Provinz. (Die Behauptung des ägyptischen Rechts neben dem römischen.)* Unter Mitarbeit von A. CLAUS und L. MÜLLER. Sankt Augustin.

SIMON, D. 1965: "Quasi-παρακαταθήκη", SZ 82.

TAUBENSCHLAG, R. 1955²: *The law of greco-roman Egypt in the light of the papyri*. Warszawa.

VAN DER WAL, N. 1953: *Les commentaires grecs du Code de Justinien*. Diss. Groningen.

----- 1983: "Die Schreibweise der dem Lateinischen entlehnten Fachworte in der frühbyzantinischen Juristensprache", *Scriptorium* 37, 29-53.

----- & LOKIN, J.H.A. 1985: *Historiae iuris graeco-romani delineatio: les sources du droit byzantin de 300 à 1453*. Groningen: Forsten.

----- 1999: "Les termes techniques grecs dans la langue des juristes byzantins", SG 6, 127-141.

WEISS, G. 1977: "Die 'Synopsis legum' des Michael Psellos", FM 2, 147-214.

WOLFF, H.-J. 1961: "Der byzantinische Urkundenstil Ägyptens im Lichte der Funde von Nessana und Dura", RIDA, 3e série, 8, 115-54.

----- 1972/1980: "Römisches Provinzialrecht in der Provinz Arabia (Rechtspolitik als Instrument der Beherrschung)", ANRW II, 13, 763-806.

----- 1983/2002: *Das Recht der griechischen Papyri Ägyptens in der Zeit der Ptolemäer und des Prinzipats. Erster Band: Bedingungen und Triebkräfte der Rechtsentwicklung*. Hrsg. H.-A. RUPPRECHT. München: Beck. (Handbuch der Altertumswissenschaft, Abt. 10, Teil 5, Band 1)

ZILLIACUS, H. 1935: *Zum Kampf der Weltsprachen im oströmischen Reich*. Diss. Helsingfors.

----- 1967: *Zur Abundanz der spätgriechischen Gebrauchssprache*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica. (Commentationes Humanarum Litterarum 41.2)

Munt bybenteet

ANRW = *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. Berlin 1972-.

FM = *Fontes minores*. Frankfurt a.M. 1976-. (sarjassa *Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte*)

JHS = *Journal of Hellenic Studies*. London 1880-.

RIDA = *Revue internationale des droits de l'antiquité. 3e série*. Bruxelles 1948-.

SB = *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten*. 1915-.

SCI = *Scripta Classica Israelica*. Jerusalem 1974-.

SDHI = *Studia et documenta historiae et iuris*. Romae 1935-.

SG = *Subseciva Groningana. Studies in Roman and Byzantine Law*. Groningen 1984-.

SZ = *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung*. Wien 1880-.

ZPE = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. Bonn 1967-.